

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- Gaal György
Pákei Lajos és felmenői művelődéstörténetünkben. 147
- Koppándi Botond
Pál apostol athéni beszédének retorikai-kritikai vizsgálata 179
- Székely Károly
Székely Sándor írói munkássága és a kor irodalmisága – 2. 200
- Lakatos Csilla
A korai kötődés és az Istennel való kapcsolat összefüggései. Valláslélektan
és lelkigondozói gyakorlat. 218

MŰHELY

- Dr. Rezi Elek
Szent-Iványi Ilona *Az egyezkedés lehetőségei. Adalékok a keresztény–iszlám
vallásközi párbeszéd legújabb történetéhez* című doktori dolgozatának
ismertetése. 236

SZÓSZÉK – ŰRASZTALA – SZERTARTÁSOK

- Pap Mária
Pünkösdi ígérete (ApCsel 2,37–39) 240
- Simó Sándor
Megbocsátani (Mt 18,32–35) 244

KÖNYVSZEMLE

Rüsz-Fogarasi Enikő: <i>Egy elfeledett intézmény. A kolozsvári Szentlélek-ispotály kora újkori története</i> (Gaal György).....	249
Kivonatok	255
Halottunk	258

TANULMÁNYOK

Gaal György¹

Pákei Lajos és felmenői művelődéstörténetünkben

Kolozsvár messze földről vonzotta falai közé a tanulni vágyókat, a tudományt művelőket. Erdély három felekezetének is „főiskolája” működött a városban. A katolikusoké egyetemi múlttal is büszkélkedett, az unitárius és a református sokáig az egyházi értelmiség felkészítésében játszott nélkülözhetetlen szerepet. A továbbtanulást századokon át a külföldi egyetemek biztosították. A két protestáns kollégiumban tanulók közül jó páran tanulmányaik végeztével Kolozsvárt

¹ Gaal György irodalomtörténész 1948-ban született Kolozsváron. Tanulmányait Kolozsváron végezte; a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen 1971-ben szerzett tanári diplomát. Doktori értekezésének címe: *Kristóf György élete, irodalomtörténeti és tanári munkássága* (1980). Angol és latin nyelvet tanított különböző középiskolákban, illetve a Kolozsvári Protestáns Teológia magyar tanszékén adjunktusként tevékenykedett.

Az Echinox diákszövetségi lap magyar oldalainak szerkesztője (1969–72), a Hajnal középiskolai diáklap megszervezője és irányítója (1972–75), a Korunk, Utunk, A Hét, Tanügyi Újság, Könyvtári Szemle, Művelődés, Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, Keresztény Magvető munkatársa.

Szerkesztésében megjelent munkák: Aradi Viktor: *Mócok földjén*, 1974; *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok*. Téka, 1975; *Tenger és alkonyég között*. Angol költők antológiája. Tanulók Könyvtára, 1978; Ralph Waldo Emerson: *Esszék*, Téka 1978.

Önálló kötetei és főbb munkái: *Házsongárdi pantheon*. Korunk évkönyve, Kolozsvár, 1980; *Az erdélyi zsidóság az első világháborút követő időszakban*, Korunk, 1991/8–9.; *Kalauz a régi és az új Kolozsvárhoz*, Kolozsvár, 1992; *Egyetem a Farkas utcában*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1995; *Magyarok utcája. A kolozsvári egykori Bel- és Külmagyar utcák telkei, házai, lakói*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1995; *Kolozsvár a magyar szépirodalomban*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2001; *Múzsák és erények jegyében. Dolgozatok Erdély unitárius múltjáról*. Kiadja az Unitárius Egyház. Kolozsvár, 2001; *Tört kövön és porlandó kereszten. Pusztuló múlt és fájó jelen a Házsongárdi temetőben*. Kolozsvár, 2002; *Képes Kolozsvár*, Polis Könyvkiadó, 2007.

maradtak, családot vagy éppen dinasztiát alapítottak. Leszármazottaik betagozódtak a városi polgárság soraiba, rendre a patrícus polgárcsaládokkal is rokonságba keveredtek. Ilyen, a 20. századig fennmaradt nemzetségek a Gyergyaiak, Pákeiek, Patakiak. Mindegyiküknek nem is egy tagját tartják számon a lexikonok.

A Pákei család a háromszéki Pákéről származik. Eredetileg a Tamás nevet viselték. A család leszármazását² az 1604-ben született pákei Tamás Jánostól eredezteti. Ő Veres Miklós torockói pap testvérét, désfalvi Veres Mártát veszi nőül. Öt gyermekük közül Dániel (1637–1693 után) viszi tovább a családnevet. Ő szintén torockói eredetű lánnyal, Ékárt Ilonával nősül. Eladva, részben zálogosítva a családi birtokokat Torockón telepszik le. Ott született fiúk, János (1682–1748) lesz az első „könyves ember” a családban.³ Torockón kezdi iskoláit, majd a kolozsvári Unitárius Kollégiumban lesz tógás diák. Tanulmányait félbeszakítják az akkori kuruc-labanc küzdelmek. Ő is egy kuruc tiszt írnokául szegődik, s vele messzi földekre eljut. Egy ideig Lengyelországban bujdosik. Aztán Bécsben felelszik a császárra. A küzdelmek vége felé Kolozsvárt újra beiratkozik a kollégiumba, két évet teológiát tanul, 1711/12-ben Odera-Frankfurtban képezi magát.⁴ Majd hazatérve pappá szentelik, s 1714-től haláláig a kolozsvári eklézsia papja, a kollégiumban is tanít. Ő hagyja el a Tamás családnevet, helyette a származáshelyre utaló Pákeit használja. Háromszor nősül, különösen első és második feleségével, az 1712-ben elvett Eperjesi Judittal, Kolozsvár hadnagyának lányával, valamint az 1731-ben nőül vett Almási Judittal, a püspök lányával értékes családi kapcsolatokat épít ki. Egyik fia, Antal az 1720-as évek végén Halléban, Brémában, Groningenben hallgat teológiát. De ő alighanem korán elhal. Úgyhogy a családot az első házasságból származó József (1717–1778) viszi tovább.

A József húga, a második házasságból született Pákei Judit (1732–1807) is a család figyelemreméltó tagja lett: 1752-ben feleségül ment Fejérvári Sámuel kolozsvári unitárius prédikátorhoz és kollégiumi tanárhoz. Huszonkilenc évi házasságuk alatt született három lányuk mind neves, szép család anyjává vált. Mikor Judit asszony 26 évi özvegység után „örömmel való halállal” kimúlt, az unitárius templomban ketten is prédikáltak fölötte: Ferentzi János lelkész és Füzi Já-

² Vö. Pálmay József: *Háromszék vármegye nemes családjai*. Sepsiszentgyörgy, 1901, 347–348.; *A pákái Pákey (másként Tamás) család*. Közli: Szeőkefalvi Szent-Miklósi László. Különlenyomat a „Magyar Családtörténeti Szemle” 1943. évfolyamának VI., VII., VIII., IX. és X. számából. H. n. 1943. 20 p. + 24 tábla.

³ Vö. A „Pákei család”. Kézirat Pákei Lajostól 1921. jan. 22-ről kelteve. Kolozsvári Állami Levéltár, Fond 402/1.

⁴ Szabó Miklós–Szőgi László: *Erdélyi peregrinusok*. Marosvásárhely, 1998, 360.

nos kollégiumi professzor. A két – életrajzot és leszármazást is tartalmazó – beszédet 1808-ban nyomtatásban is kiadták.⁵

Pákei József már jól gazdálkodó kolozsvári polgárként vált ismertté. Osztóbírónak választották. Részt vett Kolozsvár határának kimérésében. Az akkori katolizáló világban őt is áttérésre csábították magasabb tisztségeket ígérve neki. Ő megmaradt hitében, sőt az eklézsia jegyzői tisztségét is elvállalta. 1754-ben nőül vette ádamosi Rázmán Hedvigát (†1778), akitől két fia és két lánya született. A fiúk tekintélyes személyiségei a városnak. Az idősebbik, János (1755–1822) bekerül Kolozsvár legfelsőbb vezetőrétegeibe. A kollégium elvégzése után a Királyi Táblán jogi vizsgát tesz. A város különböző tisztségeit 46 éven át viseli: prokurátor, orátor, szenátor, fő- és királybíró. Emellett a Kolozsmonostori Konvent egyik levéltárosa, a kollégium főgondnoka, az egyházközségnek is gondnoka. 1822. december 31-én az unitárius templom alatti kriptába helyezik nyugalomra. Kétszer házasodik. Első feleségét, Gyulai Annát 1780-ban veszi nőül. 1788-ban már alsórákosi Nagy Judittal köt házasságot, akinek anyja Linczegh Kata, s leszármazottja a híres, Kolozsvárt megmentő királybíró, valamint Heltai Gáspár író-nyomdásznak. Pákei Jánost verselőként is számon tartja a család: vidéki pihenése alatt 1793-ban egy 225 négy soros strófából álló versezetben elkészítette „A Pákei vagyis Nemes Tamás Ágnak rövid leírása”-t. Ebből a saját életére vonatkozó néhány szakaszt idézünk:⁶

Hétszáz ötvenötben kezdetem létemet,
Sok nyomorúsággal kerestem étke­met,
Ugyanis rendeztem úgy az életemet,
Hogy róllam jól szóljon, ki engem eltemet.

⁵ *Örömmel való halál* egy halotti prédikációban leírva, melyet néhai b. e. tiszteletes Pákei Judit asszonynak, néhai b. e. tiszteletes, tudós Fejérvári Sámuel úr, a Kolo­svári Nemes Unitaria Eklézsia lelki tanítója, egyszersmind a Kolo­svári Nemes Unitarium Kollégium érdemes Professzora tisztes özvegyének emlékezetére irt és el is mondott Kolo­sváratt az Unitarium Templomban az 1807-ik esztendőben, Szent Iván Hava 21-dikén Ferentzi János, a Kolo­svári Unitaria Eklézsia egyik lelki tanítója. Kolo­svárt, 1808-ban; *A' gyenge nem' erősítése* egy halotti beszédben, melyet néhai Tiszteletes Pákei Pákei Judith asszonynak, néhai Tiszteletes Tudós Kolo­svári Unitárius Pap Fejérvári Sámuel úr' özvegyének utolsó tisztesége megadása végett készített, 's a' Kolo­svári Unitarium templomban el is mondott Füzi János, a Kolo­svári Unit. Kollégiumban Filozófiát tanító Professor. 1808.

⁶ A versrészlet a *Két Pákei. Erdélyi családi krónika 1793-ból* című cikk függelékeként jelent meg az Új Tükör című képeslapban 1988 körül. (A rendelkezésünkre álló lapkivágáson nincs évfolyam, számmegjelölés. A cikkíró szerint az eredeti kéziratos krónikát 1915-ben Pákei Lajos a kolozsvári Egyetemi Könyvtárnak adományozta, ott nem lelhető fel.)

Hogy s mint nevelkedtem, nincs miért lefesse,
 Verseimnek végét szükség inkább lessem,
 Vagy házasságomnak dolgát emlegetsem,
 S abban tölt időmet itt elé keressem.

Nyolcvanban lett párom szűz Gyulai Anna,
 Reméltem, mellettem lészen égi manna,
 S köszöntetett reám hát keserű kanná,
 Sokszor azt hittem, reám szakadt ég s akna.

Mert hamar, hogy szegény fejem reá tett szert,
 Ötet a nyavalya más esztendőn levert,
 Ebben holtáiglan mindig benne hevert,
 S engem betegsége sok költségben kevert.

Nyolcvanhétben ősszel útját elhaladá
 A halálnak, s lelkét az ég befogadá.
 Nekem pedig csak az özvegységet adá,
 S minden vagyonomat annya megtámadá.

János öccse, József (1759–1802) nagyapja nyomdokain haladt. 1759. november 10-én született Kolozsvárt, a kollégium tőszomszédságában – a mai Sora-épület keleti fele helyén – álló Pákei-házban. 1765-től már a tanintézet diákja lett, 1776-ban lépett a tógátusok seregébe, négy évvel később végzett. Egy évig a katolikus líceumban jogot és németet tanult, majd a kövendi zsinaton akadémitának választották, s feleskettették az egyház szolgálatára. 1781 szeptemberétől 1785 áprilisáig tartott külföldi tanulmányútja. Ennek mozzanatairól és tapasztalatairól egyrészt hazaküldött tizennyolc levele, valamint peregrinációs albuma⁷ tanúskodnak. Az albumba 1784. március 1-jétől 1799 novemberéig 113-an írnak, többnyire neves professzorok, diáktársak bölcs idézeteket, tanácsokat.⁸ Megfordul Bécsben, Prágában, Odera-Frankfurtban, Lipcsében, Halléban, Berlinben, Göttingában. Dessauban felkeresi a kor egyik ismert, sokaktól

⁷ *Diarium perpetuo Patronorum, Amicorum & Benevolorum Honori & Memoriae consecratum.* (Kéziratot kötet a kolozsvári Központi Egyetemi könyvtárban, jelzete Ms 667.)

⁸ Az album elemzését adja: Latzkovits Miklós–Mándity Zorán: Pákei József *album amicorum*áról. *Keresztény Magvető*, 2012/4. 315–324.

vitatott teológusát és pedagógusát, Johann Bernard Basedowot is, aki egy Phlinatropium elnevezésű reformiskolát vezet. A tudós magát unitárius meggyőződésűnek vallja. Pákei főleg a teológia és a filozófia terén képezi magát, Kant feltétlen híve. Hazatértét követően 1785. június 25-én iktatják be tanári állásába, a nevelésnek a közösségre gyakorolt hatásáról értekezik székfoglalójában. A továbbiakban a filozófiai tárgyakat és a német nyelvet tanítja. 1786-ban egyházi főjegyzővé választják.⁹

Korát a felvilágosodás eszméinek térhódítása jellemzi. Ennek szellemében akarta a tanügyet is megreformálni. Az 1790/91-es erdélyi országgyűlés számos határozata szintén a reform szellemében született. De egyes kérdések megtárgyalását nem tudta lezárni, úgyhogy e kérdéseket jelentéstételre hét bizottságnak adta ki. Az Országos Tudományos Bizottságnak (Deputatio Litteraria Regnicolaris) Pákeit is tagjául választották, s ennek a tanügyre vonatkozó jelentését (Synopsis Systematis generalis Scholarum publicarum M. Principatus Transylvaniae) minden valószínűség szerint Pákei, „az erdélyi unitáriusok ekkor vezető szelleme” állította össze. Ezt írja róla Trócsányi Zsolt: „Az operátum kodifikálja az egyes felekezetek iskolaügyi autonómiáját, de egyben egységes, felvilágosult iskolarendszert teremtene. Szellemét az a kitétel jelzi, amellyel a parasztok oktatásáról szóló részt kezdi: »a parasztok emberek« – még ha utána némileg visszakozik is. Hangsúlyozza: a szegény paraszt- és polgárfiakat segíteni kell a tanulásban. A városi népiskolákban polgári osztály létrehozását javasolja az ipari-kereskedelmi pályára készülők számára. Vallja a tanszabadság elvét (némi korlátokkal); azt is, hogy a tudomány fejlődése állandó. Növum benne a mérnökképzés, az adott erdélyi helyzeten túlmutató koncepciót kap az orvos-, sebész- és gyógyszerészképzés, felmerül a művészeti akadémia terve. Egészében véve a tervezet valamivel még túl is tud lépni a felvilágosult abszolutista oktatásügyi koncepciókon.”¹⁰ Természetes, hogy az unitárius oktatásügyet is meg akarta reformálni, s miután 1798-ban a kollégium rektorává választják, tervezetet nyújt be az egyházi Főtanácshoz, mely az alsóbb osztályokban folyó nevelésre-oktatásra vonatkozik. A Főtanács nem mer döntést hozni, hanem bizottságnak adja ki a tervezetet, mely aztán elfektet. 1798-ban még állami elismerés is éri Pákeit: a Császári-Királyi Könyvvizsgáló Hivatal tagjául nevezik ki. 1802. február 13-án

⁹ Pályafutásáról: Pákei József. In: Gál Kelemen: *A kolozsvári Unitárius Kollégium története (1568–1900)*. II. köt. 452–459; Kovács Sándor: Pákey Józsefre emlékezünk halála két-századik évfordulóján. *Unitárius Közlöny*, 2002/2. 17.

¹⁰ *Erdély története három kötetben*. Főszerkesztő: Köpeczi Béla. II. kötet. Budapest, 1987. 1127.

azonban „egy véletlen halál” véget vet életének. Az unitárius templomban tanítványa és tanártársa, Körmötzi János mond felette illuminista fogantatású¹¹ gyászbeszédet, mely életrajzát is részletezi. A beszéd nyomtatásban is megjelent.¹² Pákei több kéziratos egyetemi jegyzete fennmaradt az unitárius kollégiumi kéziratárban. Nyomda alá csak két műve került. Az egyik az 1799. június 30-án a kissárosi templomban a zsinat alkalmával elmondott beszéde „A vallásnak becses volta egy tanításban foglalva” címmel, mely összekötve jelent meg Körmötzi János egy ugyanott elmondott beszédével.¹³ Pákei a felvilágosodás tanai és a vallás viszonyával foglalkozik. Másik műve egy 45 négyszakaszos strófából álló vers, mely az 1798. augusztus 31-i „Kolosvári nagy égés” alkalmából született, s csak 2012-ben került sajtó alá.¹⁴ Íme, a Farkas utcáról szóló három szakasz:

Farkas Uttzám ékessége Isten háza s Temploma
Téged-is a' tűz meg ége el boritta s fel nyoma
Mely nap tűzbe borultál, az nap meg-is némultál
Már a' nép beléd sem mehet, benned Cultust nem is tehet [...]

Meg szűnt az Úr Tisztelete belső Farkas Utzában
Az hol volt betse s kellete az Isten tornattzában
Oh fájdalmas Siralom, oh Siralmas fájdalom
Mi voltál már porrá lettél tűz által porra tétettél

¹¹ Vö. Gellérd Imre: *Körmöczi János, a felvilágosodás prédikátora. Keresztény Magvető*, 1983/1. 45–52.

¹² *Halotti beszéd*, melyet néhai tiszteletes tudós Pákei Pákei József úrnak, az Erdélyi Unitárius Eklésiák nagy érdemű Generális Notáriussának, a' Kolo'svári Unitarium Kolégyom' filosofiát tanító professorának és ordinárius rectorának, az Erdélyi Császári K. Könyv-Vizsgáló Hivatal tagjának érdemlett utolsó tisztesség megadására irt és el is mondott a' kolo'svári Unitarium Templomban 1802-ben Martius 21-dik napján Nagy Ajtai Körmötzi János, a Kolo'svári Unitarium Kolégyomban Mathesist és Physicát tanító Professor. Kolo'sváratt, 1802. (Kézirata is fennmarad az Akadémiai Könyvtár unitárius álagában, jelzete: MsU 1610/A.)

¹³ *A' vallásnak betses volta egy tanításban foglalva*, melyet felsőbb parancsolatból irt és a tiszteletes Unitaria Vallásbéli közönséges 'synati gyülekezet előtt el is mondott a' Kükküllői papi kerületbéli Kis-sárosi Nemes Unitaria Sz. Ecclesia Templomában az 1799-ik esztendőben Sz. Iván Havának 30-dik Napján Pákei Pákei József, az Erdélyi Unitaria Ecclesiák Generális notáriussa, a kolosvári azon Vallásbéli Collegiumnak Rektor-Professora és az Erdélyi Csász. Kir. Könyvvizsgáló Hivatalnak Tagja. Kolo'sváratt, 1800-ban.

¹⁴ K[eszeg] V[ilmos] közlő: Pákei József: Kolosvári nagy égés alkalmára írott szomorú vers. *Korunk*, 2012/2. 38–42.

Az harangok is meg égnek szépek valának
Szeme előtt a' Kösségnek szépen el olvadának
Az is amibe voltak amibe szépen szóltak
Porrá lett meg nem maradott Vulkanus szaladott

Pákei József 1785-ben vette feleségül Kovátsi Máriát, Kovátsi Tamás lelkész és Szentábrahámi Lombárd Mária lányát. A házasságból született három gyermek közül csak Sándor (1786–1816), Kolozsvár főjegyzője vitte tovább a nevet, de az ő kiskorúan meghalt Sándor fiával ez az ág kivész.

A Pákei János főbíró és második felesége, Nagy Judit házasságából öt gyermek is született, de csak egy leány (Krisztina, kövendi Gál Miklósné) és egy fiú, Lajos ért meg felnőtt kort.¹⁵ Az utóbbi bővítette tovább a családfát. Idősebb – így kell neveznünk – Pákei Lajos (1808–1864) Kolozsvárt született, valószínűleg a Híd utcai családi házban. A Magyar utcai kollégium melletti ház ugyanis nagybátyára, Józsefre maradt, s ennek özvegye halálát követően 1819. november 30-án árverezésen megvette az unitárius egyház tanári laknak. János a Híd (Wesselényi) utca elején, a 282. (utóbb 6.) szám alatti házban lakott. Fia 1814-től a közeli lutheránus elemi iskola diákja volt, bizonyára azért, hogy elsajátítsa a német nyelvet. Aztán 1815-ben átvitték az unitáriusok ősi főtanodájába. Itt kitűnő eredménnyel végezte be tanulmányait 1826 júniusában. Minthogy az unitáriusoknak nem volt jogi tanfolyama, a Királyi Líceumban szerezte meg a jogi ismereteket, s tett sikeres záróvizsgát 1828-ban. Az 1820-as évekből fennmaradt épületrajzai, mértani szerkesztései, oszloprend-tervei arra utalnak, hogy a líceum keretében működő Rajztanodát is szorgalmasan látogatta. Két 1828-ból keltezett vízfestményét is birtokolta a család: az egyik Déva várát és városát ábrázolta, kissé eltúlozva a várhegy magasságát; a másikon egy kedvelt korabeli téma, Vajdahunyad vára látható. Ez utóbbit Bája István és Szathmári Pap Károly is megörökítette. Nem lehet tudni, hogy a helyszínen készült-e Pákei akvarelleje, vagy más kép alapján festette. Egy harmadik, 1842-ből keltezett festménye a Griefenstein váráról címet viseli, s bizonyára másolat.¹⁶

A tehetséges fiatal még a családi hagyományok, elvárások rabja: aligha gondol művészi pályára. Jelentkezik a Kolozsvárt működő Királyi Főkormányzatszéknél, s felesküszik kancellistának. Nem kap fizetést, alkalmilag bízzák meg egy-

¹⁵ A „Pákei család”. Kézirat Pákei Lajostól 1921. jan. 22-ről keltezve. I. h.; Ürmösi Kálmán: Pákei Pákei Lajos. (Arcképpel.) *Unitárius Közlöny*, 1891. 108–111.

¹⁶ Kelemen Lajos: Illusztrációink. [Pákei Pákey Lajos]. *Pásztortűz*, 1926/4. 95–96. Újraközölve: *Uő: Művészettörténeti tanulmányok*. Bukarest, 1982. 307–308.

egy feladattal. Közben 1829-től a marosvásárhelyi Királyi Táblánál is gyakornokodik, s 1832-ben leteszi az ügyvédi vizsgát. 1836 decemberében kap tiszteletbeli fogalmazói kinevezést. Ugyanakkor a város is hites polgárul, vagyis képviselőtestületébe választja. 1842-ben – tizennégy évi ingyenes szolgálat után – megkapja a főkormányszéki hites jegyzői besorolást évi 250 Ft fizetéssel. Ekkor már Dicsőszentmártonban nővérének, Krisztinának (1799–1853) a férje, az ottani alispán megválasztja őt a megye táblabírójának. Egyháza az 1838 augusztusi tordai zsinaton főtanácsi tagsággal tiszteli meg. Így most már eljön a nősülés ideje: 1843 decemberében feleségül veszi ótordai Székely Teréziát (1816–1892), saját unokahúgát – Fejérvári Sámuel és Pákei Judit dédunokáját. 1845 és 1859 között öt gyermekük születik. Közülük az első (Róza) és az utolsó (János) nem éri meg a felnőttkort.

A forradalom idején Erdély és Magyarország unióját követően sor kerül a Főkormányszék feloszlására, így 1849-től 1861-ig a magánéletbe húzódik vissza. Átmenetileg 1852–1854 között a kolozsvári Tartományi Törvényszék tanácsi titkára. Ekkoriban főleg egyházi téren fejt ki munkásságot. 1856-ban megválasztják a kolozsvári unitárius egyházközség gondnokául, s még ugyanazon évben a kollégium felügyelő gondnokául is. Az 1861-ben visszaállított Főkormányszék keretében valóságos fogalmazóként évi 630 Ft fizetéssel alkalmazzák. Emelkedése felgyorsul: decemberben már közigazgatási előadó, 1862 áprilisában pedig számfeletti titkár. 1863 januárjában udvari rendelettel a Főkormányszék valóságos titoknoka lesz évi 1050 Ft fizetéssel. Ez a későbbi besorolásokban államtitkári méltóságnak felel meg. Még az évben fizetését 1260 Ft-ra emelik. Szépen alakuló karrierjének 1864. június 4-én – élete 56. évében – egy „néhány napig tartott tüdőgyulladás” vet véget. A Híd utcai háztól kísérik ki a Házsongárdi temető „Tunyogi-kertjébe”.¹⁷

Munkásságának emlékét egyháza különös hálával őrzi: a kolozsvári eklézsiának nem csak gondnoka, hanem egy ideig pénztárnoka és jegyzője is volt. A korábbi évek jegyzőkönyveit ő látta el mutatóval. Ő gazdálkodta ki az új leányiskola építését és a kántori lak újjáépítését. Iskolai felügyelőgondnokként a Bölöni Farkas Sándor könyvtáralapot kezelte. Részvényes tagja volt az Erdélyi Gazdasági Egyesületnek és alapító tagja az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek. Az utóbbinak számos okmányt, kéziratot és régiséget adományozott. A római katolikus vezetés alatt álló Augusteum néven ismert kolozsvári szegény- és betegápoló intézetnek 23 évig díjtalanul töltötte be a pénztárosi tisztségét. Ezért halálakor Haynald La-

¹⁷ Gyászjelentését – kihagyásokkal – közli: *Kolozsvári Közlöny*, 1864. jún. 7. 281. Példánya található a Kolozsvári Állami Levéltárban (Fond: Necroloage).

jos megyéspüspök elismerő hangú részvétlevelet intézett a családhoz. Jegyzetei, gyakorlófüzetei fia adományából kerültek az Erdélyi Múzeum-Egyesület, illetve a mai Egyetemi Könyvtár gyűjteményébe. Ott található „1830-ban néhai Dr. Judenhofferék társaságában Bécsbe, Triesztbe, Velencébe [...] tett utazásomkori napló-könyvem” című 247 számozatlan lapot tartalmazó útinaplója.¹⁸ 1830. augusztus 13-tól szeptember 12-ig rögzíti a látottakat, lejegyez templom- és épületfeliratokat, vázlatokat készít, mindenütt megtudakolja a lakosság számát. Pákei 1848. szeptember 7. és 1849. január 20. között Ádámoson tartózkodó nővéréhez és nála lévő édesanyjához írt levelei a budapesti Országos Levéltárba¹⁹ kerültek, s igen érdekesen tükrözik a kolozsvári eseményeket, az itteni hangulatot.²⁰ A művészi hajlam a tisztviselőben is megmutatkozott. Idősebb korában diplomák fejleceit rajzolta meg, díszes albumokat, okmány-dobozokat tervezett.

Id. Pákei Lajos és Székely Terézia házasságából három gyermek érte meg a felnőttkort és családalapítást. Miklós (1847–1882) Kolozsvárt végzi iskolai, majd jogakadémiai tanulmányait, hites ügyvédként szerepel, boldogtalan házasságából két lánya születik. 1882. február 19-én öngyilkosságba menekül, édesanyja temetteti a Híd utcai családi házból. Krisztina (1850–1879) a kalandor Zilahi Kiss Elek ügyvéd felesége lett, boldogtalan házasságukból egy fiú született. A fiatalasszony anyja lakásán tüdőbajban halt meg, őt is a Híd utcából kísérték ki a Házsongárdba.²¹ A harmadik felnőtt, Lajos, a műépítész vitte tovább a családi nevet, s öregbítette a nemzetség hírnevét.

Ifjabb Pákei²² Lajos is a hagyományos, családtól kitaposott úton indult, de nem vált rabjává a hagyományoknak, volt mersze művészi hajlamainak engedni. 1853. március 1-jén született, minden bizonnyal a Híd utcai családi házban. Alig múlt tíz éves, amikor árva maradt. A hagyományoknak megfelelően ő is az Unitárius Kollégiumban végezte iskolai tanulmányait. Az elemiben Derzsi József teológus volt osztálytanítója, s már ő felfigyelt a gyermek építőkockákkal való játé-

¹⁸ Jelzete: Ms 3539.

¹⁹ Jelzetük: P 1781/1

²⁰ Vö. Nyárády Gábor: Advent fekete-sárgában. Pákei Lajos levelei Kolozsvár megpróbáltatásairól 1848 őszén. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1998/4. 928–942.

²¹ Lajos és Krisztina gyászjelentése is megtalálható az Állami Levéltárban (Fond Necroloage).

²² Mint Murádin-Beyer Katalin is megállapítja (*Keresztény Magvető*, 1996/2. 99.), Pákei Lajos következetesen a családnév i-s változatát használta, a sajtóban gyakran fordul elő az -y-os változat, leszármazottai már többnyire Pákey-nek írták nevüket.

kára, tehetségére.²³ Mint a „főiskolai anyakönyvből”²⁴ kiderül, Pákei a gimnáziumi tanulmányok során végig osztályelsőként szerepelt. 1867-ig Nagy Lajos, a görög és a magyar nyelv tanára, azután Benczédi Gergely, a természettudományok előadója igazgatta az iskolát. A tanári karból még Kovácsi Antal latintanár, Pap Mózes a számtan és Ferencz József, a vallás oktatója emelkedett ki. Akkoriban alig több mint háromszáz diákja volt a tanintézetnek. Mint a bejegyzésekből kitűnik, Pákei gyámjaként Gálfalvi Imre nyugalmazott ítélmester szerepel. Rendkívüli tárgyként tanulta a német és az angol nyelvet, rövid ideig a franciát és a gyorsírást is. Végzős korában már beszélte is a németet. Az utolsó tanévében, 1871/72-ben 32-en jártak az osztályba. Osztálytársa volt az 1854-ben született Daniel Gábor és az 1852-es születésű Szentiváni József, akik az egyház világi vezetésében vesznek majd részt, Orbók Mór, a későbbi neves tanár és tankönyvíró, valamint a kollégium volt igazgatójának, akkor a Jogakadémián tanító Berde Áronnak az 1854-ben született Béla fia. Azokban az években még nem jelent meg Értesítő, a tanévről Benczédi igazgató a Keresztény Magvetőben közölt szűkszavú „értesítés”-eket.²⁵ Ezekből kitűnik, hogy a még hagyományörző iskolaszervezésben Ürmösi Kálmán és Péterfi Dénes teológiai hallgatók töltötték be az iskolafőnöki, szeniori tisztséget. Rajzra Kővári Endre, a tehetséges festőművész, műénekre és orgonára Poszelt József tanította a fiatalokat. Bizonyára mindkettőn hatással voltak Pákei művészi hajlamaira. Meglepő, hogy sem az Ifjúsági Önképzőegylet, sem az Ifjúsági Olvasóegylet kitüntetett diákjai közt nem szerepel Pákei. Sőt, az ezek által kiadott kézirásos diáklapok megfelelő évfolyamaiban sem bukkanunk Pákeitől származó írásra, még csak rá való utalásra sem. A hagyományos *Remény*, valamint a *Fény és Árny* diáklapok vezető szellemei ekkoriban Péterfi Dénes, Gelei József, Orbók Mór. Boros György másolgatja a számokat.²⁶ Mind Benczédi 1871-es értesítése, mind az 1870/71-es *Remény*-évfolyamban Albert Iván írása utal rá, hogy egy éve működik az iskola Apolló Zeneköre. Bár kevés a tagja, máris jó hírnévre tett szert. Kézírásos önéletrajzában bevallja Pákei, hogy 1870-ben ő is e kör alapítóinak egyike volt, s örömmel nyugtázza,

²³ *A pákei Pákey (másként Tamás) család*. Közli: Szeőkefalvi Szent-Miklósi László. I. h. 15. Ott Derzsi János szerepel, de bizonyára Józsefről van szó.

²⁴ *A Kolozsvári Unitárius Főiskola anyakönyve 1868–1880*. A kolozsvári Állami Levéltárban. Fond: 164/3.

²⁵ *Keresztény Magvető*, 1871/2. 136–138.; Uo. 1872/3. 255–256.

²⁶ A kolozsvári Akadémiai Könyvtárban őrzött unitárius kéziratár 1870/71-es és 1871/72-es *Remény* (MsU 1298 jelzetű), valamint *Fény és Árny* (MsU 1299/A jelzetű) köteteit néztük át.

hogy a kör 1920-ban Beethoven emlékére rendezett sikeres koncertet.²⁷ Több utalást is találunk arra, hogy Pákei mellé – talán még édesapja – felfogadta Sárdi István jó nevű festőművészt, aki magánúton tanította a gyermeket rajzolni.²⁸ Ennek lehetett a következménye, hogy a két utolsó iskolai évében az igazgatóság őt bízta meg az elemi osztályokbeli rajztanítással. Az igazgatósági jegyzőkönyv 1871 áprilisában „elemi rajztanító Pákei Lajos”-ként említi.²⁹ Csak feltételezhető, hogy Pákei ezekben az években a Kolozsvári Zenekonzervatórium keretében mélyíthette el zenei és hangszerismereteit.

Az 1872-ben sikerrel letett érettségi után Pákei nyugodtan válogathatott volna az éppen szervezés alatt lévő, s ősztől megnyíló kolozsvári tudományegyetem számos szaka közül. Őt azonban a művészi pálya vonzotta, ezen belül is az építészet. Ez akkoriban meglepetést keltett az ismeretségi körben, mert a városban többnyire a mesteremberek sorába tartozó pallérok tervezték és vitelezték ki az épületeket. Építészetre szakosodott mérnököket legfeljebb a fővárosban lehetett találni. Pákei is Pest felé vette útját, beiratkozott a Műegyetemre. Az éppen egy évvel korábban, 1871-ben kapott egyetemi rangot. Addig József Politechnikumként hároméves főiskola volt. Ezután Királyi József Műegyetemnek neveztek. Itt az ötéves tanulmányi idő két szakaszra oszlott: először két évig az „egyetemes osztályban” matematikát, fizikát, vegytant, mértant, műszaki rajzot és „ügyirálytant” tanultak, majd három év további tanulás után általános mérnöki vagy gépészmérnöki diplomát lehetett szerezni.³⁰ Az építészmérnöki kar csak 1873-ban indult meg. Az egyetem első építésztanárai Steindl Imre (műépítészet) és Hauszmann Alajos (száz-, mű- és díszépítészet) voltak. Steindl nevéhez fűződik a budapesti Országház megtervezése, Hauszmann irodájából került ki a fővárosi New York-palotának, a Királyi Kúria (most Néprajzi Múzeum) épületének, de két kolozsvári egyetemi épületnek is a terve. Mindketten a historizmus szellemében dolgoztak.

A fővárosban tapasztaltak valószínűleg nem elégitették ki Pákei elvárásait. A szerveződő műegyetemen a művészeti képzésnek alig volt otthona. Ezért 1873 őszén átiratkozott a müncheni Politechnikumba. Ez a nagy múltú intézet 1827

²⁷ Pákei Lajos műépítész életrajza. A Kolozsvári Állami Levéltárban (Fond 402). A kézirat 7v oldalán. A kézirat nagy részét közzétette Murádin-Beyer Katalin: Pákei Lajos kéziratos önéletírása. *Pavilon*, 1993/8. 42–49. és *Keresztény Magvető*, 1996/2. 99–106.

²⁸ Kelemen Lajos: Pákey Lajos 1853–1921. *Unitárius Közlöny*, 1921/5. 70–74. Újraközlőve: *Uő: Művészettörténeti tanulmányok*. Bukarest, 1982. 309–312.

²⁹ A Kolozsvári Unitárius Főiskola igazgatósági Jegyzőkönyve a Kolozsvári Állami Levéltárban (Fond 164/22), 1871. ápr. 20-i ülés szövegében.

³⁰ A Királyi József Műegyetem programja az 1872/3. tanévben.

óta működött, de csak 1868-ban kapott „bajor királyi” egyetemi rangot, s 1877-ben nevezték el műszaki egyetemnek. 1873 ősze újdonságot hozott ezen intézet történetében, mert az 1808 óta a Képzőművészeti Akadémia keretében működő építéstudományi kar ekkor átkerült a műegyetemre. Vagyis itt művészeti szempontokat is érvényesítettek az építészképzésben. Három évig folytatja itt tanulmányait Pákei. 1868-tól a polgári építkezés müncheni vezető tanára Gottfried von Neureuther, a neoreneszánsz stílus prófétája. Villák, állomásépületek sorát tervezi, többek közt a müncheni Képzőművészeti Akadémia és a Politechnikum palotáját is.

Münchenből 1876 végén Bécsbe vezet Pákei útja. Az ottani Művészeti Akadémia ugyan már 1692-től működik, de csak 1872-ben emelik egyetemi rangra. Ennek építészeti tanszakát 1868-tól a dán származású Theophil von Hansen vezeti. Hansen Athénban sajátítja el a klasszicista építészet titkait, ott is jeles épületek terveit készíti. Bécs legjellegzetesebb épületei szintén az ő irodájából kerülnek ki. Mikor Pákei a kezei alá jut, éppen az osztrák parlament bécsi épületén dolgozik. Meghitt tanítványává, munkatársává fogadja. Beavatja a klasszicista építkezés műhelyfogásaiba. Utóbb önéletrajzában élete legszebb korszakának nevezi Pákei a Bécsben töltött éveket.

Valószínűleg több tényező is közrejátszik abban, hogy 1880-ban úgy dönt Pákei, hogy hazatér Kolozsvárra. Kelemen Lajos nyomán többen is okként Miklós bátyja halálára utalnak, de ez csak két évvel később következik be. Kétségtelenül az előző évben meghalt húgának árva gyermeke, a házassági csődjétől megzavart bátyja s idős édesanyja mellé kellett egy erős vállú, keresettel is rendelkező fiatalember. Meg aztán kapóra jöhetett a városi tanácsnál meghirdetett mérnöki állás is. Ezt megpályázza és meg is kapja. Rövid időn belül azonban rá kell jönnie, hogy nem ilyen munkára készült fel. Paloták és templomok tervezéséről álmodott, a városnál meg felmérési, utcafront-szabályozási, vízvezeték- és csatornatervezési munkákat, folyó- és patakmeder-szabályozást, új utcák nyitását bízták rá. Ezek időigényes, sok vesződéssel járó feladatok voltak, s ráadásul a pénzalapok hiánya miatt a tervek jó része irattárba került. Egyik első megvalósult munkája az Óvár Kispiajának (az utóbbi Karolina térnek) a rendezése, parkosítása volt. Ezekben az években tervezte a sétatéri órházat is, melyet már csak fényképről ismerünk.

Az 1880-as években országosan lendületet kapott az iparoktatás kiépítése. A régi céhrendszer még a mester kezei alatt oldotta meg a szakma elsajátítását. Az iparosodó ország gyorsan fejlődő városaiban már nagyszámú mesteremberre volt szükség, akiket szervezeten kellett képezni. A gyárakban, építőtelepeken legfeljebb szakmai fogásokat sajátíthattak el, de a szakismeretek megalapozása

többnyire hiányos maradt. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1882-től szorgalmazta az iparkamaráknál és -testületeknél ipartanodák létesítését. Ebbe a folyamatba illeszkedett bele a kolozsvári kezdeményezés is. A kincses városban a Kereskedelmi és Iparkamara ülésein 1878-ban és 1879-ben is felmerül az iparos tanoncok egységes képzése iránti igény. 1881-ben Pákei Lajos egy iparrajziskola felállítását szorgalmazza, melynek a polgári iskola egyik termében való megszervezésére a város tanács pénzüsszeget is megszavaz.³¹ 1883-ban Gámán Zsigmond, a város közigazdasági előadója jelentést³² terjeszt elő az ipari szakmák szervezett oktatására: eszerint Maetz Frigyes építkezési vállalkozó műhelytelepén 25 faipari, a Dietrich-gépgyárban 12 gépipari tanonc képzését vállalnák. Ehhez anyagi támogatást kérnek az Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumtól. 1884 elején már módosulnak a tervek: hároméves lesz a tanfolyam. A miniszter 1884. február 29-én rendeli el a kolozsvári Fa-, vas- és építőipari tanműhelyek felállítását. Kinevezi a felügyelőbizottságot, elnöke Sigmond Dezső országgyűlési képviselő lesz, a nyolc tag között ott van Pákei is. Az első tanévre 27 helyet hirdetnek meg.³³ Miután a létszám betelik, július 27-én Haller Károly polgármester a városházi közgyűlési teremben ünnepélyesen megnyitja az iskolát.³⁴ Az első évfolyamra két középiskolai vagy polgári osztályt végzett, 14. életévüket töltött fiatalokat írtak be: 6-on az építő, 4-en az asztalos, 17-en a gépész és géplakatos szakmára jelentkeztek. 1884. szeptember 15-től indul a tanítás. Az építő- és asztalosiparosok Maetz telepén kapnak képzést, a gépészeket viszont a Dietrich-gyárat átvevő Senn Ede műhelyében képzik. Az elméleti oktatás a Maetz Frigyes Külmagyar utcai házánál felszerelt tanteremben folyik. Itt mindegyik szak diákjai közösen matematikát, mértant és magyart tanulnak. Az építőipari tárgyak egy részét eleinte Maetz oktatja, de lemond, s a tanoncokat is kiutasítja. Ekkor, 1885. március 1-jétől az ő tárgyait is átveszi Pákei, úgyhogy építési anyagismeretet, építési szakrajzot, szabadkézi rajzot és fatechnológiát oktat. Pákei 1884 őszén mond

³¹ Vö. *Ellenzék*, 1881. dec. 21.

³² A Kolozsvárt felállítandó fa- és vasipari tanműhely. Gámán Zsigmond, Kolozsvár sz. k. város közigazdasági előadójának jelentése. *Közigazdasági Értesítő*, 1883/15. 327–329.

³³ A kolozsvári Fa-, vas- és építőipari tanműhelyek felügyelő bizottságának jelentése az 1884/5 tanévről. Uo. 1886/17. 540–548. Ugyanez az iskolai értesítők közé besorolva (Külön nyomat a „Közigazdasági Értesítőből”. Budapest, 1886. 39 p.) Pákei a kéziratot önélet-írása „Irodalmi működésem” című függelékében e jelentést is saját munkájaként sorolja fel.

³⁴ Vö. A kolozsvári Iparműhelyek megnyitása. *Kolozsvári Közlöny*, 1884. júl. 29. Míg a felügyelőbizottsági jelentés a városház üléstermét, az újságcikk az „Iparkamara helyiségét” említi a megnyitó helyszínéként.

le városi főmérnöki állásáról, szeptember 15-én gróf Esterházy Kálmán főispán tiszteletbeli főmérnöki címmel tünteti ki.³⁵ Az elméleti oktatás a továbbiakban az Iparos Egylet új főtéri székházának helyiségében folyik. 1885 őszétől a tanműhelyek igazgatói állásába Ferenczi Zoltán irodalomtörténész, egyetemi magántanár kerül, Pákei Lajos műépítész mint a szakoktatás igazgatója szerepel.³⁶ Az első három tanévről a Közgazdasági Értesítőben felügyelőbizottsági jelentést tesznek közzé, ezt különnyomatként iskolai értesítőnek is besorolják. A három évfolyam beindulását követően az 1887–1890-es összevont értesítővel indul az intézmény önálló kiadványsorozata. Ekkor már három részegységet ölel fel: *Értesítő a kolozsvári Erdélyrészi Technológiai Iparmúzeum, az Államilag Segélyezett Építő-, fa- és vasipari Tanműhelyek s a Központi Felsőbb Szakipar-rajziskola működéséről az 1887/8–1889/90. tanévben*. Szerkeszti: Dr. Ferenczi Zoltán igazgató.³⁷

A tanműhelyek mellett említett Központi Felsőbb Szakipar-rajziskola kezdeményezője még 1881-ben Pákei volt, de csak 1884. december 28-án nyitották meg, s 1887 őszéig önállóan működött Kiss Sándor kereskedelmi akadémiai igazgató vezetésével. Évente 60–80 iparos diákot tanított hétvégén szakrajzra, Pákei heti 4 órát vállalt itt. 1887 őszétől ez a rajziskola betagozódott a tanműhelyek mellé.

Hosszabb története van az Erdélyrészi Technológiai Iparmúzeumnak. Ennek felállítására először gróf Schweinitz Gyula nyújtott be nyomtatásban is közölt javaslatot a kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamarához.³⁸ Budapesten éppen akkoriban tárgyaltak egy ilyen intézmény felállításáról, mely 1883-ban meg is nyílt Technológiai Iparmúzeum elnevezéssel, s 1887–1889 között felépült a Központi Ipariskolával közös Hauszmann Alajos tervezte kétemeletes épülete.³⁹ Schweinitz tervezete szerint a múzeumnak öt osztálya lett volna: I. Nyersanyagok; II. A jelenkor és a múlt iparkészítményeinek mintái; III. Az iparhoz és földműveléshez szükséges műszerek, eszközök, gépek; IV. Állandó ipar- és termény-

³⁵ Napi hírek. *Kolozsvári Közlöny*, 1884. szept. 16.

³⁶ A kolozsvári Fa-, vas- és építőipari tanműhelyek felügyelő bizottságának jelentése az 1885/6 tanévről. *Közgazdasági Értesítő*, 1887/19. 395–402. és ennek különnyomata.

³⁷ A tanintézet 1884-től jelentés-különnyomatokból, majd 1887-től értesítő füzetekből álló 1918-ig terjedő sorozata megtalálható a kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtárban A 635 jelzet alatt. A továbbiakban: *Értesítő*.

³⁸ *A Kolozsvárt alapítandó Erdélyrészi Iparmúzeum tervezete*. A kolozsvári Kereskedelmi és iparkamarához benyújtotta gr. Schweinitz Gyula. Kolozsvárt, 1882. 30 p. (A kiadványt Ferenczi idézi, de egyetlen könyvtárban sem bukkantunk nyomára, bibliográfiákban sem szerepel.)

³⁹ *A Magyar Királyi Technológiai Iparmúzeum alapításának, fejlődésének és működésének története 1883–1913*. Szerkesztette Gaul Károly kir. tanácsos, igazgató. Budapest, 1913.

kiállítás; V. Idegen készítési módok rajzai és leírásai, ipari folyóiratok, könyvek. A kamara pártolásába vette a tervet, s egy bizottságot hozott létre a múzeumi alapszabályok és költségvetés kidolgozására. Nyilvánvalóvá vált, hogy csak államsegéllyel tudnak egy ilyen múzeumot létesíteni. Úgyhogy a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterhez folyamodnak támogatásért. A miniszter várakozó álláspontra helyezkedik: egyszer a budapesti hasonló múzeum álljon talpra, s annak tapasztalatai alapján hoz döntést. 1884 októberében Gámán Zsigmond a kolozsvári iparkamarához intézett felterjesztésével újra napirendre tűzi a múzeum létesítését. Kedvező határozatot hoznak, tárgyalást kezdeményeznek a városi hatóságokkal és az iparosegylettel. Ugyanakkor megbízzák Pákei Lajos tanműhelyi szakigazgatót és Binder Lajos iparfelügyelőt, hogy az 1885-ben sorra kerülő budapesti országos kiállításon árumintákat gyűjtsenek a múzeum számára. A kiküldöttek 1885 októberében tesznek jelentést gyűjtőmunkájukról, november 20-án a kamara közgyűlése köszönetet szavaz nekik. A fővárosi hasonló intézménytől is ígéretet kapnak, hogy a diplomákat Kolozsvárra küldik. 1887-ben az iparkamara közgyűlése határozatban mondja ki, hogy a tanműhelyek és a rajziskola mellé betársítva, közös igazgatóság alatt felállítja az iparmúzeumot is. Ennek bútorzatát Pákei Lajos szakigazgató tervezi meg, az ünnepélyes megnyitóra 1888. december 26-án délelőtt kerül sor a Plébánia főtéri épületében bérelt helyiségekben.⁴⁰ Megelőzőleg Pákei Lajos közöl figyelemfelkeltő írást *Az iparmúzeum* címmel a Kolozsvár című napilapban,⁴¹ ebben felvázolja Kolozsvár ipartörténetét a 15–16. századi kincses várostól a 20. század végéig, amikor Kolozsvár inkább a tudomány városa. De csak az ipar hozhat anyagi virágzást. Az ipar fellendülésével „büszkén hivatkozhatnánk nagy Széchenyink jóslatára azon analógiával: »Kincses Kolozsvár volt és kincses Kolozsvár lesz!« – fejezi be sorait Pákei. A karácsony másodnapján tartott megnyitón részt vett gróf Béli Ákos főispán, Szász Domokos református püspök, Albach Géza polgármester és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium képviselőjeként Hegedüs Károly, a budapesti Iparmúzeum igazgatója. Sigmond Dezső képviselő, a kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara elnöke nyitotta meg az ünnepséget, rámutatott, hogy a múzeum egyelőre főleg az ipartanműhelyek diákjainak nyújt segítséget a tanuláshoz, ezért is kellett az intézményeket összekapcsolni. Felolvassák Kolozsvár másik országgyűlési képviselőjének, Hegedüs Sándornak az üdvözlő levelét, Hegedüs Károly igazgató felajánlja a fővárosi testvérintézmény támogatását, majd Ferenczi Zoltán kolozsvári igazgató előadja a múzeum alapításának történetét (ez külön fü-

⁴⁰ *Technológiai Iparmúzeum*. Kolozsvár, 1888. dec. 27.

⁴¹ Uo. 1888. dec. 24.

zetben is megjelenik⁴²). Albach polgármester a város támogatásáról biztosítja a múzeumot. A négy kiállítási termen Pákei Lajos vezeti végig az érdeklődőket. A városi közgyűlés már korábban, 1887. december 30-án határozatot hozott, hogy a múzeumot Ferenc József király az évi szeptember 22–24-i látogatásának emlékeztetéssel a uralkodóról nevezi el. A nevet azonban csak az udvari jóváhagyást követően használhatták.⁴³

A továbbiakban 1896-ig a hármas intézmény igazgatója Ferenczi Zoltán, szakigazgatója pedig Pákei. Ő tanárként a három évfolyamnak szabadkézi rajzot, szakrajzot, építési anyagismeretet, építési alaktant, építéstant, költségszámítástant és fatechnológiát ad elő. Heti óráinak száma 10–14. Rendre kidolgozza tárgyainak tankönyveit is, s ezek sokszorosítva kerülnek terjesztésre. A kolozsvári Egyetemi Könyvtárban e kötetek találhatóak: *Ács szerkezettan* [267 ábrával, 127 p.], *Építési szerkezettan* [576 ábrával, 347 p.], *Építési alaktan* [lejegyezte Moskovits Ferenc, 143 ábrával, 64 p.], *Építési anyagisme* [táblázatokkal, 224 p.].

Az iparmúzeum keretében Pákei 1889 januárjától megindítja a szabadelőadások sorozatát. Ezekon közérdeklődésre számot tartó ipartörténeti témákról beszél. Január 26-án az ókori bútorokról, február 15-én pedig az ókori görög és római lakóházakról értekezik számos képet is bemutatva.⁴⁴ Az előadások szövegét közlik a napilapok és a hármas intézmény értesítője is. Az előadássorozatot folytatja 1890-ben és 1891-ben is.⁴⁵ A sajtó szerint mindig szép számú közönség hallgatja érdeklődéssel. Az *Ellenzék*ben olvashatjuk: „Örömmel jegyezzük fel, hogy városunkban is lehet már valahára ily szakfelolvasást hallani, mert közönségünk előtt az itt felmutatott nagy és szép mező csaknem ismeretlen.”⁴⁶

A diáklétszám fokozatosan növekszik. 1896-ban a tanműhelyekben 81, a rajziskolában 114 tanoncot képeznek. Idővel kinövik a plébánián lévő helyiségeket, kibérelik a Főtér déli során lévő Szentkereszty-házat, mely már akkor a takarékpénztár tulajdonában van. Itt 8 szoba és 2 terem áll rendelkezésükre. 1892-ben sikerül megszerezni az állami segítyt, ami a további működést biztosítja. 1894-

⁴² [Ferenczi Zoltán:] *A kolozsvári „Erdélyrészi Technologiai Iparmúzeum” történelme (1882–1888)*. Kolozsvárt, 1888. 15 p. (Ennek rövidebb szövege és a megnyitó ismertetése megtalálható az 1887–1890-re kiadott *Értesítő*ben is.)

⁴³ Az *Értesítő*k címlapján csak 1896/97-től szerepel a „kolozsvári I. Ferenc József Iparmúzeum” elnevezés.

⁴⁴ Szakelőadás a Technologiai múzeumban. *Erdélyi Híradó*, 1889. jan. 23.; febr. 14.

⁴⁵ Felolvasás az Iparmúzeumban. *Ellenzék*, 1890. jan. 22.; Pákei Lajos felolvasása. Uo. 1890. jan. 24., jan. 26. Felolvasás. *Kolozsvár*, 1891. dec. 1.; A fa az építészet történetében. Pákey Lajos felolvasása. Uo. 1891. dec. 5.

⁴⁶ *Felolvasás az Iparmúzeumban. Ellenzék*, 1890. jan. 24.

ben új székhelyre költöznek: a tanintézet a Mátyás király utca 1. számú házban lel ideiglenes otthonra, a múzeum anyagát a London (Arany János) utcai Wesselényi-házban raktározzák el. 1896. január 1-jétől átveszi az állam az egész intézményt, úgyhogy ettől fogva saját székház felépítését tervezhetik. Korábban már a város felajánlotta a Kül- és Bel-Torda utcák sarkán lévő „kőfaragó-telket”, s erre tervezgetett is Pákei (utóbb az egyetemi Menza épült ide), de kivitelezésre nem kerülhetett sor. Most a várostól a Malom utca Szamos felőli oldalán kapnak telket, melyet még egy magántelkkel is megtoldanak, erre készít épülettervet Pákei. Az iskola millenáris ünnepségét a tanévzáráskor, 1896. június 28-án tartják, s ezen már arról számolhatnak be, hogy a Kereskedelemügyi Minisztérium elfogadta Pákei épülettervét, szeptember 30-án megtartják az alapkövetelést. Az évzáró ünnepi beszédét különben Pákei mondja el, mely az *Értesítő*ben, majd a Kolozsvár című napilapban is megjelenik. Ebben Kolozsvár ipartörténetét részletezi.⁴⁷

A millennium éve igazgatóválságot hoz a hármas intézménybe. Ferenczi Zoltánt kinevezik az Egyetemi Könyvtár igazgatójává, s lemond eddigi tisztségéről. A Kereskedelemügyi Minisztérium május 16-án Pákeit nevezi ki igazgatóul. Ő azonban csak az Iparmúzeum igazgatását hajlandó tovább folytatni, úgyhogy a következő tanév végéig Ferenczi megbízott igazgatóként irányítja az iskola ügyeit, míg 1897. szeptember 16-án Magyar Endre gépészmérnök személyében kinevezik az új igazgatót.

A hármas intézmény új épületének felhúzására 1896. augusztus 19-én írják ki a pályázatot, s a megbízatást Hirschfeld Lajos cége nyeri el. Az alapkövetelési ünnepséget szeptember 30-án délben, a Mátyás-szobor alapkövetelését követően tartják. A kormány képviselőjében báró Jósika Sámuel, a király személye körüli miniszter vesz részt ezen, Sigmond Dezső országgyűlési képviselő, az intézet felügyelőbizottságának elnöke mond megnyitót, majd Ferenczi Zoltán olvassa fel az alapköbe helyezendő okmány szövegét, melyet aláírnak, s a falba helyezés után kalapácsütésekkel szentesítenek. Szterényi József országos iparoktatási főigazgató beszédében Kolozsvárt a magyar ipar bölcsőjének nevezi. Albach Géza polgármester zárószavai után a Szózat eléneklésével rekesztik be az ünnepséget. Az épületet már 1898 őszén használatba veszik, de felavatására csak 1899. március 26-án, Hegedüs Sándor kereskedelemügyi miniszter jelenlétében kerül sor.⁴⁸ Pákei tíz vázlatot is készített, amíg a kivitelezésre alkalmasat kiválasztotta a minisztérium és a városi tanács. A tizenhárom tengelyes, félköríves nyílásokkal ta-

⁴⁷ Pákei Lajos: Ünnepi beszéd. *Értesítő*, 1895/96. 8–20.; Kolozsvár ipari múltja. *Kolozsvár*, 1896. nov. 7., 9., 10.

⁴⁸ Vö. *Értesítő*, 1896/97. 4–13.; Uo. 1898/99. 4–14.

golt emeletes épület három fő tengelye rizalitot képez, a rizalitokat bábos attika emeli ki, mely fölé impozáns, barokkos kupola borul. A homlokzat földszintje rusztikás, az emeleti szintet függőlegesen ión oszlopok tagolják. Az eklektikus épület belső tereinek díszítésére Pákei inkább reneszánsz elemeket használ. E belső terek T-alakban rendezettek. A T szárához kapcsolódó két nagy udvari termet szánta az Iparmúzeum kiállítóteréül. Az épület aránylag kevés módosítást szenvedett, ma a Műegyetem használja.

Az új épületben – úgy tűnik – nincs olyan tökéletes együttműködés Pákei és az újonnan kinevezett igazgató között, mint az korábban kialakult. 1900-tól az értesítők már csak a szakiskola adataira vonatkoznak. 1901-ben az Iparmúzeum helyiségeit elfoglalja az iskola, s anyagát ládába helyezik megőrzésre. Ekkor már közismertté válik, hogy az Iparmúzeum részére új épületet emelnek. A terveket szintén Pákei készíti. A kivitelezéshez 1902-ben kezdenek hozzá, s 1904-ben fejezik be. Berendezése azonban 1908-ig elhúzódik.⁴⁹ Az Iparmúzeum új, Malom utcára néző épülete a nem sokkal korábban tervezett Unitárius Kollégium reneszánsz és klasszikus elemeket kombináló homlokzatát visszhangozza. A 19 tengelyes háromszintes épületet vízszintesen övpárkányok tagolják, függőlegesen egy háromtengelyes középső és két négytengelyes sarokrizalit biztosítja a tagolást. A földszinti és a második emeleti ablakok egyenes, az első emeletiek félköríves záródásúak. A két alsó szint falfelülete rusztikázott, a legfelső szinten ión oszlopok és pilaszterek emelik ki az ablakközöket. E sor ablakai fölött táblát tartó puttó-domborművek sorakoznak. A középrizalitot timpanon zárja, melyet a tervek szerint szoborcsoport töltött volna ki. Az épület előtt 1987-ig a Malomárok volt, rajta híd vezetett keresztül a főkapuhoz, s annak elején rácsos díszkapu állt. Ezt a Malomárok befedésekor eltávolították, úgyhogy most sután hat az épület földszintje. Ezt az épületet is megkapta a Műegyetem, s hozzá hátsó szárnyat épített.

A szakiskolában az 1900-as évek folyamán egyre csökken az építőipari tanulóknak száma. 1907-re az építőipari tanfolyam teljesen megszűnik, s az intézmény neve Magyar Királyi Fa- és Fémipari Szakiskola lesz. Ettől fogva Pákei már mint tanár sem szerepel, bár a felügyelőbizottságnak továbbra is tagja az 1919-es hatalomváltozásig. Úgy tűnik, hogy az Iparmúzeum önállósult. Ennek keretében Pákei még tovább is tartott az építőiparos tanoncoknak tanfolyamokat. Az *Újság* című napilap 1912. augusztus 2-i száma arról tájékoztat, hogy a Ferenc József Iparmúzeumban befejeződött a második nyári 14 hetes építőipari rajztanfolyam, melyen 18 fiatalot oktattak Pákei Lajos vezetése alatt Förstner Tivadar és Gaál Já-

⁴⁹ Ezekre utalás történik az *Értesítő* füzetekben, de az épület ünnepélyes használatba vételéről, megnyitásáról nem találtunk adatot.

nos szakiskolai rajztanárok. Miután 1893-ban Marosvásárhelyen saját épületében megnyílik a Székelyföldi Iparmúzeum, a kolozsvári megnevezésében indokolatlanná válik az „Erdélyrészi” jelző. Az 1910-es években elnevezése: Magyar Királyi Állami I. Ferenc József Iparmúzeum. Az igazgató segítségére hárman vannak: Gaál János szakiskolai tanár, Csegezi Mihály rendes, valamint Bencze Mihály havidíjas szolga.⁵⁰

A szakiskolai tanárság, majd a múzeumigazgatás előnyös volt Pákei számára. Egyrészt állandó állami fizetéssel bírt, tehát mérnökként nem érezte magát kiszolgáltatottnak, ugyanakkor évközben, s még inkább a szünidőkben volt lehetősége a művészetnek, az építettervezésnek hódolni. Arról nincs tudomásunk, hogy magánirodát működtetett volna. Az 1914-es *Kolozsvári cím- és lakásjegyzék* „Mérnökök, építészek és vállalkozók” nyilvántartásában nem szerepel. A város lakóinak névjegyzékébe mint „házbirtokos, főmérnök” került felvételre. Csak az Iparmúzeumnál jelzik, hogy „iparmúzeumi igazgató”. Az utókor azonban a közelmúltig alig emlegette Pákeinél azt, hogy szakiskolát alapított, iparmúzeumot hozott létre, hanem elsősorban tervező mérnökként értékelték. Hatalmas, fogalomszámba menő épületeit többnyire saját maga dolgozta ki a legapróbb részletekig, vázolta fel, majd rajzoltatta meg a szakiskolai rajztanár-kollegák közreműködésével. Vakációk idején még másik szenvedélyének is hódolhatott: az utazásnak. Eleinte főleg Itália és Németország volt úti célja, ahol mindig az építész szemével nézelődött és sokat tanult is. Aztán bejárta Franciaország, Anglia, Svájc több nagyvárosát, úgyhogy a szecesszióig terjedően tisztában volt az építészeti stílusok alakulásával. Ő maga azonban megmaradt a bécsi iskola hagyományainál, csak igen óvatosan alkalmazott egy-egy újítást.

Pákei elsősorban Kolozsvár építésze volt. Legnagyobb, reprezentatív épületeit mind itt, szülővárosának tervezte. Ezekkel máig hatóan alakította a városképet. Az 1881 táján emelt kis sétatéri őrház után 1886-ban kapott – ezúttal már sokkal igényesebb – megrendelést Pákei: vágóhidat kellett terveznie a városnak. Ez Reschner Dániel és Rácz Mihály cégének kivitelezésében 1887-re fel is épül. Bár hatalmas csarnokot kell kialakítania, díszes homlokzatot épít eléje. Középső rizalitja kétszintes, alul vakárkádok díszítik, attikája fölé órát helyez. Két sarokrizalitját egy-egy díszes, oszloptól közrefogott ablak uralja. Az összekötő szárnyak egy-egy kapunyílást és ennek megfelelő félköríves vakárkádokat foglalnak magukba. Az épület udvari részeit az 1920-as évek elején bővítették. Aztán 2001 táján magánkézre került az ingatlan, s rövidesen lebontatták. Pedig ipari műemlék lehetett volna.

⁵⁰ *Kolozsvári cím- és lakásjegyzék 1914. évre.* Hivatalos adatok alapján összeállították: Pótor Dezső, Károlyi Gyula. Kolozsvár, 1914. 31.

A város közönsége Pákei tehetségét a New York Szálloda felépítésekor ismerte meg. A gyorsan fejlődő Kolozsvárnak a 19. század végén nem volt a város rangjához méltó elegáns szállodája. A Főtér két átelleni sarkán lévő szálló a helyi igényeket is alig elégítette ki, a fővárosból vagy külföldről egyre gyakrabban érkezőket nem volt hol elszállásolni. A tér délnyugati sarkán álló egyemeletes Nemzeti Szálló ekkoriban a Rhédey család, pontosabban báró Horváthné Rhédey Johanna grófnő tulajdonát képezte, s a tulajdonosnő elfogadta az átépítésre vonatkozó ajánlatot. Aztán kiderült, hogy inkább teljesen új épületet kell emelni, s Pákeit kérték fel a tervek elkészítésére. Ezek alapján 1895 decemberére fejezték be az építkezést. Mikor az állványok közül kibontakozott a tornyos kétemeletes saroképület, az egész város csodájára járt. A *Kolozsvár* című napilap így mutatja be az épületet: „Kolozsvár város főterének egyik szegletén rögtön szembe ötlik egy nagyszabású és nagy méretekben tervezett szállodaépület, mely egymaga dominálja a környéket.

Az utcára két hatalmas homlokzat nyílik, kiszökellő szeglettorony, kupolával és rizalitokkal, s itt mindjárt szembeötlik a karcsú torony, mely alapjából indul ki, s gyönyörű arányokban emelkedik a magasba, végződik egy szép sziluettű fedélzettel, melynek párját a nagy városokban is keresni kell. [...] Az épület stílje: barokk, finom tagozatokkal, alsó része vörös márvány, megszakítva nagyméretű nyílásokkal: bejárati ajtók és ablakok. Az épület utcai része kétemeletes, kívül balkonokkal, a rizalitoknál két emeleten keresztül menő korinthoszi oszlopokkal. A rizalitok, ablakok, nyílások elosztása, az itt alkalmazott sima felületek, az egésznek dekoratív hatása mellett nyugodtságot kölcsönöznek. Az összehatás kellemesen meglepő, művészi, s itt valóban érvényesül az architektúra definíciója, a »Gefrierene Musik« [megfagyott zene], mert ez épület valóban az; a koronát a könnyű francia manzárd tető képezi, melynek architektúrája és ornamentális tagozása gazdag s szép befejezést ad az egész homlokzatnak, szóval az egész épület külső hatása impozáns s monumentális, s valóban büszke lehet azon város, mely egy ilyen művészi művel bír, ha annak tervezője a városnak szülöttje is. [...] Amit az épület külseje mutat, az belsejében konzekvenciával van keresztül-vive. A kávéházba belépve annak architektúrája igen érdekes megoldású, itt látjuk érvényesítve egy kávéház modern elrendezését a térben régi módszer szerint. [...] A kávéházból szép perspektíva nyílik nagy áttört nyílásokon át a centrális étterembe, hova szintén a Jókai utcából külön bejáraton is juthatni. Ezen terem úgy terjedelme mint elrendezése és méretei tekintetében meglepően szép. A körszögű oszlopokon nyugvó ivezetek megetté arkádok vannak. Az ivezetek felett gyönyörű főpárkány vonul végig díszítve barokk konzolokkal és ezek között emblémekkel, e felett van ismét egy nagyhajlású boltozat egy díszes felülvilágító

tetővel, melynek azon érdekes szerkezete van, hogy úgy az alsó, mint a felső üvegrésze egy mechanizmus segítségével egyszerre széttolható. A nagy étteremből nyílik a kis étterem, zárt társaságok számára...”⁵¹ A leírásból még kitűnik, hogy a vendégek rendelkezésére 65 szoba áll 110 ágygal. Mindegyikhez fürdőszoba is tartozik. Az épület – elsőként Kolozsvárt – saját áramfejlesztővel rendelkezik. A fényes megnyitó ünnepségről szóló tudósításban olvashatjuk, hogy az épület „Pákei Lajosnak, a tervezőnek, örök emléket emelt Kolozsvárt”. A város csak nehezen fogadta el a New York nevet, többnyire „Nyhó”-nak nevezték. Ez lett a közélet egyik legfontosabb színtere. Kávéházában időztek az írók, szerkesztők, egyetemi tanárok. Éttermében bankettek, bálakat rendeztek. Az 1940-es évek végén egy ideig diákszállásnak használták, majd 1957-es renoválása után Continental néven nyitották újra meg. Utóbb az épületet magánosították, 2005-ben pedig bezárták. Jobb sorsra vagy lebontásra vár.

A belváros képét meghatározó másik Pákei tervezte épület az Unitárius Kollégiumé az egykori Kossuth Lajos utca közepén. Itt saját egykori iskolájának tervezett hajlékot a mérnök. A 19. század végén az unitáriusok tanintézete megkapta az államsegélyt, mely egyben arra is kötelezte, hogy megfelelő számú tanerővel az igényeket kielégítő épületben működjenek. Az 1806-ban emelt régi kollégiumépület már nem felelt meg az igényeknek. Az 1890-ben létrehozott építési bizottságnak a megalakulástól tagja volt Pákei. A bizottság eleinte a régi kollégium új szárnyal való bővítését tervezte. Erre variánsokat dolgozott ki Pákei. Utóbb felmerült a Széchenyi tér néhány telkén való építkezés is. Végül úgy döntöttek, hogy az unitárius templomtól keletre megvásárolnak hét telket, s oda építik fel a teljesen új épületet. Ennek megtervezését is Pákeire bízta. Ő hosszas előtanulmányokat folytatott az iskolaépületekre vonatkozó elvárásokkal kapcsolatban. 1899-re készül el a részletes tervekkel, melyeket az egyház, majd a minisztérium is – csekély módosításokkal – elfogad. A kiírt építési pályázatot Reményik Károly cége nyeri el. 1899 őszén kezdik el a régi házak bontását, 1901 szeptemberére készül el a hatalmas épülettömb. Szeptember 22-én tartják ünnepélyes felavatását.⁵² Pákei 1901. április 27-én a Kolozsvári Tanári Kör Márki Sándor egyetemi tanár elnöklete alatt tartott VI. felolvasó ülésén előadást is tart az Unitárius Kollégium készülő épületéről.⁵³ Ennek szövege megjelenik a kollégium 1901–1902-

⁵¹ A „New-York” Kolozsvárt. *Kolozsvár*, 1895. dec. 23.

⁵² Vö. *A százéves kollégium*. A kolozsvári Unitárius Kollégium, a mostani Brassai Sámuel Elméleti Líceum épületének centenáriuma írtta és szerkesztette: Dr. Gaal György. Kolozsvár, 2001.

⁵³ Egyleti élet. *Ellenzék*, 1901. ápr. 25.; Felméri Lajos: Kolozsvári kör. *Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny*, XXXIV. évf. (1900–1901). 737.

es Értesítőjében.⁵⁴ Az épület méretei tekintélyesek: főhomlokzata 68,30, oldalhomlokzata 62,45 m hosszú, a négy derékszögben találkozó szárny egy 1300 m² nagyságú belső udvart zár közre.

Az eklektikus épület főleg az itáliai reneszánsz stílust alkalmazza görög elemekkel gazdagítva. A legdíszesebb, főhomlokzatot függőlegesen egy 11 m széles középrizalit és két 8 méteres sarokrizalit tagolja. Vízszintesen négy párkányzat osztja a felületet. A földszint rusztikus vakolású, fölötté kettős párkány következik, a félköríves záródású első emeleti ablakokat vállpárkány köti össze. A második emeleti ablakok alatt fut a félkoszorús-karikás reneszánsz övpárkány. A konzolos főpárkány kevésbé díszített. A középső rizalit megfelel az előcsarnok illetve a díszterem külső falának. A földszinti részen a timpanonos záródású kétszárnyú kapu díszíti. Az első emeleti díszterem három magas erkélyajtaja előtt áttört kőcsipkés korlát, innen emelkedik a négy 0,75 m átmérőjű és 8,70 m magas korinthoszi oszlop, melyek a timpanont támasztják alá. A timpanon fölött hármastagolású, bábos díszítésű magas attika ad tekintélyt a homlokzatnak. A két sarokrizalit emeleti részén négy-négy korinthoszi oszlopfő falpillér tagolja a tere: a két középső az első emeleten széles félköríves záródású, a második emeleten viszont ikerablakokat fog közre. Az első emeleten az oszlopközöket két-két szoborfülke tölti ki, melyekben soha sem volt szobor. Oldalra is ugyanilyen két-két fülke készült, tehát nyolc szobornak volna hely.

Az épület négy-, illetve a Kossuth Lajos és Berde Mózes utcai középrizalitinál ötszintes. A legfelső szint azonban csak az udvar felé érvényesül. A homlokzati szárny kettős teremsorú közepén futó folyosóval, a másik három szárny egyetlen teremsora az utcákra néz, körfutó folyosója pedig az udvar felé. Az első és második emeleten a folyosó eredetileg körbejárható volt. Az egyes szinteket öt lépcsőház köti össze. Az előcsarnokból induló kettős díszlépcső csak az első emeletre vezet. A négy sarokban van egy-egy keskenyebb szolgálati lépcső.

A Kossuth Lajos utca felől belépve néhány lépcsőn a földszinti tágas előcsarnokba jutunk. A lépcső két kőkorlátjának végére kandelábert tervezett Pákei, most egy-egy görög díszváza látható rajtuk. Az előcsarnok két oldalán fekete márvány építési emléktábla található. Ugyanitt két fehér márvány szoborfülke előtt balról Berde Mózsza (1815–1893), jobbról Brassai Sámuel (1797–1897) másfélszeres méretű mellszobra található.

Az első emeletre kerültek a reprezentatív egyházi és iskolai helyiségek. A díszlépcsővel szemben nyílik a három ajtós 16 m hosszú és 11 m széles, 176 m²

⁵⁴ Pákei Lajos: *A kollégium leírása*. A Kolozsvári Unitárius Kollégium Értesítője az 1901–1902. iskolai évről. Kolozsvár, 1902, 65–76.

területű díszterem. Az első és második emeletet is magába foglalja, úgyhogy magassága 8,55 m. Földszintjén amfiteatralisan elhelyezett padokban 350 ember foglalhat helyet. A központi ablak előtti magas szószék s alatta az elnökségi asztal képezi még a bútortzatot. Az első emelet bal szárnyán az egyházi és teológiai helyiségek következtek.

Az épületet vízvezetékkel és csatornázással látták el, minden emeleten víz-öblítéses illemhelyek vannak. A falakba külön légcsatornákat alakítottak ki, hogy a termék állandó levegőcseréjét biztosítsák. Az alacsony nyomású gőzzel működő központi fűtés akkor modernnek számított, fatüzeléssel hevítették. A fontosabb helyiségekben légszesszel (gázzal) világítottak. A berendezés minden bútortípusát, kezdve a padoktól a konyhai és internátusi felszerelésig, hosszas mérlegeléssel választották ki, egy részüket Pákei tervei alapján készítették, s minden a kor színvonalán állott.

Az *Unitárius Közlöny* 1901 júniusi száma méltán írhatta: »Ami látszik, az meglepően szép, egyszerűen főszege. Minden részecskéje egy szép gondolat, az egész egy összhangzó alkotás. Aki látja, bámulja és gyönyörködik benne. Kolozsvár városának egyik legszebb épülete, s tanintézeteink között fényesen állja a versenyt, az egyetemi új épületekkel is«⁵⁵.

A kollégiumépület nagy részét 1948-ban államosították, az állami 7-es számú, majd Brassai Sámuel nevét viselő líceum működött benne, 1999-től újra az egyház a tulajdonos.

A város egy másik jellegzetes részének, a Sétatérnek a befejezése, mai arculatának a kialakítása szintén Pákei Lajos nevéhez fűződik. 1896–1897-ben az ő tervei szerint épül fel az emeletes téglakorcsolyacsarnok, mely tulajdonképpen öltözőt és éttermet foglalt magában. Ugyancsak ő tervezte a potsdami Sanssouci rokokó kastély alaprajzából ihletődve a kioszk nevű kerthelyiséges mulatót. Eléje pedig a Maetz Frigyes tervezte szökőkutat némileg módosítva az ő vezetésével faragták ki (1897). Külső peremén kentaurok, a belső párkányán nimfák díszítik. Az ezekkel egy tengelybe eső zenepavilonnal, melyben nyári estéken a katonazenekar játszott, művészi egységet képeznek. Utóbb a korcsolyapavilon emeletét Pákei tervei szerint műcsarnokká alakították át. A kioszkot már összedülés fenyegette, mikor 2010-ben a város renováltatta és közösségi központtá tette.

⁵⁵ Ez a megállapítás is Boros Györgytől származhat. Ő még kétszer írt elismerően Pákeiről (*Pákei Lajos*. [arcképpel] In: *A kolozsvári Unitárius Kollegium írásban és képekben*. Az új kollégium megnyitásának emlékére szerkesztette és kiadja: Dr. Boros György. Kolozsvárt, 1901. 75–77.; B. Gy. [Boros György]: Pákey Lajos. [arcképpel] *Erdélyi Lapok*, 3. évf. (1910). 599–600.

A város több polgárházát is Pákeivel terveztették meg. Nem mindegyik épült fel, még hátralévő feladat a ma álló épületek azonosítása, összehasonlítása a fennmaradt tervrajzokkal. Jellegzetesebb – elkészült – épületnek tekinthető az Unió utcai egyemeletes, loggiás Merza-ház, Weisz Miksa ügyvéd emeletes háza a Fürdő utca elején, a Malomárok mellett, Petelei István író (utóbb Bocsáncki László bankigazgató) háza a Majális utca nyugati során. A Kismester utca felől megközelíthető, a görög katolikus templom udvarán lévő – épp renováláson át-
eső – emeletes esperesi lakást és iskolát szintén ő tervezte.

A Főtér Kolozsvár szíve, jelképe. Ennek több pontján is rajtahagyta keze nyomát Pákei. Már utaltunk a New York Szálloda megtervezésére. A Főtér tulajdonképpen a 19. század végén vált díszterré. Addig többnyire Nagypiacként emlegették, házaktól körülzárt tágas tere meglehetősen rendezetlen összképet mutatott. A tudatos polgárok hosszas, több évtizedes küzdelmének eredményeképpen lehetett a Szent Mihály templom körüli falnak épült szedett-vetett épületeket lebontatni. A katolikusok rögtön „rendezettebb formában” építeni is akartak a helyükre négy saroképületet, amelyek között a templom fala is látszott volna. Debreczeni Balázs mellett, mint önéletrajzában Pákei feljegyezi, ő is megtervezte ezeket az épületeket. Szerencsére – a sajtónak köszönhetően – a józanabb megfontolás kerekedett felül, s szabadon hagyták a templom körüli teret, a katolikusok kárpótlásul házakat kaptak, s részben ezek helyére épültek a Szentegyház utcai úgynevezett Státusházak. A templom terét, kertjét, az egykori cintermet azonban körül kellett keríteni, s a neogótikus kerítés megtervezésére Pákeit kérték fel. Simonffi István gépgyárában öntötték a ma is látható 85 cm magas, terméskőoszlopokkal tagolt díszkorlátot 1899-ben. Mint önéletrajza függelékében írja Pákei, ezt ő magasabbnak tervezte, de távollétében az építési bizottság csökkentette méreteit ekkorára. Közben már az is eldőlt, hogy Fadrusz János tervei szerint készül a Mátyás király-szobor, s a helyét is kijelölték a templom déli fala előtt. Valószínűleg a szoborpályázat eredményhirdetése kapcsán ismerkedett össze Fadrusz János a szoborbizottságban is részt vevő Pákeivel, a város akkor legismertebb építészével. Fel is kérte a szobor talapzatának megtervezésére, kivitelezése irányítására. A két művész barátsága hamarosan odavezetett, hogy Fadrusz a nagyméretű szobor elkészítéséhez szükséges villa-műterme megtervezésével is megbízta Pákeit.⁵⁶

A budapesti Naphegyen épülő villa tervei 1895 májusára készültek el. Ez tulajdonképpen egy kettős épület volt. Az utca fele szobrokkal díszített, toszkán oszlopokkal tagolt reneszánsz homlokzatú kupolás villát tervezett, ehhez csatla-

⁵⁶ Vö. Murádin Jenő: *A Mátyás-szobor és alkotója, Fadrusz János*. Kolozsvár, 2008.

kozott az egyszintes hatalmas műterem, melyben a szobrász Mátyás-méretű alakokat is megmintázhatott. Az épület 1896 januárjában került átadásra. A műtermes villát a II. világháború idején bombatalálat érte, úgyhogy 1945-ben lebontották.⁵⁷

A Pákei–Fadrusz barátság eredményeként Pákei tervezi meg az elpusztított pozsonyi Mária Terézia-szobor talapzatát, a zilahi Wesselényi-szobor rácsos díszkerítését. A legnagyobb feladat azonban a kolozsvári szoborcsoportnál várt Pákeire. A szobor helyét ugyan 1896-ban a millenniumkor megtartott alapköleteli ünnepélykor már nagyjában tudták, de 1900 tavaszán, mikor a tényleges alapozáshoz fogtak, Fadrusz kissé keletebbre tolta a kompozíciót. Vita alakult ki akörül is, hogy milyen kőből készüljön az alap, végül szakértői vizsgálatot követően a süttői kő mellett döntöttek. A Fadrusz vázlata alapján Pákei megtervezte talapzat ovális teret foglal el, és két fő részből áll. Középen egy fogazatos bástya emelkedik, melyre a király lovas szobra kerül, ehhez félkörívben két oldalról emelkedő fal csatlakozik, mely egyben feljáróként is hat. A bástya lépcsős talapzata az alsó szint, amelyen a négy mellékalak helyezkedik el. A bástyára a MÁTYÁS KIRÁLY felirat, s alája a magyar koronás Hunyadi-címer került. A kivitelezést Gerstenbrein Tamás cége nyerte el, a címer kifaragását Fadrusz Klösz József kolozsvári szobrászra bízta. A szoborleleplezés 1902 október 12-i országos visszhangú ünnepségén Fadrusz mellett Pákei is elismerésben részesült, ekkor kapta a Ferenc József-rend lovagkeresztjét.⁵⁸

Kolozsvárt még az 1901 júniusában leleplezett Erzsébet királyné-szobor talapzatának a megtervezése, helyének kijelölése is Pákeire hárult. A kétlépcsős, kőpados emlékművet műkőből öntette a Tessitori-Gurisatti céggel. Egy timpanonnal záródó szoborfülke elé helyezte díszes piedesztálra a Stróbl Alajos megmintázta bronz mellszobrot.⁵⁹ A Házsongárdi temető három impozáns klasszicizáló síremlékét tervezte Pákei: Kéler Iona színésznőét (1883), Berde Mózsa kormánybiztos-mecénását (1901) és Brassai Sámuel polihisztorét (1910).

A város legdíszesebb emléktáblái szintén Pákei nevéhez fűződnek. Ferenc József király 1887 szeptemberi látogatásakor pénzt utaltatott ki Mátyás király szülőházának táblával való megjelölésére. A terv kidolgozását Pákeire bízták, a kivitelezést pedig Zala György szobrászművészre. Az országos visszhangú lelep-

⁵⁷ 2011-ben Pásztohy Júlia írt diákköri konferencián bemutatott dolgozatot e villáról.

⁵⁸ A szobor és talapzata átfogó, szakszerű restaurálására 2010-ben került sor, ekkor a talapzatot teljesen szétszedték és újra építették, töredezett köveit kicserélték. A hivatalos felavatást 2011. április 2-án tartották.

⁵⁹ Erzsébet királyné szobra Kolozsvárt. *Ellenzék*, 1901. ápr. 27.

lezésre 1889. szeptember 2-án került sor. A reneszánsz ihletésű bronztábla fogazatos párkányán puttók tartják a nagy király koszorúba foglalt portróját, mely fölé a magyar korona illeszkedik.⁶⁰ Pákei önéletrajzában arra is utal, hogy a szülőházat felmérte egy esetleges kibővítésre való tekintettel. Az épület új ajtóinak és kapuinak terveit a díszvasalással ő készítette. Másik ismert emléktáblája 1892-ben a Rhédey-házra került, arra emlékeztetve, hogy száz évvel korábban ott tartotta első előadásait „az Erdélyi Magyar Nemes Színjászó Társaság”. A szöveget fekete svéd gránit lapra vésték, ezt bácsitoroki kőből készült könnyed rokokós keret övezi, melyen a színházi maszk is feltűnik. A keret kidolgozását Klösz és Bertha kolozsvári szobrászokra bízta.⁶¹ Az általa tervezett nagyobb épületeket is építkezési emléktáblával látta el. A Kereskedelmi Akadémia ellenőrzésével emelt Bástyá utcai épületének olasz reneszánsz ihletésű emléktábláját csak fényképről ismerjük, akárcsak az Ipartörténeti Múzeumét. Az Unitárius Kollégium két táblája sokáig el volt fedve, de napjainkban megtekinthető. Érdekes módon Pákei első emléktáblája nem Kolozsvárnak készült, bizonyára egyháza kérte fel, hogy Kriza János nagyajtai szülőházára tervezzen egy emlékeztetőt: a fekete márványtáblát a kolozsvári Lorenz szobrásszal készítette, 1882. július 30-án leplezik le. Egy másik unitárius felkérésre megtervezte Dávid Ferenc síremlékét is a dévai várromhoz. Ezt 1919-ben lerombolták.

Vidéken egész sor templom, udvarház, középület állít emléket Pákeinek Bánffyhunyadiától a Székelyföldig. Az unitárius templomok sorából a bölöni, a firtosmartonosi, a székelyudvarhelyi, a vadadi és a magyarsárosi tervei fűződnek nevéhez, továbbá a dicsőszentmártoni római katolikus templomé. Ezek közül kétségtelenül a várfallal övezett kupolás bölöni templom a legimpozánsabb, erről tanulmányt is közölt a *Keresztény Magvetőben*.⁶² Ő készített tervet a tordai és a kövendi unitárius templom belső átalakítására. Tervei szerint épült 1912-ben a bánffyhunyadi és a mócsi kórház. Az utóbbit éppen centenáriuma előestéjén záratták be. Dicsőszentmártonban a takarékpénztár épületét szintén ő tervezte.⁶³

A Kolozsváron kívüli udvarházak, villák, kastélyok, vadászlakok, nyaralók összeszámlálása még megoldandó feladat. Önéletrajzában ezeket sorolja fel: Béli Tivadar háza (Bodola), Urmánczy János villája (Borszék), Bornemisza-ház (Várhegy), Teleki Domokos vadászlaka (Nagyenyed mellett), Ugron István kas-

⁶⁰ Vö. Lupescu Radu: *Mátyás király szülőháza*. Kolozsvár, 1912. 36–43.

⁶¹ Vö. Gaal György: *Ház a Főtér sarkán*. Kolozsvár, 2004. 71–77.

⁶² Y [Pákey Lajos]: *A bölöni templom*. 1892/4.239–243. [Pákei önéletrajza függelékében saját írásaként sorolja fel.]

⁶³ Ezeket mind önéletrajza függelékében említi Pákei.

télya (Mezőzáh), Teleki László kastélyának átalakítása (Sáromberke), Sándor János házának átalakítása (Kiskapus), Korbuly Bogdán házának homlokzati átalakítása (Lompért), Pataky László háza (Décsfalva), Szentmiklósi László háza (Dicsőszentmárton), Farkas Géza nyaralója (Magura). Közülük kiemelkedik a mezőzáhi 1908–1912 között épült Ugron-kastély. Az építtető sógorának, Bánffy Jánosnak a tervvázlatai alapján kellett Pákeinek kidolgoznia a kéttornyos neogótikus emeletes kastély mérnöki terveit.⁶⁴ Egyik utolsó megvalósult terve a székelykeresztúri Unitárius Gimnázium egyemeletes épületéé, ezt már a világháború kitörése után, 1914. november 2-án avatták fel. A 72 m hosszú díszesebben kiképzett három rizalitos főhomlokzathoz egy 72 méteres és egy 33 méteres udvari szárny csatlakozik. A hosszabbik szárny végét tornaterem képezi. A világháború aztán véget vetett az építkezéseknek, Pákei addig meg nem valósult tervei is papíron maradtak. Persze, sokszor pénzhiány is hozzájárult egy-egy munka meghiúsulásához. Pákei többször is utal rá, hogy állandóan késélen kellett táncolnia a költségek miatt. Hiába tervezett pompás épületeket, legtöbbször le kellett faragni a kiadásokból, s nem egyszer a kulcsin kárára.

Meg nem valósult terveit is számba kell venni. Néhányat ő is felsorol önéletrajza függelékében: brassói, bordosi, járai, kisadorjáni unitárius templom, fogarasi, dévai unitárius imaház. A brassói történetéről Kovács Lajos közöl adatokat a *Keresztény Magvető*ben.⁶⁵ Az el nem készült dévai „Dávid Ferenc templom” történetét Molnár Lehel ismerteti ugyanott.⁶⁶ Kolozsvári tervei közül Pákei utal a Trencsin téri cukrászpavilonra, a sétatéri kiállítási csarnokra, a Redut bővítésére-átépítésére, Békési Károly Petőfi utcai lakóházára, a Vöröskereszt Kórházra (ezt végül Alpár Ignác tervei szerint építették ki), a görög-katolikusok Jókai utcai kétemeletes palotájára (a mai 8. sz. alatti Bornemisza-ház helyére épült volna), a Szamos vashídjának sarkaira tervezett díszpavilonokra. Borszék fürdő felmérését is megkezdte a rendezés kidolgozása céljából, de e munka félbemaradt. Pályázaton – saját bevallása szerint – csak egyszer vett részt: a budapesti Iparművészeti Múzeum felépítésére kiírt (1890), azt Lechner Ödön nyerte el, pedig nem tartotta be a pályázati feltételeket.

Erdélyben a világháború előtt talán egyetlen építész sem könyvelhetett el olyan gazdag karriert, mint Pákei. Mégis meglep kézíratos önéletrajzának függe-

⁶⁴ Bordás Beáta: A mezőzáhi Ugron-kastély építéstörténete. In: *Liber Discipulorum*. Tanulmányok Kovács András 65. születésnapjára. [Kolozsvár], 2011. 345–361.

⁶⁵ A brassói unitárius egyházközség megalapítása, küzdelmei és célhoz jutása. *Keresztény Magvető*, 1936/3. 103–116.

⁶⁶ Pákei Lajos és a dévai Dávid Ferenc-templom. *Keresztény Magvető*, 2005/1. 45–51.

léke, ahol a kudarcok között két budapesti pályázásának sikertelenségét is felsorolja: „Az élettapasztalataim alapján beigazolódott, hogy az én választott pályámnak – mint »építész« – a szó valódi nemes értelmében Kolozsvár város nem való terrenum volt működési helyeül, mert hiányoznak azok az alapfeltételek, melyek ezen művészeti pálya gyakorlására feltétlen szükségesek. Ezt saját tapasztalataim alapján csakhamar felismerve két ízben kísérlettem meg egy nekem teljesen megfelelő pályát választani, illetve elnyerni az ország fővárosában, Budapesten, hol nem csak kifejelett érzék, de a vagyoni helyzet is megvan e pálya gyakorlására.

Budapesten a József Műegyetemen, a teljesen újra szervezett intézetben 1886-ban állították be az Ókori tanszéket, s erre a tanári állásra én is pályáztam, és pedig nem minden remény nélkül, mert biztosra vettem, [...] e tanszék[et] báró Hansen Theophilus, a bécsi Akademie der Bildenden Künste professzora véleményének kikérése nélkül nem töltendik be.” Csakhogy Hansen két másik tanítványa is pályázott: Ziegler Győző és Petz Samu. Minthogy honosított diplomát is kértek, s Pákeinek nem volt építési oklevele, három-négy hetet Budapesten töltött, s a Politechnikumban megszerezte a diplomát. Mondhatná: hiába, mert Zieglert nevezték ki. Ziegler 1905-ben bekövetkezett halála után újra pályázott, ezúttal sem volt szerencséje.

Tájainkon Pákeit tekinthetjük a műemlékvédelem és -mentés egyik első tudatos képviselőjének. Ahol a belvárosban építkezett, ott többnyire régi házakat kellett lebontani, azok feliratos ajtó- és ablakkereteit igyekezett elkérni, megvásárolni, s biztonságba helyezni. Az egyik lehetőség volt a kőtárba helyezés. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kőtára azonban csak 1899-től, Pósta Béla igazgatói székbe kerülésétől kezdte rendszeresen gyűjteni az ilyen leleteket. Addig az esetleg megmentett kövek udvaron, szabadban hanyódtak. Pákei azt a módszert alkalmazta, hogy a köveket lehetőleg az új épületbe beépítette. Így tett az Unitárius Kollégium telkén lebontott egyik ház 1595-ös reneszánsz ajtókeretével. Az 1890-es évek első felében építette fel saját Majális utcai villáját szép kert közepén.⁶⁷ A továbbiakban sorra menekített ide a szabadban kallódó vagy éppen általa kibontott keretköveket. Jó részüket beépítette a villájába, a többieket pedig a kertben helyezte el. A kövek egy része az 1888-ban lebontott Híd utcai Henczel-házból származott.⁶⁸ Az *Ellenzék*ben az építész halála után jó évvel megjelent emlékcikk⁶⁹ így mutatja be a villát: „Nem sokan ismerik Kolozsvárt a Majális utcai

⁶⁷ Pákei édesanyját, Pákey Lajosné kilyéni Székely Teréziát 1892. nov. 21-én már a Majális u. 9. (utóbb 29., ma 37.) szám alól temetik. Gyászrovat. *Kolozsvár*, 1892. nov. 19.

⁶⁸ Vö. *Erdélyi Híradó*, 1888. máj. 25.

⁶⁹ Kolozsvár építészeti műemlékei. Emlékezés Pákey Lajosra. *Ellenzék*, 1922. aug. 10.

Pákey-féle házat, mely arról nevezetes, hogy ahány ajtó vagy ablak van rajta, anynyiféle alakú, ha pedig azokat behatóbban szemügyre vesszük, akkor az alig egy emberöltő előtt épült új villába befalazott latin feliratos kövek, évszamos párkányok, építési monogramot viselő díszítmények egyszerre mintha csak megszólalának, elvezetve a szemlélőt az erdélyi fejedelmek történelmi korszakába. Egyik felirat a múlandóságra figyelmeztet, a másik a szerencse forgandóságára, a harmadik pedig arra, hogy igaz élethez még a rágalom sem férközhetik hozzá. Az előszoba bejáratát ez a bölcs mondás ékesíti: *Fortuna vitrea, cum splendet, frangitur ti. a szerencse üvegből van, fénylik és eltörik.* Ez a Báthoriak idejéből származó példabeszéd, mintegy reflektorfényvel világít reá egy változatos történelmi korszakra. És csak az egy épületen kívül-belül összehalmozott műemlékek Pákey Lajos művészlelkének beszédes hirdetői, aki egész életén át arra törekedett, hogy a Kolozsvárt felkutatható építészeti jellegzetességeket akár eredetiben, akár utánzatban, de legalább is rajzban vagy más ábrázolatban összegyűjtse.”

A másik lehetőség: a rajzban való megörökítés. Ezen főleg a világháború kitörése után dolgozott. Mint önéletrajzában jelzi „Kolozsvár szabad királyi város építészeti műemlékei” címmel egy körülbelül 140–150 rajzmintalapból álló kétkötetes albumot szeretett volna sajtó alá bocsátani. Még a kiadvány díszes címlapját is megtervezte a Heltai Gáspár kiadványaiból vett motívummal. Erre a „Kolozsvár város építészeti műemlékei a XIX. század közepéig” címet írta fel. A műhöz Ipolyi Arnoldtól kölcsönöz mottót: „Őrizzük emlékeinket, gyűjtsük töredékeinket, hogy végleg el ne vesszenek és ezáltal üresebb legyen a múlt, szegényebb a jelen, és kétesebb a jövő.” Meglepő, hogy főleg a reneszánsz emlékeket gyűjtötte, a gótika iránt kevésbé volt fogékony. A munkát nem fejezhette be, rajzainak egy részét 1944-ben Balogh Jolán rendezte sajtó alá.⁷⁰ Ő állapítja meg: „Rajzai Kolozsvár múltjának pótolhatatlan dokumentumai, egyben az ő nevét is megörökítik.”

Az emeletes Pákei-villa méltó otthont, nyugodt körülményeket biztosított az építésznek. Itt élt haláláig feleségével, az 1882-ben nőül vett kőszegi Fangh Antóniával, aki rendre három gyermekkel ajándékozta meg: Edit (1884), Márta (1887), Lajos (1892). A családi ház aztán a 90-es évek közepén Kolozsvár egyik zenei központjává vált, ugyanis Pákei sokoldalú művészként muzsikus is volt. Gyalui Farkas írja róla: „Az utazáson kívül nagy örömet talált a zenében is. Kolozsváron egyike volt a legjobb csellójátékosoknak. Eleinte a Brassai-féle vonós-

⁷⁰ Balogh Jolán: *Pákei Lajos rajzai Kolozsvár építészeti emlékeiről.* Kolozsvár, 1944. [Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 1944. évi 3–4. füzetéből.] (Erdélyi Tudományos Füzetek, 186.)

négyesnek volt a tagja, amelyből később a kolozsvári Zenetársaság alakult ki, s amelynek egyik megalapítója is volt. Az ő házában is, mint nem együknél régen, állandó kvartett-esték voltak, melyeken nemcsak Kolozsvár legjobb muzsikusai vettek részt, hanem néha még budapesti művészek is játszottak. Az öreg Brassai haláláig egyik legkedveltebb vendége volt ezeknek a kvartett-estéknek, s megvolt a maga külön karosszéke, melyen az utolsó években sokszor el is bóbiskolt. Pákei Lajos kvartett-estélyeire a programokat Veress Zoltán festő festette, mindig vidám hatást keltve velük.⁷¹ Ugyancsak Gyaluitól tudjuk, hogy a Pákei-ház az íróknak-művészeknek is kedvelt találkozási helye volt: Benczúr Gyula és Béla, Roskovits Ignác, Kriesch Aladár, Greguss Imre, Kacziány Ödön, Veress Zoltán, Petelei István gyakran megfordult falai közt.

Pákei mindig művésznek vallotta magát, úgyhogy az 1880-as évektől minden művészeti megmozdulásban részt vett. 1883-ban és 1889-ben is képzőművészeti szervező bizottságban volt tag. 1895-ben a Nemzeti Szalon kolozsvári kiállításának egyik előkészítője. Az 1899-től szervezett, s 1900 májusában megalakított Erdélyrészi Szépművészeti Társaság egyik alelnökéül választják. S mivel Wesselényi Miklós báró elnök és Feilitzsch Arthur báró, a másik alelnök többnyire távol van, így rendszerint ő vezeti a társaság üléseit. Mikor a város 1901-ben bérbe adja a társaságnak a sétatéri korcsolyapavilon emeletét, a tetővilágításhoz szükséges átalakításokat Pákei tervezi meg. A társaság 1902-ben és 1903-ban rendezett nagy kiállításainak is egyik szervezője.

A mérnök-muzsikus művészember aránylag keveset írt. Többnyire népszerű, ritkábban tudományos előadásai szövegét tette közzé a szerkesztők biztatására. Ezért ezek meglehetősen elszórva jelentek meg, rendszerint valamelyik újságban, s utána az iskolai értesítőben. Értekezett az ókori görög és római lakóházakról,⁷² ezek bútorzatáról,⁷³ a keresztény templomok eredetéről.⁷⁴ Előadást tartott a fa szerepéről az építészet történetében,⁷⁵ összefoglalta Kolozsvár ipartörténetét. Ismertetett két fontosabb általa tervezett épületet: a bölöni templomot és a kolozsvári unitárius kollégiumot. Figyelmeztetett a *Keresztény Magvető*ben a Heltai-nyomda művészi kivitelű kiadványaira (1918). Egy szép írása az *Erdélyi Lapok* 1911-es évfolyamában az akkor elhunyt zongoratanárnak és művészek,

⁷¹ Gyalui Farkas: Pákey Lajos. *Ellenzék*, 1928. aug. 5.

⁷² *Ellenzék*, 1890. jan. 24., jan. 25.

⁷³ Az ókori bútorokról. *Értesítő*, 1887–90. 29–33.

⁷⁴ *Erdélyi Híradó*, 1888. máj. 19. Erről vetített képes előadást tartott a Dávid Ferenc Egylet 1914. márciusi ülésén. Vö. *Unitárius Közlöny*, 1914. 63.

⁷⁵ *A fa az építészet történetében*. (Ismertetés) *Értesítő*, 1891/92. 17–20. *Ua. Kolozsvár*, 1891. dec. 5.

Geiger Albertnek állít emléket. Talán a kolozsvári „tanműhelyek” működéséről szóló első jelentéseket is ő állította össze, ezek először a *Közgazdasági Értesítő*ben jelentek meg. Önéletrajzában még utal egy Bécsben, a Theophil Hansen építészeti iskolájától kiadott német nyelvű füzetére az ottani „Musikvereins”-épülettel kapcsolatban.⁷⁶

Pákeit, mint a város tekintélyes polgárát, múzeumigazgatót és tervezőmérnököt számos elismerés érte.⁷⁷ A Sétatér Egylet már 1880-ban választmányi tagsággal tiszteli meg. Aztán a Tűzoltóegylet választja mérnökévé 1885-ben, ugyanekkor a városi törvényhatósági bizottságba is bekerül. A kereskedelemügyi miniszter az ezredévi kiállítás bizottsági tagjává nevezi ki 1896-ban, közreműködéséért a következő évben emlékérmeket kap. Az Erdélyi Kárpát Egyesület a 90-es évek végén választmányi tagjául, majd alelnökéül választja. 1898-tól a Kolozsvári Szépítő Egyletnek, 1900-tól az Országos Közegészségügyi Egyesületnek, 1901-től a Kolozsvári Mérnök- és Építészegyletnek választmányi tagja. 1903-ban az Unitárius Főtanács tagjául választják, tagságát hatévenként megújítják. 1904-ben a kolozsvári Kereskedelmi és iparkamara levelező tagsággal tünteti ki. Ugyanettől az évtől a Kolozsvári Zenetársaság igazgatósági tagja. 1909-ben Kolozs megye Közigazgatási Bizottságába nevezik ki. 1914-ben pedig az Erdélyrészi Női Iparegylet választmányi tagságával tisztelik meg.

Az első világháború és az azt követő hatalomváltozás, a megbízatások hiánya megviselték Pákeit. Egyre jobban visszahúzódott csendes villájába, s ott készülő kolozsvári építészeti albumát igyekezett befejezni. Egy gyors lefolyású tüdőgyulladás következtében élete 69. évében 1921. március 22-én reggel halt meg. Gyászjelentésére e jellemzést írták: „Élete művészet, munka és szeretet volt. Ezekben és alkotásaiban szép emléke tovább él köztünk”. Március 24-én, csütörtökön az Unitárius Kollégium előcsarnokából temették a Házsongárdi temető családi sírkertjébe szülei mellé. Sírjára egy római kőszarkofág-keretet helyeztek, ezt évtizedekkel korábban egyik építkezése megalapozásakor emeltette ki a földből. A hatalomváltást követő átmeneti időszakban a sajtó alig emlékezett meg Pákeiról, rövid életrajzát közölték megemlítve néhány épületét.⁷⁸ Egyedül az *Unitárius Közlöny* májusi számában jelent meg Kelemen Lajostól egy jól dokumen-

⁷⁶ *Entwurf zu einem Musikvereins-Gebäude* von L. v. Pákey. Studien aus der Special-Schule von Th. Baron von Hansen – herausgegeben Vereine der Architekten an der Akademie der Bildenden Künste in Wien. Heft VI. Wien, Verlag Lehmann & Wentzel.

⁷⁷ Ezek jegyzékét a kéziratos önéletrajz függeléke tartalmazza.

⁷⁸ Pákey Lajos. *Ellenzék*, 1921. márc. 23. Pákey Lajos meghalt. *Keleti Újság*, 1921. márc. 23.

tált életrajz és méltatás róla.⁷⁹ Több mint egy év múlva aláírás nélkül (feltételezésünk szerint Nagy Péter–Grandpierre Emiltől) az *Ellenzék* is szépen idézi emlékét (1922. aug. 10.). Gyalui Farkas róla szóló, a „régii Kolozsvárt” idéző írása szintén az *Ellenzékben* (1928. aug. 5.) látott nyomdafestéket. Pákeiné Fangh Antónia 1926. szeptember 2-án elhunyt, s az akkor már Magyarországon élő három gyermek az építész irodai hagyatékának értékesebbnek vélt részét magával vitte Magyarországra, a többi az unitárius egyház levéltárába került. A Pákei-villát áruba bocsátották, s a 20-as évek végén megvette a kolozsvári román egyetem, ott alakították ki a lélektani intézetet. Ma is egyetemi épület. A család történetét a *Magyar Családtörténeti Szemle* 1943-as évfolyamában a legifjabb Pákey Lajos (1892–1964) közigazgatási bíró tulajdonában lévő levelesláda adatainak felhasználásával sógora, Pákey Márta férje, Szent-Miklós László ismerteti. A Pákei-hagyaték szinte elfeledett részét, a Kolozsvár műemlékeit rajzokban bemutató, befejezetlen munkát az 1940-es években Balogh Jolán vizsgálja át művészettörténeti szempontból, s tömör bevezetővel az *Erdélyi Tudományos Füzetek* 186. számában (1944) teszi közzé. 1983-ban Székesfehérváron rendeznek egy kiállítást Pákei rajzaiból. Aztán az 1990-es évektől kezdenek behatóbban hagyatékával foglalkozni. Murádin-Beyer Katalin közzéteszi a kolozsvári állami levéltárban található kéziratos önéletírását, Guttman Szabolcs is a kolozsvári hagyatékot kutatja. Kiderül, hogy vagy négy helyen is őriznek Pákei-anyagot (Kolozsvári Állami Levéltár, Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára, a budapesti Országos Műemlékfelügyelőség és Magyar Építészeti Múzeum). Gheorghe Vais kijelöli Pákei helyét Kolozsvár építészettörténetében.⁸⁰ A fiatalabb művészettörténész nemzedékből most Pásztohy Júlia és Bordás Beáta foglalkozik Pákei épületeivel, ifj. Dávid Gyula pedig a Pákei-hagyatékok összegző felmérésén dolgozik. Kolozsvárt két nagyobb szabású Pákei-megemlékezésre került sor. Születése 150. évfordulója alkalmából 2003. december 7-én idézték emlékét és koszorúzták meg sírját.⁸¹ 2013. március 23-án a Kolozsvár Társaság, a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság és az Unitárius Egyház közös rendezésében 160. születésnapját ünnepeleik, s rendeztek kiállítást tervrajzaiból.⁸²

⁷⁹ Kelemen Lajos: Pákey Lajos 1853–1921. *Unitárius Közlöny*, 1921/5. 70–74. Újraközölve: Uő: *Művészettörténeti tanulmányok*. Bukarest, 1982. 309–312.

⁸⁰ Pákei Lajos. In: Gheorghe Vais: *Clujul eclectic*. Programe de arhitectură în perioada dualistă (1867–1918). Cluj-Napoca, 2009. 131–133.

⁸¹ Megemlékezés Pákei Lajosról. *Unitárius Közlöny*, 2003/5. 6. Ugyanott olvasható alulírottaknak a sírnál elmondott beszéde: Kolozsvár műépítésze: Pákei Lajos. 6–7.

⁸² Pethő Hunor: Aki mindmáig rajtahagyta keze nyomát városán. Pákei Lajosra emlékeztek. *Szabadság*, 2013. márc. 27.

Pál apostol athéni beszédének retorikai-kritikai vizsgálata

Bevezető gondolatok

A damaszkuszi úton drámai átalakuláson átmenő és Saulból Pállá változó apostolról kétféle portré vált ismeretessé: egyrészt az a páli kép, amely az ő leveleiből rajzolódik ki, és egy másik, amelyet az Apostolok Cselekedeteiből ismerhetünk meg. Pál apostolban a szónoklás bajnokát kereső ember számára főleg a második korinthusi levélben, illetve a Galata-levélben található utalások lehetnek meglehetősen illúziórombolók – ellenfelei szerint „levelei, mondják, súlyosak és kemények ugyan, de [Pál] testi megjelenése erőtlén, és beszéde szálnalmas.” (2Kor 10,10), és nagy megdöbbenésünkre, úgy tűnik, hogy Pál ezekkel a kritikákkal egyet is ért, amikor szinte megadóan mondja: „iskolázatlan vagyok [...] az ékesszólásban” (2Kor 11,6). Ezt a negatív képet tetézi még az a vélemény, amely kimondja, Pál „gyenge prédikátor” volt, és egy olyan hellenista kultúrában, amely nagy becsben tartotta a szónoki erényeket, ez kifejezetten hátrányára szolgált.²

Sajnos nem tudjuk, hogy Pál apostol miként nézett ki, és azt sem, hogy voltak-e kifejezési nehézségei, vagy küszködött-e valamilyen fizikai problémával. Egyetlenegy apokrif iratban olvassuk róla, hogy „alacsony ember, kifejező szemöldökkel, meglehetősen nagy orral, feje kopasz, lába kissé görbe, erős felépítésű test, egyéniségéből szívélyesség sugárzott és jóság, úgyhogy néha embernek,

¹ Koppándi Botond 1974-ben született Kolozsváron. 1992–1997 között a Protestáns Teológiai Intézet hallgatója, 1996-ban a Meadville-Lombard Theological Institute, Chicago, IL ösztöndíjasa volt. 1997–2009 között a Torockószentgyörgyi Unitárius Egyházközség lelkészeként tevékenykedett tizenkét évig, 2000–2001-ben az egyesült államokbeli Berkeley-ben tanult, a Starr King School for the Ministry „Balázs Ferenc” ösztöndíjasaként. 2007-től egyetemi tanársegéd a Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Karának Gyakorlati Tanszékén, 2010-től a Debreceni Református Hittudományi Egyetem doktorandusza. 2011-ben Oxfordban és Manchesterben volt kutatói ösztöndíjas, kutatási területe a homiletika.

² Ahlgrin, Ryan: Paul's Weak Preaching. *Journal For Preachers*, Pentecost 2011. 65.

néha angyalnak tűnt”,³ de ebből sem tudunk meg sokat szónoki tehetségére nézve. Amit tudunk róla, az a következőkben summázható: Tarszusban született J. e. 5 körül, zsidó család sarjaként, római állampolgár volt. Valószínűleg a Gamáiel rabbi iskolájában tanult, kiváló oktatást kapott, ismerte a zsidó és a görög kultúrát, kitanulta a bőrkikészítés, a szövés-fonás mesterségét, és gyakran emlegetik úgy, mint sátoresztítő. Azt is tudjuk, hogy fiatalkorában a keresztények üldözője volt, és a harmincas éveiben érte őt a sorsfordító Isten-élmény Damaszkusz tájékán.⁴

Ez azonban nem elég ahhoz, hogy megtudjuk, szónoklatainak volt-e szerepe abban, hogy az első században az evangélium rohamosan terjedt, és egyre másra alakultak meg a keresztény gyülekezetek.

Az ApCsel 1,8-ban olvashatók szerint Pál úgy bátorítja övét és magát is, hogy „[...] erőt kaptok, amikor eljön hozzátok a Szentlélek [...]”. Ez a kiindulópont az ezután kezdődő munkához. Lukács, az ApCsel szerzőjeként többször is kimondja, hogy Pál apostol feladata „Isten igéjének hirdetése”. Így az ApCsel 13,5-ben azt olvassuk Pálról és Barnabásról, hogy „[...] hirdették az Isten igéjét [...]”. Az ApCsel 13,46-ban, hasonlóképpen, azt olvassuk, hogy „Először nektek kellett hirdetnünk az Isten igéjét [...]”. Az ApCsel 28,31-ben aztán megtaláljuk Pál apostol munkásságának és missziói küldetésének a lényegét: „Hirdette az Isten országát, és tanított az Úr Jézus Krisztusról, teljes bátorsággal, minden akadályoztatás nélkül.”⁵

Ha ez így volt, akkor kimondhatjuk bizonyítani kívánt tételünket, mely szerint Pál apostol komoly szónoki készségek birtokában volt, és ennek (is) köszönhető a keresztény eszmék széleskörű elterjedése a Jézus halála utáni időkben.

Tudjuk, hogy az ApCsel elég tekintélyes részét, a könyv mintegy ötödét a különböző beszédek teszik ki – huszonöt beszédet olvashatunk, amelyek esetében hús alkalommal kifejezetten evangéliumhirdetés történik. A beszédek tartalmilag meglehetősen egységes képet mutatnak, és ez elmondható a zsidó-keresztényeknek és a pogánykeresztényeknek szánt beszédekről egyaránt attól függetlenül, hogy ezeket Pál, Péter vagy István mondták-e el. Fontos tudni azt is,

³ Az apokrif irat – *Pál Cselekedetei* –, a 2. században keletkezett. Idézi Herczeg Pál: *Krisztológiai irányzatok a páli iratokban*. Budapest, 1998, Kálvin Kiadó. 7.

⁴ Pál életrajzával kapcsolatosan lásd bővebben: Cseri Kálmán: *Pál apostol*. Budapest, 1989, Kiadja a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya.; Herczeg Pál: *Krisztológiai irányzatok a páli iratokban*. Budapest, 1998, Kálvin Kiadó.; Czire Szabolcs: *Újszövetségi bevezetés interdiszciplináris megközelítésben*. Kolozsvár, 2010, Kolozsvári Egyetemi Kiadó.

⁵ Thompson, James W.: *Paul's Preaching Ministry*. Evangelistic and Pastoral Preaching in Acts. *Restoration Quarterly*, 2000/1. 19–20.

hogy „a közölt kérügma láthatóan nemcsak arra a helyzetre reflektál, amelyben elhangzik, hanem általános érvénnyel adja hírül Krisztus evangéliumát.”⁶ Ezt figyelembe véve, egyetlen nagyformátumú és nagyhatású, az Athénban elmondott ún. „areopágoszi beszéd”-en keresztül próbáljuk meg bizonyítani Pál apostol retorikai készségeit.

A beszédelemzés módszere – a retorikakritika

A mai magyar kutató az athéni beszéddel kapcsolatos 20. század eleji kutatástörténet jó összefoglalását találja meg Erdős Károly *Pál apostol athéni beszéde* című, 1927-ben kiadott művében. Ebben Erdős Károly szembesíti a Rudolf Knopf és Eduard Norden által képviselt felfogást a saját, főleg Adolf Harnack munkásságán alapuló kutatásaival. Eszerint, az előbbieket kétségbe vonták az athéni beszéd kánoni hitelességét. Egyik érvük az volt, hogy a beszéd annyira rövid, hogy aligha lehet beszédnek nevezni, azt mondták, hogy Pál nem ismerhette azokat a görög filozófiában gyökerező fogalmakat, amelyeket a beszédben használt. Azzal is érveltek, hogy a beszéd vallási anyaga a zsidó és a sztoikus felfogásban található meg, ezt öltöztette Pál hellenista köntösbe, és így mondta el a hallgatóságnak. Erdős ezzel szemben határozottan állítja, hogy az Areopágoszon elmondott beszéd mintaszerű missziói beszéd, amely Pál pogánymissziói beszédeivel megegyező gondolatokat tartalmaz. Szerinte a beszédben nincsenek a sztoikus felfogásra utaló jelek, Pál „teljes szívéből és lelkéből az ihletett kánoni iratokban foglalt igazságoknak adott hangot”. Kijelenti: „a beszéd tartalmilag egészen az apostol gondolatait tartalmazza, és teljesen hiteles”, bár elismeri, hogy a szöveget Lukács írta meg, és „ő is illesztette be a legmegfelelőbb helyre, az előre megtervezett és pontosan megállapított módszere szerint.”⁷

Erdős Károllyal ellentétes véleményen van H. B. Hackett, akit Kenneth O. Gangel idéz, s aki szerint elképzelhetetlen, hogy a beszédet ugyanaz az ember mondta volna, aki a Római vagy a Galata-levelet írta, és stílusbeli, szóhasználatbeli különbségekkel támasztja alá véleményét, azt mondván, hogy az különbözik más páli beszédektől.⁸

⁶ Kádár Péter: A missziói igehirdetés sajátosságai az athéni beszéd tükrében. *Református Egyház*, 2001. 106.

⁷ Vö. Erdős Károly: *Pál apostol athéni beszéde*. Budapest, 1927, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 36–56.

⁸ Gangel, Kenneth O.: Paul's Areopagus Speech, 309. Paul's Areopagus Speech. *Bibliotheca sacra*, 1970/10. 309.

A perikópával kapcsolatos bevezetéstani problémákról ír Németh Tamás is, *Pál Athénban* című tanulmányában. Ő is Nordent idézi, aki szerint ez a bibliai szakasz „nem lukácsi, a beszéd pedig nem páli”, hanem egy szerkesztő későbbi betoldása. Ismerteti azt a kritikát is, mely szerint Pál nem mozoghatott ennyire otthonosan a görög filozófiában, és azt is, hogy athéni szereplését Pál is csak egy esetben, az 1Thessz 3,1-ben említi. Ugyanakkor azt állítja, hogy a beszéd nem egy hellenisztikus beszéd, hanem formatörténeti szempontból egy, a pogány-misszió sémáját szigorúan követő beszéd. Azt, hogy Lukács ezt mégis ilyen színesen közli, azzal magyarázza, hogy „e beszéd fontos volt az evangélium terjedésének üdvtörténeti előrehaladása szempontjából”, és „ez magyarázhatja meg a beszéd megírásának okát, célját és értékét.”⁹

Kádár Péter, a missziói igehirdetésről írott tanulmányában azon a véleményen van, hogy az ApCsel-ben található beszédek, és köztük az athéni beszéd is, „a lukácsi szerkesztői munka művészi felépítésű beszédegységei” közé sorolhatók. Szerinte ez a beszéd is az eredetileg elhangzottnak az összefoglalt feldolgozása, és nekünk, olvasóknak, sokkal inkább a Lukács által szerkesztett beszéd tartalma és formája a lényegesebb, semmint az a szónoklat, amely eredetileg elhangzott. Azt mondja: „A kettő közötti azonosság és különbség együtt mutatja be nekünk a szónok és az író teológiai hangsúlyait. Lukács nem a fültnú tudósítást adja elénk, hanem olyan tartalmi összefoglalást ad, amit a legalkalmasabbnak lát arra, hogy könyvének célját és gondolatmenetét szolgálja. [...] Az apostol prédikálásának lukácsi közvetítése tehát olyan írói tudatosságot feltételez, amely a tartalomban – túl az adott üdvüzenet kötött voltán – teológiai önállóságot, a formában pedig nagyfokú szabadságot kölcsönöz a szentírónak.”¹⁰ Bolyki János ezt így támasztja alá: „Lukács, aki Pált több missziói útjára elkísérte, ezzel a beszéddel a művelt pogányokhoz intézett keresztyén igehirdetés sémáját akarta bemutatni. Ebben [...] az evangélium lényege is benne rejlett.”¹¹

Úgy tűnik tehát, hogyha történetkritikai módszerrel közelítenénk meg az athéni beszédet, akkor elvesznénk a szerzőség vagy a keletkezés körülményeinek kérdéseiben, és elveszne szemünk elől a lényeg. Valószínűbbnek tűnik az, hogy megfelelőbb a narratívát inkább az irodalmi módszerek alapján vizsgálnunk, mert akkor közelebb kerülhetnénk a szöveghez és a benne lévő mondanivalóhoz.

⁹ Németh Tamás: Pál Athénben. *Theológiai Szemle*, 1993/4. 210–212.

¹⁰ Kádár Péter: i. m. 106.

¹¹ Bolyki János: *Teremtésvédelem*. Budapest, 1999, Kálvin Kiadó, 141.

Mark D. Given úgy véli, a beszéd autenticitását megkérdőjelező történetkritikai módszer ott hibázik, hogy nem megfelelő „olvasási stratégiával” vizsgálja a szöveget. A kutatók ott tévednek – mondja –, hogy nem foglalják el az „érintett olvasó” pozícióját. Szerinte a hermeneutikai módszerek közül az irodalomtudományi módszer használata segítene abban, hogy értékelni tudjuk az athéni beszéd összetettségét és finomságait.¹²

A retorikakritika kiváló ismerőjének, Literáty Zoltánnak összefoglalója alapján¹³ azt mondhatjuk, hogy a retorikakritika alkalmas a bibliai szövegek és különösképpen az újszövetségi beszédek vizsgálatára. Tudatosítani kell, hogy sokféle értelmezésmóddal találkozunk a retorikakritikán belül is: ahogy a retorikát is többféleképpen értelmezték és értelmezik ma is, úgy a retorikakritika megközelítési módjain belül is árnyalatok léteznek. Eszerint például, a retorikakritika a retorikának egy olyan felfogását követi, mely szerint az „meggyőző és gyönyörködtető beszéd”, következképpen: a retorikakritika a bibliai szövegnek az olvasóra való hatását vizsgálja, azáltal, hogy bemutatja a meggyőzést szolgáló érvrendszernek az elrendezését. A retorikakritika szerint úgy kell tekintenünk egy szövegre, mint egy tükörrre, amelyben a szöveggel találjuk szembe magunkat, s így „látásunk” a szöveggel való kölcsönhatásunkból eredhet. Ezzel résztvevői leszünk a szövegnek, saját helyzetünket is megláthatjuk a szöveg érvelésében. Literáty megkülönbözteti a „diakronikus retorikai kritikát”, amely a formára helyezi a hangsúlyt, és inkább összehasonlító módszer, valamint a „szünkronikus” értelmezést, amely kompozíciós módszer, és arra kíváncsi, hogy a szövegben milyen az érvelés, milyen módszereket használnak a meggyőzésre. A modern szünkronikus retorika azt vallja, hogy a retorika „sokkal inkább érvelés a meggyőzés szándékával, mintsem stílus és szövegdíszítés.” Ha tehát a történeti szempont az eredeti kontextus megértésében segít, akkor az irodalmi szempontok használatával megérthetjük az olvasó és a szöveg jelen idejű kontextusát. Ez elvezet a Biblia egyrészt személyes, másrészt a társadalmi és kulturális értékeket megismertető olvasatához.

Azt mondhatjuk tehát, hogy tekintettel az areopágoszi beszéd jellegére, talán helyes, ha az irodalomtudományi módszerek közül a retorikakritika, azon belül is a *szünkronikus retorika* segítségével vizsgáljuk a szöveget, amely lehetővé teszi, hogy a Bibliában alkalmazott retorikai módszerek felfedezésével jobb szö-

¹² Given, Mark D.: Not Either/Or but Both/And in Paul's Areopagus Speech. *Biblical Interpretation*, 1995/10. 356–357.

¹³ Vö. Literáty Zoltán: Retorika elméletben és gyakorlatban különös tekintettel Pál Galatabeliekhez írott levelében. *Theológiai Szemle*, 2003/3. 141–149, 2003/4. 200–209.

vegértéshez jussunk. Ismerve azt az elvet, hogy a bibliai szövegeknek meggyőző jellege van, az athéni beszéd érvrendszerei valószínűleg valamilyen retorikai szabályokat követnek. Tudatosítsuk tehát, hogy az ún. „korábbi retorikai megközelítés” a klasszikus, görög-római retorika szabályait alkalmazta, és hogy az ún. „új retorika” nem a szöveg sajátosságaira, hanem a beszédhelyzetre figyel. Lényeges, hogy ez magában foglalja az olvasó helyzetét, de a megértéshez vezető értelmezési folyamatot is.¹⁴

Legyen az a feltevésünk, hogy Pál apostol használta a retorika szabályait az athéni beszédben. A retorikakritika klasszikusának, George Kennedy-nek a véleménye is ez: „Pál gyerekkorában a retorika oktatása gyakori volt a Kelet hellenista városaiban, és Pál is ilyen iskolába járhatott. Ebből következik, hogy minden bizonnyal ismerője volt a római, törvénytudói beszédek retorikai szabályainak, a görög filozófusok tanításainak, és a görög levélírás szabályainak. [...] Valóban úgy látszik, hogy Pál aktívan használja a görög-római retorikát, saját tartalommal töltve meg annak struktúráit.”¹⁵

Ez a feltevésünk maga után vonja, hogy bár tudatosítjuk a lukácsi szerzőség és az üdvtörténet szempontjából fontos szerkesztői munka meglétét, a retorikakritika alapján a szöveghez úgy közelítünk, mint hogyha az valójában a leírtak szerint történt volna, a beszéd szóról szóra Pál apostol ajkairól hangzott volna el az Areopágoszon. A szövegben megpróbálunk mi is „benne lenni”, figyelve, hogy van-e hatása ránk, mai olvasókra, mai kontextusunkban?

A beszéd retorikai elemzése

Pál apostol szóznoki zsenialitásának mesterműve az ApCsel-ben található beszéd, amelyet Athénban mondott el, és „Pál beszéde az Areopágoszon” címet viseli.

A beszéd elmondásának körülményei

Pál apostol missziós tevékenysége során Athénba, az ötezer főt számláló városba érkezett, amely már nem a kultúra valamikori fényes bölcsője volt, hanem

¹⁴ Vö. Zamfir Korinna: *Ószövetségi exegézis*. Egyetemi jegyzet, Kolozsvár, 2005, 10.; Bolyki János: *Az újszövetségi írásmagyarázat elvei és módszerei*. Budapest, 1998, Kálvin Kiadó, 82.

¹⁵ Idézi Literáty Zoltán, in: Literáty Zoltán: Pál apostol és a klasszikus retorika. Az 1Kor 15-ben található érvelés elemzése. In: Berkesi Sándor (szerk.) *Ki szíveket tanít: Jubileumi kötet dr. Boross Géza teológiai professzor 75. születésnapjára*. Budapest, 2006, KRE HTK, 87–88.

„már csak árnyéka régi önmagának,”¹⁶ de azért még őrzött valamit valamikori filozófiai, irodalmi és képzőművészeti kincseiből. Chrysostomos azt írja, hogy „[Athén] a beszélők városa volt, teljesen az övék.”¹⁷ Mindenkit szívesen láttak, akinek volt valami mondanivalója, és kíváncsian fordultak az idegenek felé is. Lukács meg is jegyzi: „az athéniak és a bevándorolt idegenek ugyanis egyébbel sem töltötték az idejükét, mint azzal, hogy valami újdonságot mondjanak vagy halljanak.” (21. vers) Ideérkezett Pál, készen arra, hogy meggyőződését közhírre tegye.

A bibliai leírás szerint Pálnak várakozni kellett a Béreában maradt Szilászra és Timóteusra, így talán volt ideje körülnézni egy kicsit, lehetségre akadhatott „felmérni a terepet”, megismerni az athéniak lelkivilágát. Azt olvassuk, hogy vitázott a zsidókkal és az „istenfélőkkel”, illetve „a főtéren pedig azokkal, akiket éppen ott talált.” (17. vers) Az itt használt szó, a *dialegomai* („beszélget, párbeszédet folytat, vitázik”), a tanításnak olyan módját jelentette, amelyben az a lényeges, hogy a vitapartner is szóhoz juthat.¹⁸ A leírás szerint „néhány epikureus és sztoikus filozófus is vitázott vele” (18. vers), rájuk később külön kitérünk. Pált *spermologos*-nak nevezték, amely egy athéni gúnyos kifejezés volt, és csókát vagy varjat jelentett, olyan madarakat, melyek innen-onnan kapdossák fel a magvakat – ez Pálra vonatkoztatva, átvitt értelemben olyan embert jelentett, aki szajkó módjára adja tovább az innen-onnan összeszedetegetett tudásfoszlányokat.¹⁹ Éppen ezért, Pált a főtérről szinte odébb tuszkolva, „az Areopágoszra vitték, és megkérdezték tőle: megtudhatjuk-e, mi az az új tanítás, amelyet hirdetsz?” (19. vers)

Az Areopágosz az Akropolisztól nyugatra helyezkedett el, a városnak egy diszkrétebb, és minden bizonnyal tekintélyesebb helye volt. A legenda szerint ez volt az a domb, ahová megidéztek Arészt, Neptunusz halála miatt, illetve Oresztészt, anyja megölése miatt. Talán Szólón alapította azzal a céllal, hogy a hely „legfelsőbb bíróságként” szolgáljon, de volt ott egy, a római fórumhoz hasonló beszédek tartására alkalmas tér is.²⁰ Ha az Areopágoszra bíróságként tekintünk, akkor azt is feltételezhetnénk, hogy Pált itt kihallgatták, de ez nem valószínű. Helyesebb, ha úgy tekintünk a helyre, mint ahol Pál apostol „meghallgatáson”

¹⁶ Bolyki János: i. m. 140.

¹⁷ Idézi Parente, Pascal P.: St Paul's Address before the Areopagus. *Catholic Biblical Quarterly*, 1949/4. 144.

¹⁸ *Jubileumi Kommentár. A Szentírás magyarázata*. III. kötet. Budapest, 1998, Kiadja a Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója. 207.

¹⁹ Uo.

²⁰ Vö. Parente, Pascal P.: i. m. 145.

vett részt olyan tekintélyes athéni férfiak és nők előtt, akik tisztában voltak azzal, hogy az Areopágosz a vallási kérdések eldöntésére szolgáló előkelő hely volt.²¹ „Akkoriban mindennapos dolognak számított, hogy valaki előáll, és tanait nyilvános vitára bocsátja. Az Areopágosz Athén agorája [...]”²²

Hallgatóság

Pascal P. Parente így kiált fel, amikor az areopágoszi hallgatóságra gondol: „Hacsak egy Szókratészt, egy Platónt, egy Arisztotelészt talált volna ott, micsoda Krisztus tanítványokká tette volna őket!” De nem, mert Athénban akkor „a filozófia már szofisztikává lett, a platóni idea-tanok fatalizmussá és materialista hedonizmussá lettek.”²³

Lukács Pál vitapartnerei közül két filozófiai irányzat képviselőit említi: az epikureusokat és a sztoikusokat. Velük egy időben Athénban akkoriban még működtek a peripatetikus és az akadémikus iskolák is, lehet, hogy a hallgatóságban ők is előfordultak.²⁴

Az epikureusok Epikurosz (J. e. 341–270) követői voltak, akik az életet szerették teljességében megélni, hajszolták az élvezeteket, olyan sajtáságos etikában hittek, amely szabadságot hoz az embernek a szenvedélyek révén. Tagadták a halál utáni élet létezését, azt hitték, hogy a lélek meghal a testtel együtt, és hogy az isteneknek semmilyen befolyása nincs az emberek életére. A sztoikusok Zénon (J. e. 300) követői voltak, nevüket onnan kapták, hogy egy csarnokban (sztoá) gyűltek össze. Hangsúlyozták az önfegyelem gyakorlását, panteista tanokat vallottak. Fatalistának és materialistának tartották magukat, hittek egy halhatatlan lélek létezésében, amely a halál után sem szűnik meg. Életük nagy célja az volt, hogy harmóniában éljenek az isteni eredetű értelem princípiumával, és így a természettel is.²⁵

Ez talán elég ahhoz, hogy megértsük: Pál apostol művelt, filozófiai meggyőződésükhöz következetesen ragaszkodó, kritikus hajlamú hallgatóság előtt²⁶ kellett beszélni, akiknek Krisztusról eladdig semmilyen ismerete nem volt, nem is-

²¹ Vö. Flemming, Dean: Contextualizing the Gospel in Athens: Paul's Areopagus Address as a Paradigm for Missionary Communication. *Missiology*, 2002/4. 201.

²² Kádár Péter: i. m. 106.

²³ Parente, Pascal P.: i. m. 145.

²⁴ Bolyki János: i. m. 141.

²⁵ A sztoikusokról és epikureusokról bővebben lásd: Pásztori-Kupán István: *Ókori görög gondolkodók. Filozófiai bevezetés a teológia tanulmányozásához*. Egyetemi jegyzet. Kolozsvár, 2010, Kiadja a Protestáns Teológiai Intézet, 163–171.

²⁶ Vö. Bolyki János: i. m. 140.

merték a zsidó Írást sem. A sztoikusok minden bizonnyal „kellő” távolságtartással, az epikureusok – a szöveg szerint – meglehetősen gúnyos ábrázattal várhaták Pál felszólalását, így ennek tudatában majd látni fogjuk, hogy a beszéd tartalma, mondanivalója és retorikai „fogásai” azt sejtetik, hogy itt egy zseniális szó-nokkal van dolgunk, akinek „a keresztény üzenetet az athéni kulturális elittel kellett szembesítenie.”²⁷

A beszéd tartalma és szerkezete

Már első olvasatra látszik, hogy – bizonyára okos szerkesztési szándék nyomán – a beszédnek van egy kerete, amely a 16–22a és a 32–34. versekben található. A 16–22-ben olvashatunk a beszédet megelőző, fentebb már említett történeésekről – a zsidókkal, istenfélőkkel, epikureusokkal és sztoikusokkal való vitákról, és arról, hogy Pált azért viszik az Areopágoszra, hogy megtudják tőle: mi az az „új tanítás”, amelyet hirdet, mik azok az „idegenszerű dolgok”, amelyekkel előállt? A cselekményhez Lukács hozzáfűzi az athéniekre és a „bevándorolt idege-
nekre” tett megjegyzését, mely szerint ők folyton valami újszerűnek a mondásával vagy hallgatásával töltik az idejüket. A 22. vers első része bevezeti a mondanót: „Pál ekkor kiállt az Areopágosz közepére, és így szólt:”...

A beszéd – vázlatosan – így nézett ki: Megszólítván az athéni férfiakat, Pál vallásos embereknek nevezi őket, mert – amint mondta – athéni sétái alkalmával látta szentélyeiket, és köztük egy olyan oltárt is, amelyen ez állt: „az Ismeretlen Istennek”. Azzal folytatja, hogy ő, Pál éppen azt az Istent tiszteli, akit az athéniak „ismeretlennek” tartanak, majd leírja, hogy felfogásában milyen ez az Isten: Ő a világ teremtője, Aki nem emberkéz-alkotta szentélyekben lakik, Ő teremtette az emberiséget, elrendelte, hogy az emberek keressék Őt. Ez lehetséges – mondja Pál –, mert mi, emberek „őbenne élünk, mozgunk és vagyunk.” Ezt a gondolatot egy helyi költő idézésével támasztja alá, majd megfogalmazza fontos tételét: mindenkinek meg kell térni, mert ez az Isten akarata. Erre Isten egy olyan napot rendelt – folytatja –, ahol majd ítéletet mond egy férfi által, akiről úgy tett bizonyosságot, hogy föltámasztotta a halálból. Ezzel a beszéd véget ért, és a keretelbeszéléshez tartozó 32–34. versekből azt is megtudjuk, hogy a beszéd, és főleg a feltámadás gondolatának hallatán egyesek gúnyolódni kezdtek, míg mások kisé csalódottan távoztak, mondván, hogy majd erről a témáról máskor is meghallgatják az apostolt. A beszéd azonban mégsem marad eredménytelenül, mert a leírás szerint „néhány férfi” mégis csatlakozott hozzá, és Lukács név szerint

²⁷ Thompson, James W.: i. m. 21.

megemlíti az „areopágita Dionizioszt” és egy Damarisz nevű asszonyt, de még „mások”-at is.

A beszéd retorikai elemei

Azt kell mondanunk, hogy az areopágoszi beszéd, látszólagos „eredménytelensége” ellenére is, szónoki mestermű! Mélységesen egyetértünk Kenneth O. Gangel-lel, aki azt mondja, hogy „[a beszéd] egyike a valaha is fennmaradt legbriliánsabb prédikációknak.”²⁸

Kádár Péter szerint az athéni beszéd azt a szerkesztési módot követi, amely az Újszövetség leveleiben nem ritka: a beszéd elején a szónok megszólítja a hallgatóságát, ezután elmond egy teológiai üzenetet, és a végén megtérésre hívja a jelenlevőket.²⁹ Dean Flemming továbbmegy, és ő azt mondja, hogy a beszéd „beilleszkedik a görög-római retorika irányzatába.”³⁰

Tudjuk, hogy Arisztotelész még csak két részre osztotta a szónoki beszédeket (*protheszisz* –tétel, előadás, *pisztisz* – bizonyítás), a későbbi retorikák már 3-as, 4-es vagy éppen 7-es felosztást tanítanak.³¹ Cornifitius a szónoki beszédnek hat részét állapította meg: bevezetés (*exordium*), elbeszélés (*narratio*), tétel (*propositio*), bizonyítás (*confirmatio*), cáfolás (*confutatio*), befejezés (*conclusio*). A bevezetés közvetlen módja a *principium*, közvetett módja az *insinuatio*. Később, a szónoki beszédet Quintilianus egy újabb résszel, a kitérével (*egressio*) bővítette ki.³²

Lássuk, hogy az areopágoszi beszéd milyen retorikai felosztást követ?

A 22. verset olvasva szinte látjuk magunk előtt a hallgatóság körében álló Pált, amint „egy görög szónok pozícióját fölvéve”,³³ beszélni kezd a hallgatósághoz. Hallgatóságát megszólítja – „Athéni férfiak” –, és mindjárt az elején a hallgatóságra nézve igencsak kedvező véleményt formál: „minden tekintetben nagyon vallásos embereknek látlak titeket” (22. vers). Ez a bevezető mondat egyértelműen a retorika által ismert *bevezetés* (*exordium*), amelynek az a feladata, hogy felkeltse a hallgatók érdeklődését a téma iránt. A szónokok által is jól ismert *captatio benevolentiae*, azaz a *jóindulat megnyerése* segítségével Pál megte-

²⁸ Gangel, Kenneth O.: i. m. 308.

²⁹ Kádár Péter: i. m. 107.

³⁰ Flemming, Dean.: i. m. 201.

³¹ Vö. Szabó G. Zoltán – Szörényi László: *Kis magyar retorika. Bevezetés az irodalmi retorikába*. Budapest, 1988, Tankönyvkiadó, 32.

³² Vö. Adamik Tamás–A. Jászó Anna–Aczél Petra: *Retorika*. Budapest, 2004, Osiris Kiadó, 46.

³³ Flemming, Dean.: i. m. 201.

remti a megfelelő kapcsolatot szónok és hallgatósága között. A kapcsolódó pont az ő vallásosságuk, amelyet Pál tisztelettudóan elismer és elfogad annak ellenére, hogy tudja, ez pogány vallásosság. „Lukács pontosan visszaadja azt a szónoki módszert, amelyet az apostol minden bizonnyal alkalmazott, miszerint kritikai hangot csak a beszéd adhortációs részében mintegy csattanóval érdemes megütni a rétornak.”³⁴

Van olyan vélemény is, hogy Pál itt az ókori retorika egyik érdekes módszerével, az *insinuatío*val él.³⁵ Ez magyarul nem más, mint a *behízelgés* módszere, és a szónoknak különösen akkor ajánlott, ha rendkívül nehéz helyzetben kell „nehéz”-nek mondott igazság befogadásához előkészíteni a talajt. „Gyakorlatilag a benevolentiae érzelmeltő erejét kell a rokonszenv fölkeltesére minden ravasz eszközzel felhasználni [...]”³⁶ Retorikai kontextusban ez nem elítélhető, hiszen Pálnak az a szándéka, hogy megnyerje a hallgatóságát, de talán mégsem mondhatjuk, hogy Pál ezt az eszközt alkalmazná.

Pál ezután a vallásosságukra utaló konkrét példát említ, amikor azt mondja, hogy athéni tartózkodása idején oltárt talált, amelyre az volt felírva, hogy az „Ismeretlen Istennek.”³⁷ Pál okosan cselekszik, amikor ezt szóba hozza, mert ezzel eléri egy másik szónoki célját is, nevezetesen azt, hogy eloszlatja az athéniak kétkedését, mely arra irányult, hogy ő valamiféle „idegen istent” szeretne nekik bemutatni.³⁸ Ennek az „ismeretlen Isten”-nek a felmutatása volt számára az átmenet a továbbiakhoz, melyekben Pál kijelenti beszéde sarkalatos pontját: „Akit tehát ti ismeretlenül tiszteltek, én azt hirdetem nektek.” (23b. vers). Ezt a retorika *tételnek*, *témamegjelölésnek*, latinul *propositionak* nevezi, tulajdonképpeni feladata az elbeszélés gondolati magvának összegezése, a beszélő saját álláspont-

³⁴ Kádár Péter: i. m. 106.

³⁵ Sandnes, Kenneth O.: Paul and Socrates: The Aim of Paul's Areopagus Speech. *Journal for the Study of the New Testament*, 1993/6. 15.

³⁶ Szabó G. Zoltán. – Szörényi László: i. m. 37.

³⁷ Megjegyzendő, hogy ez az oltárfelirat eredetileg valószínűleg így nézett ki: „ismeretlen istenek.” Ennek az oltárnak a létezését többen annak a politeista világnézetnek tulajdonítják, amely azt akarta, hogy az ember lehetőleg ne sértsen meg egyetlen istenséget sem, ezért „biztonságból” készített oltárt az ismeretlen istenek valamelyikének. Nem volt ez ismeretlen jelenség, az ókorban gyakran állítottak ilyen oltárokat, különösen az Athénba vezető úton, Olympiában, illetve Athén városában. Érdekes ezzel kapcsolatban Bultmann véleménye, aki szerint az „ismeretlen istenek” kultusza a gnoszticizmus istenség-képzetére vezethető vissza. – Vö. Németh Tamás: i. m. 212.; Kádár Péter: i. m. 106.; Erdős Károly: i. m. 55–56. Az oltárfeliratokról lásd bővebben: Peres Imre: Az ókori görög sírkőfeliratok kutatása. *Református Egyház*, 1999/3. 63–65.

³⁸ Flemming, Dean: i. m. 203.

jának a megmutatása, azaz a bizonyítandó tétel kimondása. Pál ezt ismételten egyszerűen és okosan teszi, mert nem kezd el az athéniakkal vitatkozni, nem kezd el az ő vallásosságukat megkérdőjelezni, hanem közös alapot teremt arra, hogy befogadják az ő üzenetét. Persze, ennek a közös alapnak vannak határai, merthogy az athéniokról nem lehet azt állítani, hogy mindeddig tudatlanságban éltek volna, úgymond kripto-keresztényekként, és most egyszerre csak valaki fölvilágosította volna őket! Nem, Pál igencsak jól tudja, hogy az athéniak mindeddig egy „valamit” tiszteltek az „ismeretlen isten”(ek)-ben, és Pál azért szól most, hogy bizonytságot tegyen a „Valaki”-ről, azaz az ő személyes Istenéről.³⁹

A 24–29. versekben Pál apostol nagyon meggyőzően vall az ő személyes Istenéről. Ezt a részt a retorika szabályai szerint nyugodtan nevezhetjük *bizonyításnak*, *probationak* vagy *argumentationak*. A szónokok tudják, hogy ez a bizonyító rész minden beszéd igen fontos része, amelyet jól kidolgozva kell a hallgatóság elé tárni, mert ezen áll vagy bukik egy-egy ügy kimenetele. Valószínűleg ezt Pál is igen jól tudta, legalábbis ezt következtethetjük abból, hogy „tétele” igazsága mellett igen alaposan érvel.

Érvelése hármassíkon halad: A 24–25. versekben azt mondja, hogy az az Isten, Aki megteremtette a világot és benne az embert, nem kézzel készített templomokban lakik, és nem szorul az ember imádatára. Ez részéről egy *állítás* (*propositio*), amely nem szorul különösebb bizonyításra. A 26–27a. versekben Isten egyetemes voltára hívja fel a figyelmet, Aki minden nemzetség számára meghatározza „elrendelt idejüket”, de azt is, hogy keresni kell Őt. Ez egy *észérv* (*ratio*), amellyel a hallgatóságnak nincs hogyan ellenkezni, legfeljebb a felhívás ellen lehetne kifogásuk. A 27b–29. versekben aztán Isten tulajdonságaként az Ő immanenciáját jelöli meg, mert kijelenti, hogy Isten kitapintható, megtalálható, hiszen nincs messzire egyikünkötől sem, sőt mindannyian „őbenne élünk, mozgunk és vagyunk.” Itt talán nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy azzal találkozunk, amit a retorika *indiciumnak* nevez, olyan *jelzésnek*, amelyből következtethetünk a tartalomra.⁴⁰

A kutatók szerint Pál érvelése meggyőző, mert jóllehet ószövetségi remiszenciái vannak, „mindhárom érv ismerős sztoikus fogalmon és terminológián alapul.” A sztoikusok egyet tudtak érteni Pállal abban, hogy Isten az élet forrása, hogy a világot az isteni gondviselés irányítja, hogy az emberiség tulajdonképpen egy, és hogy Isten közel van. A hellenista filozófia ismerte a „világ”, az „is-

³⁹ Uo.

⁴⁰ Szabó G. Zoltán – Szörényi László: i. m. 57.

tenség”, a „teremtmény” fogalmakat.⁴¹ Van olyan kutató, aki szerint a sztoikus Seneca szavaival csengenek össze az „őbenne élünk, mozgunk és vagyunk” gondolatai,⁴² mások szerint a mondat Minosz-tól származik, aki apjához, Zeuszhoz szólt ezekkel a szavakkal.⁴³

Az érvelés még meggyőzőbb lesz, amikor Pál ezt a gondolatot azzal támasztja alá, hogy „Ahogy a ti költőitek közül is mondták némelyek: Bizony, az ő nemzetsége vagyunk” (28. vers). Idézhetne volna ő Izráel valamelyik zsidó prófétáját is, de nem, Pál egy költőt idéz, Aratust, aki igencsak ismert volt a sztoikusok előtt.⁴⁴ Ez a retorikában ismert *tanúk idézése (testes)*, amellyel a „régii tanúk bizonyosságára hivatkozik a szerző a klasszikus írók velős mondásainak idézéseivel.”⁴⁵

Retorikailag itt Pál a *ravezetés (inductio)* módszerét alkalmazza, amelyről Cicero óta tudjuk, hogy általa lehet elérni, hogy „a hallgatók azon dolgok hasonlósága alapján, melyek igazságáról már korábban meg voltak győződve, elfogadják az egyelőre még kétségesnek látszó, az előbbiekkkel összehasonlított dolgokat.”⁴⁶

Ezzel végül is az a célja, hogy közelebb kerüljön az őt hallgatók szívéhez. A jó rétor tudja ugyanis, hogy egy bizonyítás során szólni kell az észhez, de a szívhez is, mert sem a túl elméleti, túl racionális, sem a túl érzelmes/érzelgős érvelés nem jó, hanem a kettő közötti egyensúlyt kell keresni. Pál azt is tudja, hogy amit mond, az a hallgatóság számára „nem könnyű” igazság, ezért a retorika szabályai szerint, fokozatosan érvel, és a végére hagyja „az igazság” kimondását, azaz azt, hogy Isten megtalálható.

A sztoikusokkal közös hangot ütött meg, hallgatóival közös pontot talált, így érvelését el tudták fogadni.

A 29. vers még ráerősít az előbbiekre, Pál ismét egy *észérvet (ratio)* hoz – „Mivel tehát az Isten nemzetsége vagyunk, nem szabad azt hinnünk, hogy aranyhoz vagy ezüsthöz vagy kőhöz, művészeti alkotáshoz vagy emberi elképzeléshez hasonló az istenség.”

A 30–31. versekben azonban Pál már komoly felhívással fordul a hallgatóságához: térjenek meg! Ez a beszéd *befejezése* vagy *peroratioja, conclusioja*. Itt már

⁴¹ Uo. 204.

⁴² Parente, Pascal P.: i. m. 148.

⁴³ Gangel, Kenneth O.: i. m. 310.

⁴⁴ A kutatók szerint az idézet szószerinti, Aratus: *Phaenomena* című munkájából. Vö. Bolyki János: i. m. 141., Parente, P.: i. m. 147.

⁴⁵ Szabó G. Zoltán – Szörényi László: i. m. 57.

⁴⁶ Szabó G. Zoltán – Szörényi László: i. m. 103.

kissé keményebb hangot üt meg – „a tudatlanság időszakait ugyan elnézte Isten” (30a. vers) –, itt fogalmaz meg először burkolt kritikát az athéniakkal szemben. Ez az olvasó számára világos, hiszen a beszéd olvasása közben végig érezzük, hogy egyszer csak elérkezik az a pillanat, amikor Pál valamilyen állásfoglalásra készíti majd az athéniakat, valamilyen cselekedetre próbálja majd őket rábírní. Ennek ideje itt, a befejezésben érkezik el. Pál azt mondja, hogy Isten azt hirdeti az embereknek, hogy „mindenki mindenütt térjen meg.” (30. vers) Erről Thompson azt mondja, hogy ez a beszédben az ún. *exhortáció* vagy *biztatás, buzdítás*.⁴⁷

A 31. vers a legkeményebb mondanivalót hordozza: Isten ítéletet hirdet az egész föld minden lakója fölött, egy olyan ember által, „akiről bizonysgot adott mindenki előtt azáltal, hogy feltámasztotta a halálból.” (31. vers)

Olvasás közben az ember alig várja, hogy e kemény szavak után lássa, hogy mi a beszéd következménye. Futólag már érintettük, hogy azt kell mondanunk, látszólag a beszédnek nem sok „eredménye” lett, merthogy alig néhányan tértek meg, és követték Pált. Ez az „eredménytelenség” azonban látszólagos.

Ha retorikai szempontból vizsgáljuk az utolsó két mondatot, akkor azt kell mondanunk, hogy a nagyszerű előkészítés ellenére az utolsó két vers mondanivalója igencsak bénítóan hathatott. Van, aki úgy értelmezi, hogy a Jézusra való utalás meglehetősen meglepő, és teljesen kontrasztos az ApCsel-ben található más, világos (pl. ApCsel 4,10–12) Jézus-bemutatókkal, sőt, bár a szöveg nem mondja, az is fölmerülhet, hogy Pált talán félbeszakította valaki vagy valami.⁴⁸ Az is elfogadható, hogy itt Lukács csak a tanítás lényegét közli, mert nem valószínű, hogy Pál csak ilyen röviden utalt volna Krisztus megváltói munkájára és feltámadására.⁴⁹

Azt nem mondhatjuk, hogy a Jézusra való utalás miatt lehettek a hallgatók csalódottak, hiszen Pál nem is említi Jézus nevét, és csupán a mai olvasó értheti egyből a „feltámasztott”-ra való utalást. Valószínű, hogy a feltámadás gondolata nem tetszett a hallgatóság epikureus részének, mert ők a feltámadást „abszurdnak tartották”,⁵⁰ hiszen egyáltalán nem hittek semmiféle halál utáni életben. Mindenesetre, Pál nagyon okosan cselekszik, amikor az utolsó pillanatra hagyja Jézus és a hozzá kapcsolódó feltámadás gondolatának a felfedését, hiszen ez számukra ismeretlen, és így nehezen elfogadható gondolat volt. Az is zavarhatta

⁴⁷ Thompson, James W.: i. m. 21.

⁴⁸ Sandnes, Kenneth O.: i. m. 19.

⁴⁹ Németh Tamás: i. m. 212.

⁵⁰ Parente, Pascal P.: i. m. 149.

őket, hogy Pál kijelentette, hogy Isten „egy vérből” teremtette az emberiséget, és ez ütközött a görög felsőbbrendűségi tudattal, amelyet ők az attikai származás folyamán hittek.⁵¹

Tény, hogy egyesek gúnyolódni kezdtek, míg mások – talán éppen a sztoikusok, akik el tudták fogadni a feltámadás gondolatát⁵² – azt szorgalmazták, hogy Pál majd máskor (is) fejtse ki gondolatait.

Pál mentségére legyen mondva, a személytelen Logosz-ban hívó sztoikus hallgatóságnak hirtelen elég nehéz lehetett befogadni azt az Istent, akit Pál Teremtőnek, Mindenhatónak, Gondviselőnek, majd végül Bírónak mutat be.⁵³

Retorikailag, Pálnak nagyszerűen sikerül egyenlőségelet tenni az „ismeretlen Isten” és az ő Istene között, és így tételét sikerül bizonyítani. Másrészt, a „rábírás művészete” révén hallgatói előtt fölmutatja a választandó utat: meg kell térniük!

Összefoglalásképpen tehát az athéni beszéd így néz ki:

Bevezetés – *exordium* – 22–23. versek

Captatio benevolentiae

Tétel – *propositio* – 23b. vers

Bizonyítás – *probatio*

Állítás – *propositio* – 24. vers

Észérv – *ratio* – 25–26. vers

Rávezetés – *inductio* – 27. vers

Tanú – *testes* – 28. vers

Észérv – *ratio* – 29. vers

Befejezés – *Peroratio* – *Exhortáció* – 30–31. vers

A beszéd műfaja

Arisztotelész nyomán, a klasszikus retorika három típusú beszédet különböztetett meg:⁵⁴ az első volt a *törvényszéki beszéd* (*genus iudiciale*), amely valamely bíróság előtt hangzott el, a múltra tekintett, és elmondása végén egy bírónak kellett döntenie arról, hogy a perbe fogott ember bűnös-e vagy ártatlan? Ha törvénysértés történt, akkor a beszédnek *vád*- (*accusatio*), ha az ítélet felmentő, akkor *véd*beszéd (*defensia*) a neve. A második beszéd fajta az ún. *szemléltető* vagy *bemutató beszéd* (*genus demonstrativum* vagy *laudativum*), melyben a szónok-

⁵¹ Flemming, Dean: i. m. 205–206.

⁵² Parente, Pascal P.: i. m. 149.

⁵³ Flemming, Dean.: i. m. 204.

⁵⁴ Vö. Szabó G. Zoltán – Szörényi László: i. m. 18–19.

nak az volt a feladata, hogy az összegyűlt ünnepi gyülekezet előtt valamely tárgyról bizonyítsa be, hogy szép, vagy azt, hogy rút. Ha az elsőt bizonyítja, akkor műve *dicsőítés* (*laus*) lesz, ha a másodikat, akkor *gáncsolás* (*vituperatio*). A harmadik beszédfajta az ún. *tanácskozó* vagy *tanácsadó beszéd* (*genus deliberativum*), amely onnan kapta a nevét, hogy fontos döntések meghozatalához összehívták a népgyűlést, és a szónok előttük mondta el beszédét, amelyben azt kellett bizonyítania, hogy az általa bemutatott tárgy hasznos, vagy ellenkezőleg: haszontalan. Első esetben *rábeszélésnek* (*suasio*), ez utóbbi esetben *lebeszélésnek* (*dissuasio*) nevezik. Ezt a beszéd típust még politikai beszédnek is nevezik, mert a szónoknak az volt a feladata, hogy az agorán összegyűlt tömeg politikai meggyőződését megváltoztassa. Fontos tudni róla, hogy mindig a jövőre irányult, a hatása a jövőben vált valósággá. „Ez a műfaj olyan vita- vagy buzdító beszédeket jellemez, ahol a cél a meggyőzés vagy a lebeszélés.”⁵⁵

Ezeknek tudatában, az athéni beszédet vajon melyik kategóriába sorolhatjuk?

Ha azt feltételezzük, hogy Pál szónoklata a bírósági beszéd kategóriájába sorolható, akkor ezt azzal támaszthatjuk alá, hogy Pál nem önszántából megy Athén főteréről az Areopágosz felé – a 19. vers szerint. Az „areopágosz” szónak is van ilyen jelentése, mely alapján bírósági eljárásra lehetne gyanakodni.⁵⁶ Kulcskérdés tehát, hogy a 19. verset hogyan értelmezzük. A hallgatóság sem tűnik egyből valamilyen éljenző tömegnek, hanem sokkal inkább ellenségesnek, de legalább kritikus viszonyulásúnak. „Többen azt a véleményt tartják, hogy a bírói testület előtt, a hivatalos hatóságok előtt mondta beszédét. Lukács ugyanis szívesen közöl ilyen helyzeteket, s emellett a vélemény mellett szól az a tény is, hogy a főtanács tagjai közül is jelen voltak egyesek [...]”⁵⁷

Ha azonban azt nézzük, hogy sehol nem olvasunk arról, hogy a beszéd végén valamilyen bíróság ítéletet hozott volna, vagy Pált valamilyen büntetésre ítélte volna bármilyen testület Athénban, akkor azt kell mondanunk, hogy a beszéd – apologetikus vonatkozásai ellenére – nem tagolódik a bírósági beszédek kategóriájába.

A szemléltető beszéd műfaja mellett érvként hozható fel, hogy felfogható az „ismeretlen Isten”-ről szóló bizonyásgtevés *dicsőítésnek* (*laus*), de azért ez gyen-

⁵⁵ Literáty Zoltán: i. m. *Pál apostol és a klasszikus retorika*. 88.

⁵⁶ *Areios pagos*: 1. Árész, a harci istenség dombja, az Akropolisztól nyugatra fekvő hely. 2. Bírói testület, tekintélyes bírói szerv. Vö. Jubileumi Kommentár, 208.

⁵⁷ Németh Tamás i. m. 211.

ge lábakon áll. „Az areopágoszi beszéd semmi esetre nem bemutató beszéd – nem dicsőít, de nem is terhel senkit.”⁵⁸

Akkor *tanácsadó/rábeszélő* beszéd lenne? – Lássuk csak: népgyűlésnek is nevezhető kritikus, de ugyanakkor kíváncsi tömeg előtt zajlott, a tömeg meggyőzését akarta megváltoztatni, rábeszélni akarta őket valamire, a beszéd a jövőre irányult – ezek mind a *tanácsadó/rábeszélő beszéd* ismérvei. De emellett szól az az érv is, hogy beszédével állásfoglalásra készíti a hallgatóit, ez *exhortációban* arra buzdítja őket, hogy térjenek meg. Kimondhatjuk, hogy az athéni beszéd ebbe a kategóriába tartozik.

Meggyőző az a retorikai felfogás, mely szerint egy „szónok teljesen tisztában van azzal, hogy milyen helyzetben milyen beszédet mondhat.”⁵⁹ Pál mondanivalója és üzenete világos volt, szónoki kiválósága abban is megmutatkozott, hogy megfelelőképpen tudott alkalmazkodni a hallgatóságához, mind mondanivalójának tálalásában, mind a beszéd műfajában, mind stílusában. Ez az a bizonyos „retorikai szituáció”, amely a jó szónok esetében megszabja az ő viszonyulását, mert tudja, hogy „a hallgatóság képességeihez (és nem igényeihez!) való igazodás elve (szüksége), retorikai kategória. A retorikai diskurzus szerint a retorika egyszerre oka és következménye a retorikai szituációnak.”⁶⁰ Azt mondhatjuk, hogy Pál kiválóan alkalmazkodik ehhez a retorikai helyzethez, jól választja meg a műfajt, amelyben szól a hallgatósághoz.

A beszéd formája és stílusa alkalmazkodik a meglehetősen művelt és igényes hallgatósághoz. Pál nem úgy beszél, mint ahogy azt például a zsidókhöz intézett beszédeiben tette (ApCsel 13,16–40), nem idézi folyton az ószövetségi prófétákat és iratokat, mert tudja, hogy ez a hallgatóságra nézve irreleváns bizonyíték lenne. Flemming véleménye szerint a hallgatóságának nincs semmilyen ismerete Krisztusról, így tévút lett volna őket egy „zsidó történelmen átívelő utazásra” vinni, amelyben Jézusról, mint a megígért Messiásról szól a történet. Ehhez viszonyítva Pál inkább egy ún. „hellenizálódott stílust” követ, amikor bizonyosságot tesz Isten igaz ismeretéről, amely sok kutató szerint „az egész Újszövetségtől idegen.”⁶¹

Ezt Erdős Károly 1927-ben még nem így gondolta, ő meggyőződéssel vallotta, hogy „az apostol athéni beszédének vallási vonatkozású anyaga nem a zsi-

⁵⁸ Sandnes, Kenneth O.: i. m. 14.

⁵⁹ Literáty Zoltán: *Homiletika és retorika. Múltbeli kapcsoltuk és jelenkori lehetőségeik – Homiletikatörténeti áttekintés*. Budapest, 2009, 18.

⁶⁰ Uo. 13.

⁶¹ Vö. Flemming, Dean.: i. m. 202–203.

dós és stoikus (sic!) felfogásból kölcsönzött olyasmi gondolathalmaz, amelyet ő keleties hellenizmusba öltöztetett volna olyanformán, hogy az elején az Isten ismeretének, a végén pedig a megtérésre való felhívásnak alkalmi jelleget kölcsönzött volna: nyilvánvaló, hogy ez a beszéd tartalmilag egészen az apostol gondolatait foglalja magában és teljesen hiteles.”⁶² Mai szemmel nézve talán mégis elfogadhatóbb Flemming érvelése, aki szerint bár világos, hogy Pál teológiája erős ószövetségi és judaista alapokon áll, neki mégis sikerül a bibliai kijelentés lényegét olyan görög szavakba és fogalmakba csomagolni, amelynek hatására „apologetikus hidat” emel közte és hallgatósága között, a görög filozófiát pedig megfelelőnek tartja a zsidó-keresztény evangéliumnak a művelt kortársak számára való közvetítésére.⁶³

Pál apostol prédikálása mint a missziói prédikálás paradigmája

Induljunk ki abból a megállapításból, amelyben Boross Géza Ernst Lange-t idézi: „Ha azt kérdezzük, milyen volt a pogányokhoz intézett őskeresztényen kérügma, akkor az athéni beszédet mint nagy jelentőségű dokumentumot kell tekintenünk. [...] Az Areopágoszon mondott beszéd gondolatvezetése előkép nélküli a szellemtörténetben. Példája és dokumentuma a pogánykeresztény missziói prédikációnak. Pál ezzel a beszédével megalkotta egy új missziói beszéd típusát. Ez a missziói prédikáció történelmet csinált.”⁶⁴

Flemming is erről beszél, azt mondván, hogy Pál missziói tevékenysége azért volt sikeres, mert már kezdetektől fogva képes volt „a keresztény üzenet kontextualizálására.” Szerinte a kontextualizáció⁶⁵ eredete visszanyúlik Pálhoz, akinek sikerült az evangéliumot felszabadítani a zsidó kultúrával való identifikáció kizárólagossága alól, és meg tudta jeleníteni azt egy alapjában véve „pogány” környezetben, a művelt görög-római világban. Colin Hemert idézi, aki szerint az athéni beszéd „a kultúrák közötti kommunikáció varázslatos tanulmánya”, amelyben az alapvető különbözőségeket dialógussal lehet áthidalni. Hozzáteszi, hogy Pál munkássága „a kulturális érzékenység és kreativitás modellje, amelyben a bibliai igazság nem-keresztényeknek való átadása jelenik meg.” Azzal, hogy Pál a görögök kultúráját, filozófiáját és irodalmát ismeri, tulajdonképpen

⁶² Erdős Károly: i. m. 42–43.

⁶³ Flemming, Dean: i. m. 204.

⁶⁴ Boross Géza: *Pál apostol gyakorlati teológiája*. Budapest, 1995, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Gyakorlati Teológiai Tanszéke, 48.

⁶⁵ Flemming, Dean: i. m. 199. 204. 207.

elfogadhatja magát, és lehetősége nyílik az evangéliumot úgy hirdetni, hogy az a „pogány” hallgatóság számára is releváns lesz. Pál kockázatot vállal – mondja Flemming – azzal, hogy a keresztény monoteizmust szembeviszi a görög gondolkodással, de ezt nagy hozzáértéssel teszi, és sikerül a missziói prédikálás egyik alapvető követelményét teljesítenie, nevezetesen azt, hogy meg kell érteni azt a kultúrát, ahol az evangéliumot hirdetjük, és belső erőforrásait kell mozgósítani ahhoz, hogy befogadhassa azt a tanítást, amelyet neki szánunk. Ez főleg akkor kulcsfontosságú, ha jelentős kulturális szakadékot kell áthidalni.⁶⁶

Kádár Péter a *kontextualizáció* mellett az *akkomodáció* (alkalmazkodás) kifejezést is használja, és ezeket „a hallgatók által ismert és elfogadott igazságokhoz (közhelyekhez) való kapcsolódásban” látja. Szerinte Pál érdeme az *adaptáció* is, amellyel kiválóan alkalmazkodik az athéniak intellektuális szintjéhez, és ezzel „a hallgatók előtt ismeretlen mondanivalót az előttük ismert példákön bemutatva teszi ismertté.” Azt mondja, hogy a misszió akadálya az egyházi beszéd monologikus volta, és ezzel azt kockáztatjuk, hogy magunkra koncentrálva, nem vesszük figyelembe a hallgatóságot. Éppen ezért „Páltól módszertani leckét vehetünk abból, hogyan kell egy abszolút szekuláris közegben hitelesen és érthetően prédikálni.”⁶⁷ A beszédet egyértelműen a missziói beszéd kategóriájába sorolja, és tanulságokat von le belőle. Ezek szerint az athéni beszédből azt kell megtanulni, hogy a missziói prédikálás központja Jézusnak a hirdetése lehet, a missziói prédikálás nem kerülheti meg Krisztus kereszthalálának és feltámadásának a kérdését. Meg kell tanulni továbbá, hogy a missziói beszédnek az a feladata, hogy távlatokban láttassa meg az emberek előtt Isten csodálatos dolgait, és így az embereket megtérésre kell hívnia azáltal, hogy a „tudatlanság időszaka után – a hit válaszát kívánja meg”.⁶⁸

Pált érte olyan kritika, mely azt mondta ki, hogy Athénban kissé „feladta” az evangéliumot a siker érdekében, vagy legalábbis túl egyszerűre sűrítette azt, ezt azonban többen is cáfolják. Flemming szerint Pál nem kötött kompromisszumot, üzenetének teológiai integritása nem szenvedett csorbát, az athéniak bálványimádása iránti kritikája egyértelmű, számára léteznek „alku tárgyát nem képező” értékek, és ezeket következetesen képviseli.⁶⁹ Gangel is ezen az állásponton van, Pál védelmére a 29. verset – „Mivel tehát az Isten nemzetsége vagyunk”. – hozza fel bizonyítékkul. Ebben ugyanis Pál érvelése arról szól, hogy az emberi faj

⁶⁶ Kádár Péter: i. m. 107.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ Uo.

egységes, és Ádámtól származik, ez pedig minden bizonnyal nem volt az athéniak ínyére.⁷⁰

Föltehetjük a kérdést, hogy Pál apostol athéni prédikációjának retorikája lehet-e modell a mai, 21. századi keresztény prédikálás számára?

Mindenekelőtt tudatosítanunk kell, hogy nem vagyunk Pál helyzetében. Mi már nem vagyunk „szemtanúk”, akik Pál szavai szerint elmondhatnók, hogy Jézus „több napon át megjelent azoknak, akik együtt mentek fel vele Galileából Jeruzsálembe, és akik most az ő tanúi a nép előtt” (ApCsel 13,31), és az apostolokhoz hasonlóan, Jézus tanításait és csodatételeit közvetlenül megtapasztalva, feladatul tűzhetnénk magunk elé a Krisztusról való ilyenszerű bizonyágtételt. De – és ez nagyon fontos! – a kijelentés folytatásaképpen lehetőségünk van hitet nyerni a bibliaíró szemtanúk bizonyágtételéből, és ezt kiegészítve személyes Isten-élményeinkkel, hitvalló emberekként, kiállhatunk a mai athéniak elé.⁷¹

Azt hiszem, hogy az athéni beszédre tekinthetünk úgy, mint a mai missziói prédikálás modelljére! Medgyesy László írja: „A poszt-marxista Kárpát-medence városai Pál problémájára emlékeztetnek. Százfajta, külföldről beözönlő vallás, szekta, filozófia, tévtanítás apró messiása árulja talmi kincseit, kínálja ponyvaregényeit. A szabad versenyt, a piacgazdaságot bevezető államok most döbbennek rá arra, hogy az azt is jelenti, hogy minden piacra kerül, és megmérték még az erkölcs is, a vallás is a szellemi kincsekkel együtt. Testvéreim, a szekuláris világunkban az eszmék athéni szabad piacon meg kell tudnunk védeni keresztyén hitünket [...] Hitünket meg kell vallani a posztmodern világ emberei előtt úgy, hogy beszédünk lehetőleg hitet ébresszen.”

Mert végső soron, helyzetünk nem sokban különbözik Pál apostol helyzetétől. Tudomásul kell venni, hogy „a szekuláris világ nagy többsége, ha tetszik, ha nem, Athénban lakik.”⁷³ Ebben a szekularizált világban élünk, ahol a többség „idegen isteneknek” szolgál. Sokaknak tehát arról az „ismeretlen Istenről” kell prédikálni, Akinek létezéséről sokan hallottak ugyan, de nem tekintik Őt személyes istenüknek. A legtöbben művelt emberek, akik némi felsőbbrendűségi érzéssel közelítenek a vallásos eszmét hirdetőkhöz: na, halljuk csak, mi az, amiben ti „gyermetemeg módon” még mindig hisztek?

⁷⁰ Gangel, Kenneth O.: i. m. 310.

⁷¹ Scharf, G. R.: Were the Apostles Expository Preachers? Old Testament Exposition in the Book of Acts. *Trinity Journal*, 2010/3. 90.

⁷² Medgyesy László: Csacsogás, fecsegés szigorúan tilos! *Református Egyház*, 1992/1. 10.

⁷³ Uo.

És nekünk ki kell állni az areopágoszokra, „rábeszélő” beszéddel kell bizonyosságot tennünk. Ismernünk kell a mai modern „sztoikusok” és „epikureusok” életét és filozófiáját, tudni kell nyelvüket, tisztában kell lennünk „költőik” soraival, hogy alkalomadtán még idézhessük is őket. Hogy egyáltalán meghallgassanak minket, meg kell nyernünk jóindulatukat, majd kellőképpen fölkészítve őket az üzenet befogadására, azt megfelelőképpen bizonyítva kell átadni. De itt nem szabad megállni! Az üzenet bizonyítása után, „befejezésül”, föl kell ajánlani a választás, és így az állásfoglalás lehetőségét: „meg kell térni”, azaz a vallásos ösvényt kell választani. „Lesznek, akik majd kinevetnek” (József Attila), de bízunk abban, hogy – szónoki készségünk, retorikai képzettségünk és a Szentlélek ereje – segítenek abban, hogy mondanivalónkat elmondjuk. Ahogy Flemming mondja: „Pál olyan példát ajánl a kortárs keresztényeknek, amely egyrészt ‘hasonulva’, az evangéliumot kulturálisan releváns formában közvetíti, másrészt ‘átváltoztatva’, egy pluralisztikus környezetben nem köt kompromisszumot az evangélium integritását illetően. [...] Az egyház folyamatos kihívás előtt áll, – ‘hogy a Szentlélek vezetése mellett, bátor hűséggel – ugyanazzal a szenvedéllyel hirdesse a jó hírt minden kontextusban. [...]”⁷⁴

Ravasz László püspök, a Magyar Tudományos Akadémián tartott székfoglaló beszédében megidézi Rafael egyik festményét, amelyen Pál apostol felemelt kezekkel áll szűk teret bezáró házak és templomok között, előtte félkörben ülnek a kíváncsi vagy gúnyolódó, vitatkozó hallgatók. Nyugodtnak tűnik, az arcára azonban homály borul. Szembe vele, mintegy kontrasztként, egy hatalmas Marszobor áll. „[...] Szimbolikus jelentőségű ez a kép. A hallgatóság elül, változni fog, ma görögök ülnek, holnap zsidók, azután rómaiak. Ott fognak egyszer gugolni a frankok, gótok, magyarok. Jönnek színesek, sárgák, vörösek, feketék, India, Kína, Afrika mindenféle népe. Pál arca nem látszik, mindig más-más világtáj felé néz, új népek és századok jönnek, s körülötte új meg új kultúrák falai, templomai nőnek ki a földből, de az Ige ugyanaz marad. Az Ige, amelynek egyetlen jöttája meg nem változik, ha ég és föld összeomlik is.”⁷⁵

Ezt az „Igét”, ezt az evangéliumot kell nekünk ma is hirdetni a mai Athének lakóinak, és csak reménykedhetünk abban, hogy még ha cserébe némelyektől gúnyos nevetést is kapunk, azért lesznek mai Dionizioszok és Damariszok, akik „csatlakoznak hozzánk” és „hívóvé lesznek”.

⁷⁴ Flemming, D.: i. m. 208.

⁷⁵ Ravasz László: Pál Athénban. 122.

Székely Károly¹

Székely Sándor írói munkássága és a kor irodalmisága – 2.

Tanári, lelkészi és püspöki tevékenységéről

Bécsi peregrinációját követően Székely Sándor szakmai fejlődése az életszakaszok egymást követő gyors váltakozásában is nyomon követhető. A szakirodalom alapján az etapok szukcessziója a következőképpen alakult: 1822. január 21-én, 25 éves korában az erdélyi unitáriusok főtanácsa kinevezi tordai papnak. Május 21-én indult vissza Bécsből, és június 1-jén érkezett Kolozsvárra, 6-án pedig Tordára, ahol már június 9-én el is foglalta a lelkészi állást. 1823. július 4-én a bányoni zsinat megbízta őt a teológia, görög és német nyelv tanításával a tordai gimnáziumban. Itt majd egy évtizedig tanároskodott, majd 1830. augusztus 22-től a gimnázium igazgatói tisztségét is betöltötte. 1831. április 24-én saját kezűleg jegyezte be életrajzát a gimnázium anyakönyvébe. 1832. augusztus 23-án a nyárádszentlászlói zsinat áthelyezi Kolozsvárra történelem és hittan tanárként, ahol szeptember 1-jétől fogva héber és görög nyelvet is tanított. 1833-ban az ürmösi zsinat segéddé nevezi ki Molnos Dávid egyházi főjegyző mellé. 1836-ban pedig a kolozsvári unitárius kollégium igazgatótanára lett, ahol földrajzot, időszámítást, egyetemes és hazai történelmet tanított. 1838. augusztus 22-én a tordai zsinat rendes főjegyzővé választja meg, majd Székely Miklós püspök halála után két évvel, 1845. augusztus 24-én a homoródalmási zsinat püspökké választja. 1852. január 27-én meghal Maroszenkirályt püspöki körútja alkalmával.² Köz-

¹ Székely Károly 1979-ben született, 2004-ben magyar–francia szakon diplomázott a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. 2005-től középiskolai tanárként tevékenykedik. 2009-től a Hungarológiai Doktori Iskola hallgató-kutatója. Kutatási témája Aranyosrákosi Székely Sándor irodalmi munkássága. Kutatásából részeredményeket a Magyar Irodalomtudományi Tanszék éves konferenciáján (2011), a VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (2011) mutatott be.

² Szinyei József: *Magyar írók élete és munkái*. XIII. köt. Budapest, 1909, 606; Heinrich Gusztáv: *Aranyos-Rákosi Székely Sándor*. ItK, 1895, 25–26;

életi szereplései, tagsága a Nemzeti Társalkodó írógárdájában,³ valamint az unitárius kollégium körül megalakult olvasóegyletben arra engednek következtetni, hogy tudatosan művelte magát. Székely Sándor tudossága az értekezésekben, prédikációkban, a történelmi, elméleti tárgyú cikkekben, valamint a történetírásaiban ragadható meg.

1845-től 1852-ig püspök. Püspöksége alatt az unitárius egyházban és a tanintézetben hozott adminisztrációs változtatások, modernizációk: az 1848-i országgyűlés 29. Törvénycikkének 1. §. értelmében, a jogfolytonosság alapján az unitárius vallást törvényesen bevett vallásnak nyilvánították. 1847-ben létrejött az unitárius papnevelő intézetet.⁴ A hagyomány kiemeli Székely Sándor püspökké választásának szertartását, melyről a korabeli sajtó részletesen beszámolt.⁵

Székely Sándor halála után a bécsi kormány kilenc évig nem engedélyezte a zsinat egybehívását. Az abszolutizmus fő támadása az egyházi iskolák ellen irányult. Az angol nemesből magyarrá lett John Paget (1808–1892) tekintélyes összeget gyűjtött erdélyi testvérei megsegítésére, a közállapotok javítására. A magyar kultúrtörténetben magyarországi utazását megörökítő *Hungary and Transylvania...* (1839) című munkája révén szerzett magának nevet, melyben közel 900 oldalon keresztül bemutatta a reformkori Magyarországot, erényeivel és hibáival együtt, művét magyar feleségének, Wesselényi Polixénának ajánlotta.⁶

Az unitárius kollégium önképzőkörei és az olvasótáborok

Erdély 1830-as éveinek olvasótársaságokban csoportosuló irodalmi mozgalmi egyben az anyanyelv védelmében indított kollégiumi ifjúsági mozgalmak voltak, és olyan zsebkönyvek köré csoportosultak, mint az *Aglája*, 1829–1832; *Virágkosár*, 1837; *Remény* 1839–1841. A hagyomány olyan kulturális mozgalmakként határozta meg őket, melyeknek szellemi vezetői, a népiességet és a romantika vívmányait részesítve előnyben, az irodalomművelésben a nemzeti műveltség kifejtéséhez, a függetlenséghez és társadalmi egyenlőséghez vezető

³ Kelemen Miklós: *Unitárius kislexikon*. Budapest 1999, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 159.

⁴ Borbély István: Aranyosrákosi Székely Sándor. *Pásztortűz*, 1923, 124.

⁵ Szilágyi Ferenc (1797–1876) Székely Sándor barátja, a református kollégium történészprofesszora az általa szerkesztett *Múlt és Jelen* politikai lapban az eseményről két részletes tudósítást közölt az 1845. szeptember 5-i, valamint az 1846. július 5-i számokban. (Gaal György: Aranyosrákosi Székely Sándor püspökké választása és beiktatása. *Keresztény Magvető*, 1987/2. 106–113.)

⁶ Kovács Sándor: *Unitárius egyháztörténet*. Kolozsvár, 2009, Protestáns Teológiai Intézet, 42–44.

lépcsőt láttak.⁷ Gaal György hívta fel a figyelmet arra, hogy az unitárius kollégiumban a reformkorban beindult irodalmi önképzőkör olyan hagyományteremtő erővel robbant be a kolozsvári művelődésbe, hogy a későbbi korok kihívásaira is sikerült újragondolt nevelési és kulturális programokat megfogalmazniuk.⁸ A *Remény* előfutáraitként számon tartott *Barátság Lánca* (1829–1830), *Emlény* (1830–1831) és *Birálattár* (1832–1839) Szentiváni Mihály szépirodalmi, illetve kritikai írásait foglalták magukba, a diákkritikus illúzió nélküli kritikai szemléletéről tájékoztatva az olvasót, mely szemlélet Bajza és Kölcsey kritikai módszerének jegyében született.⁹ Később a *Remény* szerkesztésében, az adminisztrációs teendőkben és a zsebkönyv terjesztésében is oroszlánrészt vállaló Szentiváni az 1840-es *Reményben* (II. kötet) kolozsvári, nagyenyedi és marosvásárhelyi diák-társainak 1834-ben beküldött zsengéit jelenteti meg a „haladó költészet és a népiesség” jegyében.¹⁰ Szentiváni deklarált szándékai, és az igényes összeállítás mellett Toldy a *Figyelmezőben* leértékelő modorban értekezik a kötetéről, mondván: „versezeteik csak variációi többször zengett témáknak, reprodukciói ismeretes gondolatoknak s érzeményeknek. Kifejtett költői talentumot köztük nem találni.”¹¹ A kortárs értékítélettel egybehangzóan az utókor is a zsebkönyv II. és III. kötetében helyet kapó verseket tematikusan értékelve leszögezte: a hazafias és szerelmes költemények nem tekinthetők eredeti, érett alkotásoknak, ezek többnyire Kisfaludy, Bajza és Vörösmarty reminiscenciák. De a zsebkönyv ki-magasló teljesítménye mégis az, hogy Szentiváni és Kriza népdalaikkal megteremtették a Petőfi előtti népies költészet sajátos erdélyi változatát.¹² Nincs adat arra vonatkozólag, hogy Székely Sándor milyen szinten és hogyan kapcsolódott be a zsebkönyv körül megalakult irodalmi mozgalomba, de tekintettel arra, hogy Szentiváni már az *Emlényben* idejétnmúlt stílusirányzatba sorolja az eposzt, és ezt szemléltetendő eposzparódiákat jelentetett meg,¹³ valószínűleg hozzájárult ahhoz, hogy Székely Sándor inkább az *Aglájában* publikáljon. De, hogy mégis mi volt az, ami révén az egyházi írók az utókor számára egyetlen művelődési csoport tagjaiként tudtak tematizálódni, erre Gaal György művelődéstörténeti ta-

⁷ Vita Zsigmond: Erdélyi ifjúsági olvasótársaságok a reformkorban. In Uő: *Művelődés és népszolgálat*. <http://mek.oszk.hu/03200/03250/html/vita25.htm> [Letöltve 2013-06-21]

⁸ Gaal György: *A kolozsvári unitárius kollégium kéziratolapjai*... i. m. 144–149.

⁹ Antal Árpád: *Szentiváni Mihály*. Bukarest, é. n. [1958], Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, 17–23.

¹⁰ I. m. 53.

¹¹ Antal Árpád idézi Toldy 1840-es kritikáját. I. m. 57, 61.

¹² Horváth János nyomán. I. m. 90–94.

¹³ I. m. 21.

nulmánya adja meg a választ: Erdélyben a felvilágosodás eszméit II. József 1781-ben kiadott türelmi rendeletét követően a protestáns körök terjesztették. A 19. század folyamán a kollégiumok vonzaskörében tevékenykedő papköltők, írók, tanárok munkásságát annyira meghatározta a helyi értelemben vett hagyomány-ápolás, hogy szekularizációs elveik ellenére is lokális indíttatású munkásságuk folytán csak olyan életművek tudtak létrejönni, melyek mindamellett, hogy egy-két vonatkozásban gazdagították ugyan a magyar egyetemes kultúrát, manapság leginkább mégis a felekezeteik tartják ezeket számon.¹⁴ Ez a probléma Székely Sándor esetében is helyel-közzel kimutatható az irodalmi recepcióban.

Az unitárius kollégium könyvtárához, mint az erdélyi művelődés fellegrárához kapcsolhatók azon törekvések, melyek az olvasási szokásokat intézményesíteni óhajtották, egyfajta polgári demokratizmus jegyében. Ez azért lényeges, mert „egy olyan iskolában, ahol a tanítás nyelve 1842-ig a latin volt, s magyar irodalmat azután sem tanítottak, az utóbbihoz tartozó könyvek kölcsönzőinek majdnem négyszázra rúgó száma mindenképpen figyelemreméltó,¹⁵ mint ahogy az is, hogy a kollégiumi diákok miként próbáltak harcba szállni a plága-rendszer ellen.¹⁶ 1833-ban megalakult a Kollégium Olvasóegylete. Ennek később külső tagjai is voltak, köztük nők is. Az Egyletbe belépő tagok kötelezvényéből kiderül, hogy az Egyesület szabályait minden tagra vonatkoztatva betartották, a könyvek beszerzésére előírt 3 Rforintot Ver [wiener krajcárban] évenként befizették, ahhoz, hogy az így beszerzendő könyveket közhasználatra tudják bocsájtani.¹⁷ Az olvasótársaság felnőtt értelmiségi részének döntő többsége a kollégium hajdani diákjai közül került ki. „Kolozsvári vagy Kolozsvárra helyezett hivatalnokok, tanítók, tanárok, papok, írók, színészek, orvosok, katonák és ügyvédek alkotják ezt a meglehetősen népes réteget[,]” melynek Székely Sándor is tagja volt. Felekezeti korlátozás nem állt útjukba a művelődni vágyóknak, mint ahogy a kölcsönzés feltételeit sem kötötték kolozsvári lakcímhez. Vidéki értelmiségiek is kölcsönözhettek.¹⁸ A kölcsönzési gyakoriságuk alapján kiemelődnek a következő orgánumok: „1. Közhasznú Esméreték Tára (184 kikölcsönzéssel). 2. Aurora (134). 3. Felső Magyarországi Minerva (58). 4. Hebe (55). 5. Athenaeum (49). 6. Erdé-

¹⁴ Gaal György: A protestantizmus szerepe a magyar művelődés történetében. *Keresztény Magvető*, 1996/1. 20–31.

¹⁵ Lakó Elemér: A Kolozsvári Unitárius Kollégium könyvtára kölcsönzőinek magyar irodalmi és politikai olvasmányai 1813–1848 között. *Erdélyi Múzeum*, 1994/1–2. 51–74. Idézett hely: 55.

¹⁶ I. m. 56–57.

¹⁷ I. m. 57–58.

¹⁸ I. m. 58.

lyi Múzeum és Klio. Históriai zsebkönyv (23–23). 7. Tudományos Gyűjtemény (22). 8. Hasznos Multságok (18). 9. Kedveskedő és Urania (12–12). 10. Élet és Literatura (11). 11. Handbuch der ungarischen Poesie (9). 12. Koszoru (1).¹⁹ Az önálló művek közül leggyakrabban kölcsönzött szerzők: Fáy András, a Kisfaludyak, Kazinczy, Vörösmarty, Döbrentei, Berzsenyi, Bölöni Farkas Sándor, Táncsics Mihály, Dugonics, Jósika Miklós, Gvadányi, Széchenyi István, Besse nyei, Balassi, Zrínyi.²⁰ De elgondolkodtató az a tény, hogy a kortársak a helyi olvasói preferenciáknak megfelelően a következőképpen hierarchizálódtak: „Döbrenteit majdnem annyian olvasták, mint Vörösmartyt, de sokkal többen, mint Berzsenyit, Bölönit, Táncsicsot és a sorrendben utánuk következőket.”²¹ Lakó Székely Sándor kölcsönzési szokásairól följegyezte, hogy 1817-ben egy alkalommal kikölcsönözte Sándor István *Magyar könyvesházát*, valamint 1840-ben tíz alkalommal a *Közhasznú Esméreték Tárát*.²² Az adat valószínűleg azért vélhető hiányosnak, mert – és ezt a levelezéséből tudjuk – az olvasóközönség köreiben népszerűségnek örvendő szerzők a saját otthoni könyvtárában megvoltak.

Az unitárius kollégium könyvtára, mint az egyetemes erdélyi művelődés központja szerepet játszott az erdélyi fiatalok Shakespeare-élményeinek gazdagításában is.²³ Míg a 20-as évek végének és 30-as évek elejének Kolozsvárját olyan kulturális felpeszülések is színesítették, mint Bölöni Farkas Sándor (1795–1842) közéleti tevékenységei: megvetette alapjait 1825. július 1-jén az első magyar takarékpénztárnak, oroszlánrészt vállalt a Kaszinó megszervezésében, a Vívóiskola, a Muzsikai Egyesület, a Farkas utcai új színház működtetésében is, valamint az amerikai unitáriusokkal való kapcsolat felvétele is az ő nevéhez köthető. Végrendeletében minden vagyonát beleértve könyvtárát is a kolozsvári Unitárius Kollégiumra hagyta.²⁴

¹⁹ I. m. 59.

²⁰ I. m. 59–60.

²¹ I. m. 60.

²² I. m. 69, 73, 74. Valószínűleg a *Közhasznú Esméreték Tárának* valamennyi kötetét olvasta, erre utal a számos kölcsönzési alkalom.

²³ Bartha Katalin Ágnes, *Shakespeare Erdélyben. XIX. századi magyar nyelvű recepció*, (Irodalomtörténeti füzetek, 167.), Argumentum Kiadó, Budapest, 2010, 25–59.

²⁴ Kovács Sándor, *Unitárius egyháztörténet...* i. m. 39–41.

Iskolai és felnőtt nevelési ambíciók

Értekezés, elmélkedés, prédikáció

Székely Sándort tanárként foglalkoztatta a nevelés tudománya és művészete. Mai szemmel olvasva hihetetlenül modern pedagógiai elveket hangsúlyozó tanítás- és tanuláselméleti tanulmánya még a tordai tanárkodási időszak elején jelent meg.²⁵ A bevezető rész megkülönbözteti az önképzést a tulajdonképpeni tanítástól, ami feltételez egy tanítót és egy tanítványt. Ebben az értelemben a jó tanítás az emberi lélekre nézve megbecsülhetetlen jótétemény marad. A jó tanítás általános céljait, tárgyát és törvényeit határozza meg a tanulmány gazdag jegyzetapparátussal. A tanítónak elsősorban a tanítás tudományát kell szeretnie és becsben tartania, továbbá tisztában kell lennie azzal, hogy munkájának fő célja „a lélek erőjének a serkentése és művelése” egyrészt a gyakorlás, másrészt a lélekhez alkalmazott előadás által. Amíg a diákok esetében a játékoság, példamutatás, a biztatás és jutalmazás ígéretes módszerek lehetnek a tanulási folyamatban, addig a felnőttek nevelésében alkalmazható az elméleti, fogalmi, tehát az elvontabb előadás. Mivel az intézményes oktatás fő távlati célja a közjót szolgálja, minden diáknak származásától függetlenül egyenlő esélyt kell adni az oktatásra, továbbá biztosítani kell az általános kultúrához, a nyelvhez, az erkölcsi és vallási neveléshez való hozzáférést. A tanulmány második fele gyakorlati útmutató a tanároknak, és olyan hatékony módszerek leírását tartalmazza, melyeket a szerző az interaktivitás, a játszva tanítás és a hasznossági elvek köré rendez.

Egy másik szövege, melyet egy családi évforduló alkalmával írt, s mely esemény a szerző számára lehetőség a házasság intézményéről való *elmélkedésre*, s az elmélkedés felolvasása által a családban egybegyűltek tanítására, szemléletes példája a tanítás családi közegben történő foganatosítására, fontosságára vagy hagyományának őrzésére.²⁶ Az alkalom, 50 éves házassági évforduló, mérföldkő mind a házastársak, mind a család tagjainak életében. Erről a pontról egyaránt lehet tekinteni a múltba és a jövőbe is. Az ember (jelen esetben élettársak) fölött elszállt idő miközben az ifúság szép koszorúit elhervasztja, helyettük értelmet és tiszteletet gerjesztő Vénséggel (értsd. bölcsességgel) jutalmazza a halandót. Ez az

²⁵ A' Tanítás Talptételei. *TudGyűjt*, 1823, 32–50.

²⁶ *Jubilaeumi elmélkedés, melyet Ó Tordai idősb nemes Székely János, és házas társa nemes Fodor Sára páros életék' ötvenedik esztendejének öröm napján az örvendező Gyermekek' és Unokák', s több résztvevő Úri Rendek' házi gyülekezetében Január 19dik 1828 mondots Ar. Rákosi Székely Sándor Tordai Unitarius Pap és Theologia Tanítója = Sándor István (kiad.) Zsinati és Halotti Beszédék Kolozsvár 1828–35, Kolozsváron Nyomtatott a' Ref. Kollégium' betűivel 1828, 5–15.*

elmélkedés tételmondata, ami a későbbiekben az egyes kategóriák mentén és a házasság pozitív tartalmaival feltöltve és világirodalmi párhuzamokkal kiegészítve a későbbiekben kifejtésre, részletezésre kerül. Az egymás mellett békességben, szeretetben leélt évek mindenki számára példaértékkel bírnak, és értéküket mi sem szemlélteti jobban, mint számokkal való leírásuk:

„Te Férj! 78, és te tisztas Asszony! 68 esztendőket, együtt 50-nt töltöttetek, a’ Nap reátok tizennyólc ezer kétszáz hatvanötször szórta virradó bíbor sugárait, ’a nélkül hogy tireátok, házatokra, gyermekeitekre valamely rettenetes változást hozott volna. – Négy-száz harmincznyólcz ezer hétszáz húsz órák között csak egyet is oly’ szerencsétlennek nem tarthattak, mint *Jób*, kinek hét órák alatt, hét Követek a’ legnagyobb csapásokat hozák hírül.”²⁷

A feltároló életkrónika a maga egyszerű nemességében az egyetértő békeségről és az elégedett sorsvitelről szól, ami megbecsülésre és követésre méltó. A múltba tekintve ez az életminta körvonalazódik, aminek értelme a Jubileum alkalmával újabb megerősítéseket kap, és öröm forrása a házastársak számára, akik immár az örökkévalóság felé tekintenek. Az élettörténet egyben sikertörténet is, amelybe ékelődve a Jubileum olyan ünnepi momentum, ami egyben mérföldkő és számadás, összeköti a múltat és a jövőt, lehetőség a remény megtartására. Ezt egy epikus hasonlattal teszi igen szemléletesé a szerző:

„Mint *Noé*, midőn az *Araráton* állván, maga alatt látta az ó Világot minden hiúságával eltemetve a’ vizek’ habjaiban, előtte pedig az újj Világot szemlélé, így előttetek is két világ áll most, *egyik*, a’ mely elenyészett, mint egy sok időkig tartó játék, és álom, a’ *más*, mely már szentebb lejénd, a’ jövendő.”²⁸

A szöveg a világirodalomból merített exemplumokkal (nemcsak bibliai eredetűek, hanem a görög mitológia pártörténeteivel) az emberi élet egyetemes értékeiről és értelméről elmélkedik, ezek funkcionalitását legtisztábban a házasságban tudja leírni.²⁹ Az értekezések, elmélkedések, melyek egy tételmondat

²⁷ Uo. 8.

²⁸ Uo. 13–14.

²⁹ Leghosszabban Jakab Elek értekezett Székely Sándor házasságairól, és följegyezte, hogy Székely mindhárom feleségét úri nemzetségből valónak írta le. Érdekesek még a har-

igazságainak bizonyítására vagy emendálására íródtak, a kifejtés folyamatában lehetőséget biztosítottak a szerzőnek, hogy epikus hasonlatokban, *epitheton ornansok*ban nyújtson helyzetjellemzést. Ez az írásmód egyrészt a szerző komparatiztikai készségeit és tudásanyagát dicséri, másrészt olyan írásművészeti elvvé, stílusjeggyé szélesedik, mely a műfaji előírásokat, határokat fellazítja. Az ily módon szemléletes, helyenként ellenpontozásos technikával kidolgozott narratív epizódokkal bővülő elméleti diskurzus a figyelemfelkeltés és a hallgatóság ébren tartásának eszközévé válhatott. Ha ez újabb példák révén megerősítést nyer, akkor a módszer úgy is felfogható lesz, mint Székely Sándor nevelési, tanítási elveinek írásos közegben való alkalmazása. Az értekezés és elmélkedés történeti cikk és történetírás között írásművészeti szempontból nagy különbségeket nem találunk. Székely Sándor valószínűleg a prédikációit is értekezésjelleggel tette színesebbé. Az általam megvizsgált szöveg, a tradíció által is lehivatkozott ún. homoródalmási (vagy *szentelési*) beszéd, melyet püspöki beiktatása alkalmával mondott, s mely az igaz papság megmaradásáért száll síkra a modern kor kihívásaival szemben, letisztult kategóriákkal operál, erősen racionalizáló tendenciát mutat.³⁰ Abból az elgondolásból indul ki, hogy a papi hivatás, noha a legősibbnek mondható (hiszen a szakma egyidős a legelső családtyával, aki a családja körében az „üres órákban oktató beszédeket” tartott), egyszersmind isteni eredete révén a legtekintélyesebb, mégis elveszítette hajdani fényét és ragyogását. Ennek a devalvációnak okai (a papság bánat könnyecseppjei) hárman vannak: egyrészt a mai papok és hallgatók már nem igaz vallásosok, másrészt az emberi gyengeségtől ők sem mentesek (a környezet az oka a problémának: a papi mesterség a szenvedésnek, szűkölködésnek, alávetettségnek, üldözésnek kitett hivatás), végül sok esetben a papok világi életmódra váltottak, és földi javakkal kezdtek el kereskedni az igazi sáfárkodás helyett. Vissza kell térni tehát a tiszta forráshoz, amihez elegendő erőt a jó értelemben felfogott, az isteni akarattal egyező hivatástudat adhat. A hivatás tehát nem valami külső csoda, hanem belső sugallat kell, hogy legyen, mert „jaj tenéked pap! Kit csak haszonvágy, vagy csak életmód és kenyérkereset vetett a papok közé.”³¹ A szöveg második fele a téltelmondatot fejt ki a papi mesterség méltóságának mibenlétét magyarázva. Az

madik feleség kiválasztásának körülményei, amikor ugyanis Székely egy levélben megírja anyjának, hogy miért választana inkább másik feleséget az ányója által kiszemelt lány helyett. (Jakab Elek: Aranyos-Rákosi Székely Sándor. *Figy.* XIII. köt. 1882. 172–173.)

³⁰ *Új Papok Szentelési Beszéd. H. Almáson Az Unitáriusok zsinati gyűlésén aug. 27-n 1845. tartotta Ar. Rákosi Székely Sándor, Választott Püspök, Kolozsvárt.* Az Ev. Ref. Főiskola Könyv- és Könyvnyomó Intézetében ifj. Tilsch János által 1845, 3–16.

³¹ Uo. 10.

elsőség a példamutatásban, a tanításban és a szüntelen munkálkodásban rejlik. A papok olyan „tanító vezérek”-ként tételeződnek, akik az emberi értelem kibontakoztatására hatnak, az ország, a fejedelem és a kormány iránti tiszteletre nevelnek, ezáltal a közjó elősegítői, támaszai. Ahhoz, hogy maradéktalanul betölthessék e funkciókat, teljesíteniük kell a jó képzettség és a becsületes, példaértékű magatartás kritériumait. (Ezek a papság örömkönnycseppjei.) Ezen a ponton az unitárius papi hivatásról beszél és arról a több évszázados hagyományról, ami megnehezítette a gyakorlatot, azzal a biztató gondolattal zárva a prédikációt, hogy a törvényes támogatottság korában az unitárius lelkészársadalomnak nincs mitől tartani.³²

Az ünnepi alkalmakra megírt szövegek üzenetértékéhez hozzátartozik a helyi kulturális érdekközösségek szolgálata. Székely Sándor úgy írta meg ezeket a szövegeket, hogy általuk dialógusra bírja a hallgatóközönséget. Mind a jubileumi elmélkedés, mind az unitárius papszentelésen elhangzott beszéd alkalmi jellegűek, és kis csoportok kulturális igényeinek tesznek eleget. Az alapértékek – család, iskola és egyház – egyrészt akkor tudják a hozzájuk fűzött nemzeti, erkölcsi stb. nevelésményeket maradéktalanul teljesíteni, ha funkcióik és jelentésköreik előzőleg helyi szinten megoldódtak, tisztázódtak, másrészt, ha a közéleti szereplők hivatásukhoz tisztelettel, szeretettel fordulnak. A lokalitás mint fókuszpontba helyezett kérdés az Erdély-történetekhez írt Előszóban is tematizálódik.

Erdélyország történeteinek előszava és a mű helyi fogadtatása

Az *Előszóban* kiindulópontként Székely Sándor az erdélyi viszonyokat ismerteti. Az itthoni magyar nyelvű szakszerű történetírás a magyarországi állapotokhoz képest elmaradott, ugyanis, ha a testvérházában számos „tudós honfi” kidolgozott már összefoglaló jellegű történeteket magyarul, ez Erdélyről nem mondható el, hiszen itthon csak a „derék szász nemzet” dolgozta ki saját történeteit anyanyelvén. Ennek értelmében művét kezdeményezésnek, szerény, ám út-törő teljesítménynek tekinti. Következésképpen hiánypótlónak tartja egy olyan kontextusban, melyben számos latin nyelvű történet után az általa írt Erdély-történetek kis lépés megtételét jelentenék egy későbbi, tudós erudícióval megírt

³² Miskolczy Ambrus hívta fel arra a figyelmet, hogy a reformkorban az erdélyi unitárius közösségek teljes társadalmat alkottak. A háttérbe szorítottság érzése mellett az a tudat, hogy felekezetüknek voltak mártírjai de inkvizítorai nem, racionalizmussal társuló erkölcsi felsőbbségérzésnek szolgáltatott táptalajt. Vö. Miskolczy Ambrus: *Erdély a reformkorban (1830-1848)*. In Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története*, III. köt. Budapest, 1986, Akadémiai Kiadó, 1193–1345. (Utalás: 1275.)

szintézis felé. Elvégre „ideje volna már, sőt önnemzetiségünk szükségképpen megkívánja, hogy illy nemü munkák nélkül is ne soká légyünk, – azonban, meddig fogunk még a' nélkül ellenni? mellyik tudós hazánkfia vigasztalándja meg e' tekintetben a' nemzetet? a' jövő kor titkos leple födi.”³³

Amíg a nagyelbeszélés elkészül, azaz „egy hatalmasb kéz az idő várakozását teljesen kielégítendi”, saját munkájának két szerepet jelöl ki: (1) mivel diszciplinai segédanyag, reméli, hogy az iskolai ifjúság használata közben több időt fog a hazai történetek tanulmányozásával tölteni; (2) a szerzői alázatosság jegyében kijelenti, hogy noha a „kised munká”-hoz nem kapcsolódnak hatalmas igyekezetek, mégis bízik abban, hogy ösztönzőleg fog hatni egy *nagyobb terv* elkészítéséhez. Mert „hogy ezen terv elérettessék, ohajtja is minden jó honfi.”³⁴

Székely Sándor gondolatai a *tudós hazafiság* modern *communitas*-eszméje³⁵ köré rendeződnek, és a szerzői tudat a többes szám első személyű megszólalás-módot választva, mintegy abban felolvadva, önmagát is besorolva a magyarországi és erdélyi tudós társadalomba, a hazafiságot és a tudósságot egymást implikáló, egymást magyarázó s mintegy egymásból következő fogalmakként definiálja. Így értelmeződhet a történetírás hazafias gesztusként, a hazát szolgáló nemes cselekedetként, hiszen a „tudós honfi”, „jó honfi” megkérdőjelezhetetlenül szinonimapároként használatosak a szövegben. S hogy ez Székely számára mennyire nem csupán elméleti kérdés, leginkább abban a kritikus, néhol csatározó, néhol apologetikus, máskor meg vitázó vagy szkeptikus tudós magatartásformákban lényegesül, melyek a narrációépítés közben olykor a bő forráshasználati választékból adódnak: ókori és modern, európai és magyarországi szerzők egyaránt szerepelnek az Előszót követő bibliográfiában.

De a fent szemléltetett helyzetnek létezik nála egy olyan eszmei vonzata, mely a jövőbe vetített, s egy „nagyobb kéz” munkája által vigasztalásként megszülető történet attribútumai közül éppen a várva várt jelleget s a hozzá közvetlenül kapcsolódó tervezettséget hangsúlyozza. A szakrális utalások gyakorisága, a vigasztaló és kiengesztelő hatás követelményének ismétlései azzal a közösség-életkeltani szereppel ruházzák fel nála a történelmet, amit korábban leginkább az eposz, tágabb értelemben az irodalom szerepének tekintettek, minek értelmében a nemzeti önigazolásra volt hivatott.

³³ Aranyosrákosi Székely Sándor: *Erdélyország történetei hiteles kútfőkből*, Kolozsvárt, A' Kir. Lyceum Betüivel. 1845. *Előszó*.

³⁴ Uo. [Kiemelések az eredetiben].

³⁵ A modern *communitas*-eszméről bővebben l. Debreczeni Attila: *Nemzet és identitás a 18. század második felében*. ItK, 2001, 513–552. Utalás: 536.

Végül egy utolsó érvet említ arra nézve, hogy miért sürgős megírni a hazai történeteket. Ez azért fontos, mert Erdély története szorosan egybefonódik az európai népek történetével, egyfelől mint a magyar birodalom „ikerországa” – tehát ugyanazon vezetők által igazgatván, mint Magyarország –, másfelől mint önálló tartomány, melynek amellet, hogy saját fejedelmei voltak, „Európának a’ keleti dulongó népek ellen *elővédiül* szolgált.”³⁶ Meg kell írni tehát Erdély történeteit, de úgy, hogy magyarországi források mellett itthoni munkákra is kell hivatkozni, és így alakítani egy egészzé a történetet. Ám befejezésül felhívja a figyelmet, hogy olyan forrásokat kell alapul venni, melyek minden ellentmondásoságtól mentesek, mert sajnos manapság sok olyan munka akad, melyeket inkább lehetne a fantázia termékeinek tekinteni („agy-költemények”), mintsem szakmunkáknak. Ebből kifolyólag Székely Sándor szeretné, ha minden olvasója előtt világos lenne: ő csak hiteles forrásokra támaszkodik, legyenek azok régiek vagy újak, és csak olyan eseményeket vesz be a narrációba, melyek valósággal megtörtént események voltak, és érdemes ismerni őket.

Röviddel a mű megjelenését követően a *Múlt és Jelenben* egy név nélkül közölt recenzió látott napvilágot.³⁷ A bevezető gondolat Székely Sándort „derék hazafi”-ként mutatja be, aki már iskolai tanulmányaival szép eredményeket mutatott fel, s kinek érdemeit az unitárius egyház azzal jutalmazta, hogy püspökké választotta, aki számos történeti munkával „ajándékozta-meg honunkat,” s aki jelen munkájával a hiányos magyar nyelvű történeti szakmunkákat iparkodott pótolni. A kritika szerzője a magyarországi késő barokk hagyományokra építő protestáns, főként református szerzőivel hozza kapcsolatba Székely Erdély-történeteit, ezáltal a munka úttörő jellegét hangsúlyozva.³⁸ Azon túlmenően, hogy a néhány részletkérdésben nem ért egyet a szerző koncepciójával (pl. túl rövidnek találja az erdélyi fejedelemség korszakát tárgyaló fejezetet, vagy hiányolja a nemzet ún. „belső fejlődéstörténetét”, amire Székely Sándor nem fektetett hangsúlyt),

³⁶ Aranyosrákosi Székely: *Erdélyország története*... i. m. [Kiemelés az eredetiben.]

³⁷ N. n. [Szilágyi Ferenc], Erdélyország története hiteles kútforrásból. Irta aranyos-rákosi Székely Sándor. Kolozsvárt a’ királyi Lyceum betüivel, 1845, 8-ad rétet, lap 220. *Múlt és Jelen*, 1846/7. 41–42.

³⁸ Régóta közkíváncsi voltam, hogy az *Ó- és Új-Dácia* (Huszti András, 1791) és a *Három Kistükör* (Losonczi István, 1773) helyett célszerűbb történeti dolgozat szülessen. Ez mind a mai napig nem teljesült a mostoha körülmények miatt. (Vö. I. m. 41.) Inkább a földrajzi irodalom naiv hipotéziseit és verses feldolgozásait juttatja eszünkbe, miközben e párhuzam hasonló népszerűséget kívánna Székely történetírásának is. (A 18. század végi protestáns történelmi és földrajzi irodalomról lásd bővebben Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest, 1980, Akadémiai Kiadó, 148–152.)

arra világít rá, hogy az 1840-es években a kolozsvári tudós társadalom a hun-avar-magyar kontinuitás elméletét elfogadta. A recenzió szerzője szerint Erdélyben a hunok és avarok uralkodása idővel elenyészett, de a magyarok bejövetelével tovább folytatódott, s csak az európai megváltozott viszonyoknak köszönhető, hogy a magyarok birodalma nem enyészett el az oszmán nyomás alatt. Néhány részletkérdést tárgyaló szakmai kétely megfogalmazásával végezetül reméli, hogy a tanodai felsőbb osztályokban kézikönyv lesz, és hogy a történelem iránt érdeklődők minél többen megvásárolják majd.

Erdélyország történetei hiteles kútfőkből öt Időszakban tárgyalja Erdély történetét az ókortól I. Ferdinánd uralkodásáig. Az időszakok cikkekre, a cikkek paragrafusokra oszlanak. Gyakrabban hivatkozott szerzők: Anonymus, Kézai, Jordanes, Turóczy János, Bonfini, Heltai, Zrínyi, Deguignes, Pray György, Benkő József, Schlözer, Horvát István. Székely felhasználja a magyar reformkor történetírói gyakorlatában érvényesülő nemzeti retorikákat, vagy azok nagy részét. Helyet kapnak az elbeszélésben a középkorból hagyományozódott jogfolytonosság gondolata, a hun-magyar rokonság elmélete, valamint a hun-székely kontinuitás ideája, de ugyanúgy jelen van még a humanista történetírásból hagyományozódott hun, avar, magyar hármas periodizálás és kontinuitás, a barokk etimologizáló módszer és naiv szófejtés, a korban divatos „kútfők” tiszteletben tartásának követelménye, a tekintélyelvűség, mint az éppen megszülető narratíva artikulációs kritériuma. Páll Judit foglalta össze a reformkori erdélyi történetírás forrásait és módszereit.³⁹

Székely Sándor történetírói tevékenységét a magyar irodalmi tradíció nem tartotta kimagaslónak, műveit Uzoni Fosztó István kivonataiként értékelte, de ha a korabeli erdélyi közállapotokat vesszük figyelembe, már magyar nyelvűségük révén is előrelépést jelenthettek az előzményekhez képest. Gaal György megállapításai ilyen értelemben gondolatébresztők:

„Mint kollégiumi történelemtanár, Székely kellett, hogy kidolgozza tárgyának magyar nyelvű előadásait. Addig ugyanis latinul tanítottak. Így gyakran az oktatás követelte ritmusban fordította, állította össze tankönyveit, melyeket utóbb sajtó alá bocsájtott. Adatban gazdagok, de nyelvezetük több simítást igényelt volna.”⁴⁰

³⁹ Páll Judit: Erdély népeinek eredetmítosai: a székelyek hun eredetének mítosza. In Jankovics József – Nyerges Judit (szerk.): *Hatalom és kultúra*. II. köt. Budapest, 2004, Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság, 814–822.

⁴⁰ Gaal György: *Aranyosrákosi Székely Sándor püspökké választása...* i. m. 108.

Székely Sándor történetírói munkássága a tanári kézikönyvek megírása, kiadása mellett tudós fórumokon is helyet kap. A Nemzeti Társalkodóban a 30-as években cikkeket jelentet meg, melyek egy-egy narratívának rövid összefoglalásai.⁴¹ *A' Hunnok és Avarok' várairól* című cikk polemikus hangnemben a finnugor elmélet ellen lép fel: „Az újjabb időbeli Történetírók, kezdenek minket azon örömtől megfosztani, hogy magunkat a' hajdani vitéz Hunnok' ivadékainak és az Avarok' rokonainak tartsuk.”⁴² Székely Sándor régiségeket (várakat) hozna bizonyítékokként a Hunok és Avarok idejéből azzal a kettős céllal, hogy bebizonyítsa a hun-magyar kontinuitást és annak nyelvi alapjait. Etimológiai módszerrel magyarázza, hogy a *hegy* és a *vár* szavak, illetve a *Hegyvár* (Erdély) a magyarban hun eredetűek, amiből következik, hogy Erdélyben volt a hunok „főfészke”, ahova a hadjáratok után mindig visszatértek.

Az unitárius énekeskönyv reformja

Az énekeskönyv 1837-es reformja körül Székely irányításával tevékenykedő csapat erőfeszítéseiben olyan jóval korábbi erdélyi hagyományok továbbélését vélem érvényesülni, melyek az írástudókra egyszerre több feladatot róttak. R. Várkonyi tanulmánya nyomán foglalom össze az egyházi művelődés társadalmi hatásait, melyek Erdélyben a 18. század elejétől érvényesültek. Az egyházi keretek köré épülő művelődési rendszer protestáns fellegráiban a karteziánus filozófia (természetes ésszel felfogható és a gyakorlatban használható igazságok ismerete) kifejlesztette az önkritikus társadalomszemléletet, életre hívta a felekezeti harcokat elítélő toleranciát. A korszak másik nagy érzelmi élménye éppen a közös éneklés volt, ami úgyszintén vallásos keretek között tudatosult és egyéniségformáló hatással bírt. A 18. századtól a templomi éneklés számára nélkülözhetetlenné vált Szenczi Molnár Albert énekeskönyve. Az éneklés által gyakorlásra került eleven érzelmi hitélet Erdélyben olyan értelemben adott lendületet a magyar énekkultúrának, hogy átjárhatóvá tette, fellazította a felekezeti határokat, illetve a dallamkincset kiterjesztette a világi dallamokra is. Az egyházi éneklés, melyben szorosan összefonódott ritmus, dallam és tartalom, alkalmassá vált új érzések és örömök hangulati kifejezésére.⁴³ Unitárius részről korán kikristá-

⁴¹ *A' Hunnok' és Avarok' várairól. Nemzeti Társalkodó*, 1830. 353–357. Törökök' kivertetése Magyarországból. *Nemzeti Társalkodó*, 1838. 193–199.

⁴² *A' Hunnok' és Avarok' várairól...* i. m. 353.

⁴³ R. Várkonyi Ágnes: Az önálló fejedelemség utolsó évtizedei (1660–1711). In Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története II.* Budapest, 1986, Akadémiai Kiadó, 784–971. (Utalás: 928–965).

lyosodtak az egyházi éneklés dogmatikus dimenziói, melyek értelmében megkülönböztették a tisztességes és józan éneklést a tobzódó énekléstől, és hangsúlyozták, hogy a közös éneklés, ami együvé tartozókká szervezi a társadalmi csoportokat, nem szégyen, hiszen a csendes ima és igehallgatás mellett, ami a csendes elme foglalatossága, a hangos éneklés a lélek vidámsága és a szív isteni szolgálata.⁴⁴ Az egyházi, közösségi és kulturált éneklés spirituális nevelésmódozata a 16. században olyan gyakorlati intézménypolitikával is kapcsolatban állhatott, mely az erdélyi unitárius közösségeket az emberi életet körülvevő világi és egyházi intézmények köré szerette volna szervezni, egységben és gyarapodni látni.⁴⁵

Az énekeskönyv korszerűsítése a 17. századtól kezdve foglalkoztatta az egyházi írókat. A németes műveltségű szerzők, Szenczi Molnár Albert, később Székely Sándor munkássága révén nyugatias, németes-franciás dallamokkal bővült a dallamkincs, de az unitárius ének- és imáiró hagyomány stílusjegyekben is gazdagodott, melynek fő ismertetőjele a 17–18. században a krisztusi hatalom fokozott szerepeltetése volt.⁴⁶ Az énekeskönyv alakulástörténetét részletesen Várfalvi Nagy János tárgyalta, aki megállapította, hogy már a 16. században Dávid Ferenc és munkatársai által szerzett „Isteni dicséreték” énekgyűjtemény, mely később több alkalommal bővült, módosult, választékos és rendszerezett volt, hatalmas külföldi és hazai forrásanyagból építkezett, és puritán jellegét az aktuálpolitikai versek szerepeltetésétől vette. Így Luthernek a pápa és a törökök ellen írott versei magyar tolmácsolásban helyet kaptak az énekeskönyvben. Az 1605 és 1607 közötti újabb kidolgozás pedig tartalmazott egy jeremiádot, mely Székely Mózes nevéhez, valamint Mihály vajda és Básta generális erdélyi, 1603-as rablásaihoz és gyilkolásaihoz kapcsolódott. Székely Sándor énekgyűjteménye jelentett áttörést az előző korszakok gyűjteményeihez képest, mivel bevette a 16. századtól közkézen forgó, és Kolozsváron azelőtt kéziratokban terjedő zsoltárokat is. Természetesen az unitárius zsoltárfordítók Bogáti Fazekas Miklós (16. század végi) és Thordai János 1627-ből fennmaradt színvonalas zsoltárfordításai is ismertek voltak.⁴⁷ Még meg kell említenünk azt a rendkívül gazdag kéziratossági énekköltészeti

⁴⁴ Kanyaró Ferenc (közl.): Enyedi György unitárius püspök beszéde *A hívek lelki életéről és az egyházi énekről*. *Keresztény Magvető*, 1900/1. 30–40.

⁴⁵ Balázs Mihály: Spirituális és felekezeti énekek a kései Heltai műveiben. In Uő: *Felekezeti és fikció* (RMK, Tanulmányok 8, Kőszeghy Péter (szerk.), Budapest, 2006, Balassi Kiadó, 76–94. Főként: 80–82.

⁴⁶ Boros György: *Szertartások és vallási szokások az unitárius egyházban*. Cluj-Kolozsvár, 1932, Nyom. „Grafic-Record” Könyvnyomdában, 26–52.

⁴⁷ Várfalvi Nagy János: Az Unitáriusok énekeskönyveiről. *Keresztény Magvető*, 1871/2. 93–126.

hagyományt, mely a 17–18. századi Erdélyben graduálokban gyűjtötte össze egy-egy unitárius közösség énekkincsét.⁴⁸

A hagyomány Székely Sándort szereti említeni mint az Énekeskönyv megújítóját, és szinte teljesen megfélekedezik arról a csapatmunkáról, ami létrehozása érdekében szerveződött. Székely Sándor az Énekeskönyv-bizottság Consistor tagjainak osztotta le az új énekek írását, ő maga másodízben szerkesztést, összeírást, igazítást és alkalmazást vállalt, természetesen saját szerzeményeinek beírásával együtt. Erről maga Székely értekezik nem sokkal az énekeskönyv megjelenése után⁴⁹ egy kéziratban, ami, sajnos, mind a mai napig csonkán maradt.⁵⁰ Székely Sándor közösségépítői és -mozgatói szempontok mentén mond értékelést az énekeskönyvről. Saját szerzeményei után zárójelben ilyen jellegű megjegyzéseket fűz: „más nem volt”, „nem vala más jobb.” Még azt is megemlíti, hogy az énekeskönyv felújítását célzó igyekezet eredményét, ami akkoriban jellemezte a kolozsvári protestáns egyházakat, leghamarabb az unitáriusoknak sikerült bemutatni. Az új unitárius énekeskönyvből már 1837. nov. 5-én énekeltek, míg az övék (értsd. reformátusoké) 1838 áprilisában jelent meg. Korrektorok voltak: Káli Nagy Elek, Mikó Lőrinc. Székely az értekezését „a maradék értesítésül” írta 1838. július 19-én.

A hiányos kéziratból annyi még kiderül, hogy a következő versek szerzője Székely:⁵¹

⁴⁸ Kovács Sándor: Kéziratos Graduálok az Erdélyi Unitárius Egyházban. *Református Szemle*, 2011/4. 422–439.

⁴⁹ *Istent Dicsőítő Magasztalások és Esedezések az Erdélyi Unitária Eklézsiában*. Kolozsvártt, Barra Gábor' Tulajdona, 1837.

⁵⁰ Aranyos-Rákosi Székely Sándor: *Rövid értekezés az 1837-ben kiadott új énekeskönyvről*. MsU 1629.; illetve Benczédi Gergely: Egy becses emlékirat. Énekeskönyvünk 1837-iki kiadásáról. *Keresztény Magvető*, 1887/4. 385–387.

⁵¹ Székely Sándor összesen 14 költeményt jelöl meg a maga szerzeményeként. Ám mivel a kézirat hiányos, feltételezhetően ennél több ének megírásában is részt vállalt. Gál Kelemen 17 énekről tud. (Vö. Gál Kelemen: *A kolozsvári Unitárius Kollégium története*. 1935, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet rt. nyomása, h. n., 479), míg az énekeskönyv legújabb kiadásának Előszava nem tesz lényeges különbséget a megírt vagy megíratott énekek között a szerzőség szempontjából, összesen 63 éneket hoz vonatkozásba Székely Sándorral. A 2011-es kiadás arról is tanúskodik, hogy az újabb modernizációs tendenciáknak megfelelni kívánó énekeskönyvből egyrészt kimaradtak a történelmi témájú versek, másrészt a továbbra is benn maradó szövegek közül néhány lerövidült a végig énekelhetőség kritériumának eleget téve. (*Unitárius énekeskönyv* (18. kiadás). Kolozsvár, 2011, Az Erdélyi Unitárius Egyház Kiadása, 5–6.) A 2011-es kiadás összesen, ha az 1837-es kéziratot tekintjük kontrollforrásnak, csupán hat Székely-költeményt vesz át az Székely Sándor-féle

A *Csudálandok úr Isten, Bölcs teremtő szent úr Isten, Kegyes és szivemelő, Szent vagy Isten szent vagy* (ennek a dallamát is ő szerezte), *Szeret, imád, magasztal, Háladásban vigszágban*, (1827-ből), *Az Istent imádjuk, Az öldöklő fegyver s pusztító ínség* (1827), *Te vagy Isten a' szeretet, Szálljon áldás rád az égből* (1836), a Gubernium még 1836-ban kinyomtatta, akkor a reformátusok is átvették. *Országol az Isten felettünk, Határt rendelt az úr Isten* (Ferenc császár halálakor készítette 1835-ben), *Légyen béke áldott Isten, Dicsőség Istennek* kezdetű költeményeket ő írta.

Székely Sándor istenes versei kiemelten szerepeltetik az isteni hatalmat és rendeltetést a keresztényi eszmék terjedésében és a mindennapi életben (*Csudálandok úr Isten, Bölcs teremtő szent úr Isten*). Közösségi hitelveket és érzelmeket szólaltatnak meg, és az emberi lét múlandóságát hirdetik az örökkévalósággal szemben. (*Kegyes és szivemelő*). Az intézményes hitélet alkalmaihoz (úrvacsora, házasság stb.) kapcsolódnak, pl. a *Szent vagy Isten szent vagy* kezdetű úrvacsorai ének a lírai és epikai hangnemek keverésével hozza létre az üzenetet: az üdvözülés útján az emberi gyarlóság csupán a gondviselő kegyelemre számíthat. Míg a *Te vagy Isten a' szeretet* kezdetű ének a teremtés célelvőségét magyarázza a házasság példáján keresztül is. A versek az őszinte hitélmény kifejezői, melynek örömforrása a természet szépségeiben megmutatkozó teremtő hatalmasság (*Szeret, imád, magasztal*). Az énekeskönyv Székely-versein belül létezik egy olyan kategória, mely a nemzeti létet tematizálja: alkalmi jellegüket nem az egyházi eseményekhez való kapcsolódásukból nyerik, hanem történelmi, társadalmi témákból. Olyan narratív elemek jelentkeznek bennük, mint a családnemzet toposza vagy a zsidó–magyar sorspárhuzam. A *Háladásban vigszágban* (1827) egy olyan, az énekeskönyv kiadása előtt jóval korábban megírt szöveg, mely a világi és egyházi szférát egyesíti az isteni gondviselés jegyében. A fejedelem és az egyház a nemzet (haza) békés létfeltételeit egy felsőbb hatalom sugallatára tudják együttműködve megteremteni. Míg a reformátusok által is átvett *Az öldöklő fegyver és pusztító ínség* egy olyan ima, esdeklés, ami a megtartó hatalom könyörületességétől reméli a nemzet fennmaradását a zsidó–magyar sorspárhuzam toposzkészleteit használva a történetalakításban. A nemzeti létkérdést nemcsak a történelem határozza meg, hanem irányát a jelen eseményei is befolyásolják. Ebből a szempontból az unitárius énekírói hagyomány őrzői azok a költemények, melyek a fejedelem alakjához és szerepköréhez kapcsolódnak. A kormányzó iránti feltétlen tisztelet hangján íródtak ezek a versek, melyekben a költő a gondviselést

kiadásból: *Csudálandok úr Isten, Bölcs teremtő szent úr Isten, Szent vagy Isten szent vagy, Szeret, imád, magasztal, Légyen béke áldott Isten, Dicsőség Istennek*.

arra kéri, hogy legyen támasza a bölcs kormányzásnak (*Szálljon áldás rád az égből, Országol az Isten felettünk*). A *Határt rendelt az úr Isten* kezdetű vers pedig I. Ferenc császár halálakor íródott 1835-ben. Benne végtiszteletet és emléket állít a bölcs fejedelemnek.

Székely Sándor munkásságának létezett tehát egy olyan vonulata, melynek műfajai (értekezés, prédikáció, egyházi ének) és kifejezésszervezői (szociális implikáltágú cselekvéssorokra buzdítás, az egyházi, vallásos értékeknek közösségmegtartó értékeként való hirdetése, hívek látogatása stb.) érvényességet és legitimitást leginkább azon a közösségen belül tudtak maguknak szerezni, melyhez szóltak. Az irodalmi tevékenységét a széphalmi feladatkijelölés azért nem méltatta, mert a költeményeit csak egy „másik nemben” tudta leírni, csak egy másik nemként (burkolt utalás Döbrentei irodalompolitikájára) tudott róluk nyilatkozni, ami nem egyezett az imitatív szemlélettel. A romantikus nemzedék pedig a Székely-epikát ahhoz az irányhoz kapcsolta, amit Szinnyei „összbirodalmi romantika” név alatt említett, s ami mind a kulturális iránykövetés, mind a nemzetképviselési ambíciók meghatározásának szempontjából meghaladottnak bizonyult az Aurora-kör szemében. Ám a kolozsvári közélet érzékenyen reagált Székely Sándor munkásságára, püspökké avatásáról is beszámolt a sajtó, miközben a helyi olvasóegyletek és tudós csoportok tagjaként cikkezett a Nemzeti Társalkodóban. Közösségi jelleggel, kiforrott neveléseszmények égíse alatt írta tankönyveit, prédikációit. Az unitárius énekeskönyv Székely-darabjai pedig, amint említettük, annak az erdélyi íráshagyománynak a továbbéléséről tanúskodnak, ami viszonylag gyorsan formálta verssé a történeti eseményeket. A kéziratos verseinek is egy része érvényesíti ezt a hagyományt. Székely Sándor istenes versei az intézményes egyházi életéről is szólnak a pragmatikus erdélyi spiritualizmus jegyében.

Székely Sándor halálának körülményei (háromszéki püspöki körutat tett 1851–1852 telén, életének betegség vetett véget 52. évében Marosszentkirályon 1852. január 27-én) erőteljesen meghatározták a róla szóló kultikus beállítottságú diskurzust. Ennek forrásai egyrészt Székely Sándor levelei, melyeket feleségének írt a körút idején, valamint Gyöngyösi emlékbeszéde voltak. A források arról tanúskodnak, hogy az unitárius falvak lakói örömmel, tisztelettel és szeretettel viszonyultak a püspöki jelenléthez. Székely Sándor kedves hangvételű levelekben értesítette feleségét és Ádám fiát útjának egyes állomásairól, a tiszteletteljes fogadtatásokról, Gál Kelemen szerint a levelek háttérszándéka betegségének titkolása lett volna: „»Amerre megyek, 40–50 lovas székely jár előttünk s úgy énekelnek, hogy a hely szinte felfordul.« Gyöngyösi, aki elkísérte ezen az úton, emlékbeszédében azt mondja, hogy érezhette a vég közeledését, mert bölöni hí-

veitől így búcsúzott el: »a munkát elvégeztem, többé nem kísér éneklő, zászlós seregetek, éltemet teszem le érettetek, többé nem látjátok az én orcámat.«⁵² Temetése január 29-én volt, Gyöngyösi István emlékbeszédében, mint jó pásztort méltatta. Sírja a kolozsvári Házsongárdi temető Demeter kertjében található. A sírkő egy neogótikus, fehér mészkőből kiképzett obeliszk, melyet egy szív, egy lant és egy könyv díszít, 1972-ben MI jelzést kapott.⁵³ Székely Sándor munkásságáról a temetést követően rövid méltatást közölt a *Pesti Napló* is: „Az erdélyi unitáriusok püspöke Székely Sándor jelen évi január 26kán Szentkirály helységben M. Vásárhely közelében jobb létre szenderült. Éppen körutat tett kevés hívei között, a' minék földi útját a' sors összeköté az üdvösség útjával, s elragadta őt szemünk elől.

Az elhunyt többnemű irományival, költészeti műveivel is örökíté nevét Erdély irodalmában. Becsületességét egy Maros-Vásárhelyt főhivatalt viselő egyén neje következő szavakkal jellemezte: »Kár eltemetni Székely porait, föl kellene adagokban osztani minden férfiak közt, hogy oltatnék beléjük az elhunynak mint férjnek és atyának nemes jelleme«. Ennél szebb kézirat nem kell. –⁵⁴ Jakab Elek szerint szállóige gyanánt még Pestre is eljutott vélekedést Groisz Gusztáv (1811–1874) marosvásárhelyi kerületi főnök felesége, Szász Zsuzsanna úrnő mondta Székely temetésén.⁵⁵

⁵² Gál Kelemen: *A kolozsvári Unitárius Kollégium története II.* 1935, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet rt. nyomása, h. n., 481. Székely Sándor halálának körülményeiről Jakab Elek is írt. Jakab Elek: i. m. 273–275.

⁵³ Történelmi műemléknek nyilvánították azokkal az értelmiségi sírokkal egyetemben, melyek a temető délkeleti csücskében találhatók. Szabó Dezső: Unitárius sírok a kolozsvári temetőben. *Keresztény Magvető*, 1973/3–4. 190–202.

⁵⁴ *Pesti Napló*, 1852. II. 17., ill. Jakab Elek: i. m. 275.

⁵⁵ Uo. Nem tudni, hogy Groisz Gusztávné ismert-e vagy sem Székely Sándornak *A magyarokhoz* című versét. De szavai a vers záró részletét szinte szó szerint reprodukálják, mindamellet, hogy a közhely Groisz Gusztávné vélekedésében újabb kontextusban jelentkezik: „Töltsétek vedretekbe vezéreiteknek eloszlott / Hamvaikat 's elegyítve keserveitekkel utóbbi / Óseitek lelkébe csepegtessétek örökké / Emlékül, valameddig egek leszendenek Ókis.” (Jakab Elek: i. m. 166.)

A korai kötődés és az Istennel való kapcsolat összefüggései

Valláslélektan és lelkipedagógiai gyakorlat

Vallásosság

A vallás személyes kapcsolat Istennel, a transzcendenssel, a Szenttel. A theista vallásosság olyan Istenről szól, aki ismeri, szereti és átöleli az embert.

A vallás fogalmát e tanulmányban a klasszikus latin szónak („relegere” vagy „religare”) megfelelő értelemben használjuk, melynek jelentése arra vonatkozik, hogy a vallás összeköti (re-ligat) az embert az ember feletti világgal. A vallás valami egészen Másra, egy más rendbe tartozóra utal, azzal kapcsol össze. Nem csak egységes és átfogó világnézetet nyújt az ember számára, hanem éppen ezáltal különbözik a világnézettől, hogy a transzcendenssel, az istenivel teremt kapcsolatot, mutatja a Hozzá vezető utat.

Bár a vallás, a hit a természetfelettihez köt össze, a láthatatlan valóság világába vezet be, amikor ez a tapasztalat az emberben megszületik, valóságos evilági kapcsolatot létesít benne, és alakítja magatartását. Ennek az emberi oldalnak a vizsgálata a valláslélektan feladata.

A valláslélektan tehát a lélektan azon ága, amely a vallásos tapasztalatok, magatartások, kifejezésformák (egyéni és közösségi gyakorlatok, szimbólumok stb.) okait, sajátosságait vizsgálja lélektani szempontból és annak eszközeivel. A

¹ Lakatos Csilla lelkész, klinikai szakpszichológus. 1976-ban született Homoródszentmártonban. 2003-ban szerzett lelkészi oklevelet a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Fakultásán, pszichológus oklevelét 2008-ban szerezte a Debreceni Egyetemen. 2004 óta a Miskolci Unitárius Egyházközség lelkészeként, 2008-tól a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Kórházban pszichológusként dolgozik. 2010-ben családterapeuta címet szerzett Budapesten, 2012-ben klinikai és mentálhigiéniai szakpszichológus szakvizsgát tett a Debreceni Orvostudományi Centrumban. Jelenleg a Semmelweis Egyetem Mentális Egészségtudományok Doktori Iskola ösztöndíjas doktorandusza. Kutatási területe a vallás- és családlélektan. Tagja a Magyar Családterápiás Egyesületnek és a Magyar Pszichológiai Társaságnak.

valláslélektan törekvés arra, hogy a vallásos jelenségeket jobban megértsük a lélektan segítségével.²

Az utóbbi években végzett valláslélektani kutatásokból származó számos bizonyíték támasztja alá Allport több mint fél évszázados, mindmáig érvényes megállapításait, miszerint a vallásosság három különböző szinten hat az emberre: egyrészt intrapszichikus szinten, ahol az egyedivé válást, saját döntések meghozatalát és a szabad akarat működését segíti; másrészt interperszonális vagy horizontális szinten, ahol hatásait a másik emberrel való kapcsolatban levést segíti oly módon, hogy az én és a másik törekvései összhangba kerüljenek; a harmadik vagy vertikális szint, az Istennel való kapcsolatra utal. Ez lehet mély kötődés, de elutasítás is, hordozhat teljességet és harmóniát, de lázadást is. Az Istennel való kapcsolat a vallásosság, különösen a keresztény vallásosság lényegét, szívet jelenti. E kapcsolat minősége, mélysége hordozza a vallás legfontosabb hatásait, reményt, vigasztalást, a valakihez tartozás érzését adja.³

Kötődéstudomány

A kötődéstudományt John Bowlby,⁴ a brit tárgykapcsolat-elméleti iskolában képzett angol pszichiáter írta le 1951-ben, amikor az elégtelen anyai gondoskodás korai személyiségfejlődésre gyakorolt hatását vizsgálta. Kutatási beszámolójában felhívta a figyelmet a csecsemők erős szeparációs szorongására, ami az elhanyagolás, a hiányzó gondoskodás következményeként jelenik meg, illetve javasolta az ártalmak megelőzését, enyhítését. E megfigyelésére alapozva Bowlby a későbbiekben vizsgálni kezdte azokat a tényezőket, amelyek fontos szerepet játszhatnak az anya–gyermek kapcsolatban kibontakozó szoros kötődés kialakulásában. Ennek gyökerét egyrészt az etológiában és a rendszerelméletben, másrészt a kognitív fejlődéstudományban találta meg. A csecsemő és az anya közötti kötődést olyan belső, önálló biológiai rendszernek írta le, mely jól elkülönül a nemiségtől vagy a gondoskodástól.

Bowlby nagyhatású elmélete jól használható elméleti keretet ad az ember lelki fejlődésének megértéséhez, megállapításai számos empirikus kutatásban bi-

² Benkő Antal: A valláspszichológiától a vallásosság pszichológiájáig. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2003/1. 19–49.

³ Horváth-Szabó Katalin: *Vallás és emberi magatartás*. Piliscsaba, 2007, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 10.

⁴ Bowlby, John: *A Secure Base. Clinical Application of Attachment Theory*. New York, 1988.

zonyítást nyertek. Így mára alapvető elméletnek számít a fejlődés-, a személyiség- és a szociálpszichológia területén, de az utóbbi években a vallásosság hatásainak megértésében is egyre nagyobb jelentőséggel bír. Ez utóbbi azzal magyarázható, hogy a valláspszichológiai kutatásokban egyre hangsúlyosabb szerepet kap az ember kapcsolati, érzelmi, tapasztalati dimenziója.

A kora gyermekkorban kialakuló erős, érzelmi kapcsolódás egy specifikus, senki mással fel nem cserélhető személlyel, az esetek többségében az anyával jön létre. Ebben az időben más személyekkel is kialakul kötődés (apa, nagyszülő, testvér), de a korai időszakban az elsődleges (anya–gyermek) kötődés jelentősege emelkedik ki.

A kötődés sajátos kötődési viselkedéssel jár, amelynek minden formája a szeretett személyhez való közelséget, annak elérhetőségét szolgálja és a kapcsolat megőrzésére, fenntartására irányul. Ezek a megnyilvánulások különösen erőseké válnak, amikor felmerül a szeretett személy elvesztésének, eltűnésének lehetősége, illetve vészhelyzet idején. Ugyanakkor a kötődési személy olyan biztonsági bázist jelent, ahonnan a későbbiekben a gyermek magabiztosan eltávolodhat, hogy felfedezze a világot, ám mindig visszatérhet, hogy érzelmileg újratöltődjön.

Bowlby megfigyelése alapján⁵ a gyermek folyamatosan figyel a környezetére és arra, hogy az elsődleges gondozó elég közel van-e, figyel-e, illetve válaszol-e az ő igényeire. Ha igen, akkor biztonságban és szeretve érzi magát, s ez lehetővé teszi, hogy kreatív, felfedező és szociálbilis legyen. Ha úgy érzékeli, hogy a gondozó nem elérhető, nem figyel, nem válaszol, ez félelemmel tölti el és védekezésre készíteti. Amikor a félelem és a szorongás növekszik, hármas viselkedéscsoporthoz figyelhető meg.

Először tekintettel keresi és ellenőrzi a gondozót, majd egy intenzív szorongás átélésével kifejezi közelségigényét (sír, szól, könnyörög), elutasítja a korábbi játéktevékenységet és azt, hogy mások megvigasztalják. Ha a gondozó közelség ilyen módon történő keresése következetesen eredménytelen, egy visszahúzódnak figyelhető meg, melyet szomorúság, pszichomotoros gátoltság és depresszió jellemezhet. Ezt követi az ún. „szétkapcsolás”, amikor bár a gyermek látszólag visszatér eredeti érzelmi állapotába, a szülő visszatérésekor mégis düh, érdektelenség vagy ellenségesség figyelhető meg. A csecsemő tehát megtanulja leállítani a

⁵ Bowlby, J.: Attachment. Vol 1 of Attachment and Loss. NY, 1969. Basic Books, idézi Granqvist, Pehr: *Attachment and Religion. An Integrative Developmental Framework. Comprehensive Summaries of Uppsala Dissertations from the Faculty of Social Sciences* 116. Acta Universitatis Uppsaliensis, 2002, 7–11.

kötődési rendszere működését saját védelme érdekében, azaz az elviselhetetlen stressz miatt. Ennek eredményeképpen kialakul a közeli kapcsolat elkerülésére való hajlam.

Az első év tapasztalatai alapján egyéves korra a gyermekben kialakul egy specifikus belső reprezentáció önmagáról, az elsődleges gondozóról, illetve a kettejük kapcsolatáról. Ez a kognitív struktúra egy olyan belső munkamodell, amelyet nagyban befolyásol az első életévben bevéssődött kötődési minta. Kisgyermekkorban ez a minta az elsődleges gondozó viselkedésének változásával könnyen, később, az életkor előrehaladtával, egyre nehezebben változtatható, mert stabillá válik.

Ha a gondozó érzelmileg elérhető a gyermek számára, megbízhatóan és következetesen reagál annak igényeire, s biztonságot nyújt, úgy a gyermek értékesnek és szerethetőnek fogja látni önmagát, s biztonságos kötődési stílus fogja jellemezni. Ám ha a gondozó érzelmileg nem elérhető, megbízhatatlan és kiszámíthatatlanul reagál a szükséghelyzetben, akkor a kötődési rendszer megsérül, és egy torz működést eredményez. Ebben az esetben bizonytalan kötődési minta alakul ki, amelyet szorongó/ambivalens stílusnak, illetve elkerülő/ellenálló kötődési stílusnak nevezünk. A gyermek elutasítottnak és szeretetre nem méltónak fogja gondolni magát. Ha a gondozó közömbös vagy bántalmazó, olyan védekezés alakul ki, amely kizárja a kapcsolat fájdalmas tényezőit, hogy fenntartsa a biztonságosság illúzióját, és továbbra is keresse a kötődési személlyel való közelséget.⁶

A kötődésemélet fontos megállapítása, hogy a kora gyermekkori kötődés jellegzetességei, stílusai az élet későbbi szakaszában, kapcsolataiban is megmutatkoznak. Számos empirikus adat igazolta, hogy az első életévben kialakult belső munkamodell olyan kognitív sémaként működik, amely visszaköszön a gyermekkori és a felnőttkori kapcsolatokban úgy, hogy megjelenik a kapcsolati tapasztalatokban, elvárásokban, gondolatokban, érzelmekben és viselkedésben. Ennek egyik magyarázata a kognitív séma önfenntartó volta, amely egyrészt szelektálja a kapcsolatokra vonatkozó információkat, élményeket, másrészt önbejeltesítő jóslatként működik. Egy szorongó/ambivalens személy például erősen ragaszkodik a partneréhez, intenzív féltékenységi érzéseket él meg, és ezáltal olyan mértékben próbálja kontrollálni a társát, hogy mindez végül a másik fél

⁶ Shaver, Phillip; Hazan, Cindy: Adult Romantic Attachment: Theory and Evidence. In D. Perlman, D., Jones, W. (ed.): *Advances in Personal Relationships*. Vol. 4, London, 1993, 29–70.

kapcsolatból való kilépését eredményezi. A magára maradottság igazolni fogja tehát a már létező félelmeket és kötődési stílus vezérelt viselkedést.

Bár a longitudinális vizsgálatok a kötődési reprezentációk stabilitását igazolják, rávilágítanak arra a tényre, hogy egy megrázó, traumatikus életesemény, a környezet vagy a kapcsolatok radikális változása, továbbá a felnőttkori biztonságos kapcsolatélmény, ha az elég mély és intenzív, változást indukálhat a belső munkamodellben.⁷

Hazan és Shaver,⁸ továbbfejlesztve Bowlby elméletét elsőként vetették fel annak lehetőségét, hogy a gyermekkori kötődések típusait leíró kategóriarendszer alkalmazható a szerelmi kapcsolatok csoportosítására és jellemzésére. Így alkották meg a gyermeki kötődés három klasszikus típusa mentén a felnőtt kötődési stílusok leírását, melyek a következők:

1. *Biztonságosan kötődő:* az e stílussal jellemezhető személyek szerelmi tapasztalataikat boldognak, bizalomtelinek írják le. Partnereiket hibáik ellenére képesek elfogadni és támogatni. Ezekre az emberekre továbbá jellemző a magasabb önbecsülés, nagyobb mértékű kölcsönös függés, bizalom, elégedettség, kölcsönös önfeltárás és magasabb szintű intimitás.

2. *Bizonytalan-elkerülő kötődési stílus:* ezeket a személyeket az intimitástól való félelem, illetve az alacsony mértékű önfeltárás jellemzi. Számukra a szerelem a másiktól való túlzott függőséggel egyenlő, és sokszor zavarja őket a kapcsolat fokozott intim jellege.

3. *Bizonytalan-ambivalens kötődési stílus:* extrém érzelmi ingadozás, fokozott féltékenység, erős szexuális vonzalom, a szeretet és az intimitás iránti olthatatlan vágy jellemzi az e csoportba tartozókat.

A gyermekkori és felnőtt kötődés néhány hasonlóságon túl több szempontból is eltér egymástól. A legfontosabb eltérés talán, hogy a gyerekeknek a kötődés alapvető, biológiai igényük, ami nélkül nem fejlődhetnek normálisan. Ezzel szemben a felnőttek meglehetnek kötődés nélkül, viszont sokkal sérülékenyebbek tartós, biztonságot adó kapcsolatok hiányában, mely életvezetési nehézségek vagy egyéb tünetek kialakulásához vezethet.⁹

⁷ Grossmann K. E., Grossmann, K., Waters E. (ed.), *Attachment from Infancy to Adulthood. The Major Longitudinal Studies*. London, New York, 2005.

⁸ Hazan, Cindy; Shaver, Phillip: Romantic Love Conceptualized as an Attachment Process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52. évf. (1987). 511–524.

⁹ Urbán Róbert: Felnőttkötődés és intim kapcsolatok. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 36. évf. (1996). 347–361.

Korai kötődés és istenkapcsolat

Az utóbbi két évtizedben számos vizsgálat igazolta, hogy az Istenhez való biztonságos kötődési stílus erősebb előrejelzője a lelki egészségnek, mint bármely más mérhető vallásosság-jellemző. Ugyanakkor az is igazolódni látszik, hogy az Istenhez biztonságosan kötődő személyek általában célt látnak az életükben, elégedettek az életükkel, míg a bizonytalanul kötődők esetében fizikai, szociális és lelki elégedetlenség jelenik meg.

A valláspszichológiai kutatások azt mutatják, hogy a hitünk alapját jelentő istenkapcsolat összefüggésbe hozható az anya–gyermek kapcsolattal. A kötődésemélet alkalmazása a vallásos jelenségek vizsgálatában eddigi tapasztalatok szerint jelentősen hozzájárult több vallásos jelenség megértéséhez (istenkép, imádkozás, megtérés, vallásos értékrend átvétele). Azért érdemes ezzel a kérdéssel foglalkozni, mert az eredmények jelentős mértékben hozzájárulnak a vallásosság megértéséhez, és ezáltal a vallásos neveléshez és a vallásos krízist megélők segítéséhez. Az alábbiakban a két kapcsolat közös pontjait foglaljuk össze.¹⁰

1. Az istenkapcsolat az anya–gyermek kapcsolathoz hasonlóan mély érzelmi kötődés lehet. Isten ebben a vonatkozásban mint a kötődés tárgya jelenik meg, és a vele való kapcsolatában a hívő ember képet alakít ki róla, önmagáról és a kapcsolatról. A szerető, elérhető istenkép a szerethető, elfogadható énképet és az Isten iránti bizalmat erősíti az emberben, míg a távoli, büntető, megítélő és közböcs istenkép gyengíti az önértékelést és az istenkapcsolat biztonságát is. Az összefüggés kölcsönös, az istenkép jellege ugyanis meghatározó az önértékelés alakulásában.

2. Az Istennel való kapcsolat megfelel a kötődési kapcsolat követelményeinek. A kapcsolatban megélt érzelem nagyon hasonló az anya–gyermek kapcsolatban megélhetőkhöz (bizalom, öröm, biztonság). Az istenkép jellemzésére használt szavak majdnem teljesen megegyeznek a kora gyermekkori kötődési-figura jellemzőivel, és a kapcsolat leírására is gyakran ugyanazokat a kifejezéseket használjuk: jó közel lenni hozzá, a tenyerén hordoz, üres az életünk, ha nincs jelen.

3. Az anya–gyermek kötődéshez hasonlóan az Istenhez való kötődést, az istenkapcsolat keresését ugyanaz a háromféle helyzet aktivizálja, erősíti: fenyegető, veszélyeztető környezeti történés (mások bántása, katasztrófa), betegség, sérülés (rettegés a haláltól, trauma), illetve a szeparáció és a szeparációtól való fé-

¹⁰ Horváth-Szabó Katalin: *Vallás és emberi magatartás*. Piliscsaba, 2007, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 135–137.

lelem. Az első két helyzetípus istenkeresést aktivizáló hatását számos vizsgálat bizonyítja. Vészhelyzetben a serdülők és a felnőttek egyaránt többet imádkoznak, krízisben pedig növekedik a vallásos megküzdést alkalmazók száma, és megnő a megtérések száma is. Az anyától való elszakadás, szeparáció drámai hatásai közismertek, míg az Istentől való elszakadás keserű megéléseiről nem a pszichológiai, inkább a teológiai irodalomból és személyes vallomásokból kapunk képet. A szeparáció istenkapcsolatban való jelentőségét valamelyest igazolják a hitehagyók beszámolóí is, akik a hitvesztés folyamatát gyakran válási folyamatként írják le (gyűlölet, hibáztatás, ellenkötődés), valamint a kiközösítés drámai hatásai.

4. Az Istenhez való kötődés, az anya–gyermek kötődéshez hasonlóan, nemcsak védelmet és kapaszkodót ad a nehéz helyzetben, hanem biztos alappal látja el az egyént a világ kutatásában, az élet jelentőségének keresésében és az életre szóló elköteleződésekben (hivatásban, házasságban).

5. Az anya–gyermek és az istenkapcsolat összefüggésére utal az a tény is, hogy a különböző istenkapcsolatokat ugyanolyan kategóriába, kapcsolati stílusokba sorolhatjuk, mint az anya–gyermek kapcsolatot (biztonságos, bizonytalan, ez utóbbi ambivalens és elkerülő kötődési viselkedésben jelenik meg) és a kötődési stílusok pszichés állapotra tett hatása is megegyezik.

Ezek a megfigyelések és a hozzájuk kapcsolódó első kutatások olyan kérdéseket vetettek fel, amelyeknek megválaszolása a valláslélektan kutatóit az elmúlt években egyre összetettebb vizsgálatok elvégzésére ösztönözte.

Kirkpatrick és Shaver¹¹ elsőként fogalmazta meg egy tudományos közleményben, hogy a kora gyermekkori kötődés hatással lehet az egyének istenkapcsolatára, vallásos hitére. Már a legkorábbi vizsgálatok azt mutatták, hogy az anyához való kötődés fontos, és hogy összetett módon hat a későbbi vallásosságra. Az alapfeltevés az volt, hogy a vallásos ember számára Isten olyan helyettesítő kötődési figura, aki nehéz élethelyzetben menedéket jelent, egyébként meg biztos alapot biztosít az élet dolgainak felfedezéséhez, megéléséhez.

A vizsgálat eredményei alátámasztották azt a feltételezést, hogy az istenkapcsolat és a későbbi vallásosság összefügg, ám kiderült, hogy az nem mindig azonos a korai kötődési stílussal. Ennek az ellentmondásnak a feloldására két magyarázatot fogalmaztak meg.

¹¹ Kirkpatrick, Lee A., Shaver, Phillip: Attachment Theory and Religion: Childhood Attachments, Religious Beliefs and Conversion. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 29. évf. (1990). 314–335.

Az *összeillési hipotézis (correspondence-hypotesis)* összhangban van Bowlby elméletével, és azt feltételezi, hogy a korai kötődési stílus nemcsak a felnőttkori szoros érzelmi kapcsolatok ősmintája, hanem a fiatal- és felnőttkori istenkapcsolaté is. Eszerint a korai kötődéshez hasonló stílusú a későbbi, Istenhez való kötődés. Ezzel szemben a *kompensációs hipotézis (compensation-hypotesis)* szerint a felnőttkori barátságos, elfogadó, megértő istenkép mintegy kompenzálja a gyermekkori kötődés bizonytalanságát.

Az első hipotézis szerint tehát a felnőttkori istenkapcsolat a korai kötődési mintából fejlődik ki. Az anyjukhoz biztonságosan kötődő csecsemők később egy biztos, menedéket nyújtó istenképpel fognak rendelkezni, míg az ambivalens kötődési stílusúak Istent nagy valószínűséggel távolinak, elérhetetlennek, kiszámíthatatlannak, szeszélyesnek és kontrollálónak fogják megélni. Az elkerülő kötődési mintájú személyek pedig minden bizonnyal elutasítóak lesznek Isten közelségével szemben. Ez a magyarázat később igazolást nyert abban a megfigyelésben, hogy a bizonytalanul kötődő személyek, ha később vallásosak lesznek, hajlamosak többször vallást váltani, míg a gyermekkorukban biztonságosan kötődők, ha édesanyjuk vallásos volt, többnyire megőrizték vallásosságukat és Istenhez is biztonságosan kötődtek.¹²

A második, *kompensációs hipotézis* a vallási megtérés vizsgálata rendjén nyert igazolást. Kirkpatrick és Shaver eredményei azt bizonyították, hogy egy nehézségekkel, traumával és krízissel terhelt gyermekkort követhet egy hirtelen megtérés, amelynek hatására a felnőttkorban az érintett személy egy biztonságos kapcsolatot alakít ki Istennel. De vannak olyan személyek is, akik a nehéz gyermekkor miatt nem lesznek képesek a biztonságot nyújtó Isten felé fordulni. Így egy nehéz, bizonytalan kötődéssel jellemezhető gyermekkor következtében a felnőtt vagy teljesen elfordul a vallástól, vagy kialakul egy bizonytalan kötődés Istennel, akit negatív tulajdonságokkal ruház fel, mert szeszélyesnek, idegennek, büntetőnek éli meg.

Reménykeltő, hogy a bizonytalan kötődésű anya–gyermek kapcsolatot felnőttkorban az egyén kompenzálni tudja egy személyes, szerető, elfogadó Istennel. Súlyos stresszhelyzetben, krízisben, traumát követően a gyermekkorában elkerülően vagy ambivalensen kötődő felnőtt megélhet drámai megtérést, és kialakíthat bizalomteli kapcsolatot Istennel. Elgondolkodtató azonban, hogy utóbbiak gyakran Istenhez is ambivalensen kötődnek, azaz erősödik a kapcsolat akkor, amikor védelemre és segítségre van szükségük, de gyengül jóllét idején.

¹² Horváth-Szabó Katalin: i. m. 138.

A jelenség összetettségét mutatja, hogy vizsgálatok mindig találnak olyan személyeket, akik vallásos családban nőttek ugyan fel, mégis ateisták lettek. Őket „meglepő ateistának” nevezzük.

Pargament¹³ egy olyan kötődési *együttjárési modellt* vázolt fel, ami elég jó magyarázatot ad a „meglepő ateizmusra” és a „meglepő vallásosságra” is. Ahol a kötődés biztos mindkét esetben – mind az anyakép, mind az istenkép védő támogató, elfogadó, szerető –, ott a vallás megőrződik. Abban az esetben, ha a szülőkhöz való kötődés ugyan biztos, de az istenképhez való kötődés valamilyen benyomás miatt nem – elidegenedés, büntető, a világgal nem törődő Isten képe alakul ki –, az együttjárás negatív; ezt nevezzük meglepő ateizmusnak. Ha bizonytalan a kötődés a szülőhöz, a valláshoz viszont biztos, ebben az esetben beszélhetünk a vallásos kompenzációról, amit más néven meglepő vallásosságnak is nevezünk. Pozitív az együttjárás abban az esetben, amikor mind a szülői, mind a vallási kötődés bizonytalan. Amint a szülői kapcsolattól, a személy a vallástól is el tud idegenedni. S végül, pozitív az együttjárás akkor is, amikor a személy patológikus módon próbál közeledni a valláshoz, s istenképében megjelennek a „hamis istenek”.

		Kötődés a szülőkhöz	
		Biztos	Bizonytalan
Kötődés a valláshoz	Biztos	Pozitív együttjárás	Vallásos kompenzáció Megtérés, pozitív istenkép
	Bizonytalan	Negatív együttjárás Elidegenedés a vallástól	Pozitív együttjárás Elidegenedés a vallástól vagy negatív együttjárás „hamis istenek”

Pargament *kötődési együttjárési modellje*

Egyre gyakoribbá válása miatt szükséges lenne komoly figyelmet fordítani a hamis istenek keresésében, illetve a hamis istenkép kialakításában megnyilvánuló vallásos kompenzációra. Számos bizonyíték van arra, hogy a kora anya-gyermek kapcsolat biztonságának hiánya a serdülőt vagy ifjút függő, kötődéserősítő, destruktív vallásos vagy egyéb függőséget kialakító csoportokba sodorja. Például a heroinfüggőség gyakran olyanoknál alakul ki, akiknek családjában halál, válás, elhanyagolás vagy szeparáció miatt egyik szülővel sem alakult ki biztonságos

¹³ Pargament, Kenneth I.: *The Psychology of Religion and Coping*. 1997, The Guilford Press, 356.

kapcsolat. Bűncselekményt elkövetett serdülők körében végzett vizsgálat során azt találták, hogy a bizonytalan kötődésűek nagyobb valószínűséggel csatlakoznak szektákhoz, mint a biztosan kötődő kortársaik.¹⁴

Az istenképek és azok hatásainak vizsgálatára Kirkpatrick és Shaver¹⁵ előzetesen három különböző istenképről, illetve Istenhez való viszonyulásról adtak leírást, majd arra kérték a vizsgálati személyeket, hogy válasszák ki azt, amelyik legjobban leírja istenképüket és istenkapcsolatukat. A vizsgálatban a pszichés állapotokra vonatkozó kérdéseket is feltettek. A vizsgálatban szereplő istenkép-leírások az alábbiak voltak:

1. Isten általában szeretetteljes, törődik velem, és válaszol a szükségleteimre. Úgy tűnik, hogy tudja azt, hogy mikor támogasson és védjen, és mikor hagyja, hogy hibát kövessék el. Istenhez való viszonyom mindig megnyugtató és boldog. Elégedett vagyok vele.

2. Isten általában személytelen és távoli számomra. Gyakran látom úgy, hogy kevésbé vagy egyáltalán nem érdeklődik dolgaim és problémáim iránt. Sokszor van olyan érzésem, hogy nem sokat törődik velem, vagy az, hogy nem szeret.

3. Számomra úgy tűnik, hogy Isten ellenségesen viselkedik velem. Néha szeretetteljes és törődik velem, máskor meg egyáltalán nem vagyok biztos abban, hogy szeret és törődik velem. Időnként úgy látom, hogy olyan utat mutat nekem, amit valóban nem értek.

Az Istenhez való viszonyukat bizonytalanoknak (2. és 3. leírás) ítélők nagyobb szorongásról, magányról, gyengébb fizikai egészségről, alacsonyabb életelégedettségről számoltak be, mint a biztonságosan kötődők (1. leírás). A vizsgálat alapján az derült ki, s ezt később számos vizsgálat igazolta, hogy az Istenhez biztonságosan kötődők célt látnak az életükben, elégedettek, míg a bizonytalanul kötődőknél fizikai, szociális és pszichés elégedetlenség jelenik meg.

Mindezek az eredmények arra ösztönözték a kutatókat, hogy az első vizsgálatokat bővítve a jelenség egyre mélyebb és komplexebb megértését célozzák meg. A '90-es évek valláspszichológiai vizsgálatai új eredményeket, s velük együtt új kérdéseket vetettek fel.

Az egyik ilyen izgalmas kérdés arra vonatkozott, mivel magyarázható az, hogy míg a kortárs kapcsolatokra vonatkozó keresztmetszeti kötődésvizsgálata-

¹⁴ Horváth-Szabó Katalin: i. m. 139.

¹⁵ Kirkpatrick, Lee A., Shaver, Phillip R.: Attachment Theory and Religion: Childhood Attachments, Religious Beliefs, and Conversion. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 29. évf. (1990). 315–334

tokban igazolódott a biztos kötődés és az erős vallásosság közötti összefüggés (s ezzel az összeillési hipotézis), addig ezzel ellentétesen a longitudinális vizsgálatokban azt találták, hogy az ambivalens és elkerülő kortárs-kötődési stílus a későbbi életkorra növekvő vallásosságot jósolt be (ezzel a kompenzációs hipotézis nyert igazolást).

Az ellentmondások feloldására Granqvist és Hagekull¹⁶ az eredeti, Kirkpatrick által leírt feltevések újrafogalmazását javasolta. Ennek értelmében a szüleikhez biztonságosan kötődők szülei vallásosságát veszik át, azaz az ő esetükben a vallásosság *szociális illeszkedés* útján formálódik (*socialized correspondence*), ám a szülőkhöz bizonytalanul kötődők mintegy *érzelmi szabályozásra* használják (*emotional compenzation*) a vallásosságot azzal a céllal, hogy elérjék, vagy fenntartsák a biztonság érzetét.

E bővített modell helyességét számos vizsgálat során konkrét eredményekkel is sikerült alátámasztani. Itt most csupán két ilyen kutatási területre van lehetőségünk kitérni.¹⁷

A hirtelen vallásos megtérés, mint a legkifejezettebb vallásos dráma, a szülői érzéketlenséggel hozható kapcsolatba. Ez a felvetés már a vallásos kötődést tárgyaló első tanulmányokban is megjelent, de azt az elmúlt években végzett kutatások során sikerült szilárd bizonyítékkal is alátámasztani. Az eredmények azt mutatják, hogy azon személyek között, akik úgy jellemezték magukat, mint akiket gyermekkorukban kevésbé szerettek, gyakrabban fordult elő intenzív megtérés, mint azok között, akik szeretve érezték magukat. Továbbá a szülői érzéketlenség tekintetében az is igazolást nyert, hogy mindenféle fokozatosság nélküli, azaz hirtelen megtérésekről van szó. A vizsgálatok során az is kiderült, hogy az ilyen, hirtelen megtérések érzelemszabályozó szerepet játszanak az érintett egyének életében.

Tehát a bizonytalan korai kötődés és a szülői érzéketlenség a kötődési rendszer túlműködését eredményezheti, s ebben az esetben az Istenhez való fordulás segít a kellemetlen, káros stressz enyhítésében akkor, amikor más kötődési figura nem érhető el az érintett személy számára. Ezt igazolja az a megfigyelés is,

¹⁶ Granqvist, Pehr: Religiousness and Percieved Childhood Attachment: On the Question of Compensation or Correspondence. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 37 (2), 1998, 350–367. Granqvist, Pehr; Hagekull, Berit: Religiousness and Percieved Childhood Attachment: Profiling Socialized Correspondence and Emotional Compensation. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 38. évf. (1999). 254–273.

¹⁷ Granqvist, Pehr; Kirkpatrick, Lee A.: Attachment and Religious Representations and Behaviour. In: Cassidy, Jude; Shaver, Phillip R. (eds.): *Handbook of Attachment*, New York, London, 2008, The Guilford Press, 906–933.

hogy ezeknél az egyéneknél az Istennel való kapcsolat lankad, amikor sikerül túljutni a stresszkeltő élethelyzetben.

Miközben a korai kötődés-vallásosság témában vallási szempontból hagyományos nyugat-európai közösségekben folytak a vizsgálatok, a New Age-nek nevezett vallás-szerű spirituális mozgalom olyan növekedésnek indult, amely felhívta a valláskutatók figyelmét az ehhez kapcsolódó jelenségekre. Mindenekelőtt az a kérdés vetődött fel, hogy a mozgalom miért örvend ekkora érdeklődésnek azon emberek körében, akik eltávolodtak az intézményesített vallásosságtól. A New Age gyűjtőfogalom, mely mindazokat a tevékenységeket tömöríti magába, amelyek jellemzően vegyítik az ezotériát/okkultizmust, asztrológiát, parapszichológiát, alternatív orvoslást, a keleti gondolkodást és a nyugati kontextust. Míg a hagyományos nyugati keresztény vallás középpontjában Isten, mint kötődési figura áll, a New Age nem rendelkezik ilyennel, hanem középpontjában az egyén helyezkedik el, aki szabadon döntheti el, hogy mit fogad el a New Age kínálatából.

A korábbi feltevésekkel megegyezően a New Age-hez kapcsolódó személyek vizsgálata során az érzelmi kompenzációs hipotézis igazolódott be.

A szülői érzékenység tekintetében a mozgalomhoz tartozók körében szignifikánsan nagyobb arányban számoltak be érzéketlenségről, illetve negatív korai szülő-gyermek élményekről. Ugyanakkor pozitív összefüggést találtak a félelemvezérelt, elkerülő párkapcsolati felnőtt kötődési stílus és a New Age tagság, valamint a szorongó kötődési stílus és az ezoterikus, spirituális tárgyú olvasmányok preferenciája között.

Az összehasonlító vizsgálatok rávilágítottak arra, hogy ellentétben azokkal a személyekkel, akik gyermekkorukban szüleiket elutasítónak, érzéketlennek élték meg, de felnőve Istennel, mint helyettesítő kötődési figurával bensőséges, biztonságos kapcsolatot tudtak kialakítani, s így kompenzálni tudták a korai hiányt, a New Age-hez tartozó személyek esetében ez a gyógyító, korrigáló hatás nem volt kimutatható. Tehát a hagyományos, Isten-központú vallásosság segítheti az esetleges korai űr kitöltését, de ennek lehetősége nem adódik meg a vallás-szerű mozgalomhoz tartozók számára. E kutatási eredményeknek az is lehetséges magyarázata lehet, hogy a New Age-hez eleve olyan személyek kapcsolódnak, akik súlyos elhanyagolást, esetleg bántalmazást éltek át gyermekkorukban. Amennyiben ez így lenne, akkor ez segít annak megértésében, hogy ők miért kerülnek el Istent, mint személyes kötődési figurát. Joggal feltételezhetjük, hogy ezek az összefüggések a közeljövőben igazolást fognak nyerni más, a New Age-hez hasonló vallás-szerű mozgalmak kapcsán is. Erre vonatkozó kutatások jelenleg is zajlanak.

Serdülőkorúak vallásosságát befolyásoló tényezők

A serülőkor mind a korai kötődési élmény más kapcsolatokba történő átültetése, mind pedig a vallásosság alakulása szempontjából kulcsfontosságú időszak.

Ekkor a szülőkhöz való kötődésről áthelyeződik a hangsúly a kortársakhoz való kötődésre. Bár a szülők továbbra is fontos szerepet játszanak abban, hogy a serülő ifjú jól tudjon alkalmazkodni a társaihoz, ebben az átmeneti időszakban megnő a szülőktől való leválásra, az autonómiára való törekvés. A serülők mintegy felénél mindez konfliktusokkal terhelt szülő–gyermek kapcsolatot, valamint bizonytalanságot eredményez. Bár ez a folyamat normatív krízisként fogható fel (azaz mindenki átéli, és a többség jól meg tudja oldani ezt az életfeladatot), akadnak olyan serülők, akiknél a közeli, bizalmas és örömteli kortárskapcsolatok kialakítása nehezítetté válik, ami azt jelenti, hogy a vágyott biztonság a szülővel való kapcsolatban már nem, a társakkal való kapcsolatban még nem érhető el.

Úgy tűnik, hogy a nagyobb vallásos változások és a hirtelen megtérések nagyobb arányban fordulnak elő serülőkorban, mint más életszakaszban. A fokozatos és kevésbé intenzív változásoktól eltérően a serülőkori váltások gyakran problémás élethelyzetekkel, személyes krízisekkel, mentális és testi betegségekkel, veszteségekkel (gyász, válás) hozhatóak összefüggésbe. Ugyanakkor a hithagyás vagy a vallásosság átmeneti hanyatlása még a vallásos családban nevelkedettek körében is a serülőket érinti a leggyakrabban. Mindez indokoltá teszi, hogy külön is foglalkozzunk a serülőkori kötődés és vallásosság témájával.

Az itt felvázolt átmeneti jelleg miatt fontos kérdés, hogy a serülők vallásosságát elsősorban a szülőkhöz, avagy a társakhoz való kötődés befolyásolja inkább.

Granqvist¹⁸ a serülők kötődési kapcsolatait és vallásosságát elemző egyik longitudinális vizsgálata során azt találta, hogy az Istenhez való kötődést elsősorban a szülőkhöz, pontosabban az anyához fűződő kötődés befolyásolja. Ez az eredmény a kötődési stílusok eltérő jellegével magyarázható. A szülő–gyermek kapcsolat aszimmetrikus, ahol a szülő az érettebb, bölcsebb fél, s a kapcsolat közelségre, védelemre szolgál. A szerelmi kapcsolatok ezzel szemben szimmetrikusak és a legfontosabb cél a reprodukció. Mégis, a (kor)társak kapcsolatok a maguk rendjén, különböző közvetítő tényezők által befolyásolhatják az Istennel való

¹⁸ Granqvist, Pehr: Attachment and Religiosity in Adolescence: Cross-sectional and Longitudinal Evaluations. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28. évf. (2002). 260–270.

kapcsolatot. Bizonyítást nyert az a tény, hogy egy bensőséges, biztonságot nyújtó párkapcsolat módosíthatja az ember kötődési munkamodelljét, s ez pozitív hatással lehet az Istennel való kapcsolatra. Ugyanez fordítva is igaz: az Istennel való kapcsolat pozitív élményei segíthetik az embert abban, hogy a kora gyermekkori kötődési élményektől eltérő módon tudjon működni egy felnőttkori párkapcsolatban.

Az élet során a szülőkhöz, testvérekhez, kortársakhoz, nevelőkhöz, különböző referenciaszemélyekhez való kötődések hatásai összegződnek, egymás hatásait felerősítik vagy gyengítik, esetleg kioltják. Ennek az összegző hatásnak az elve az istenkapcsolat megőrzése szempontjából a család, a kortárs csoportok, az iskola, az egyház felelősségére hívja fel a figyelmet.

A kapcsolati hatások összefüggéseinek magyarázatára számos elképzelés született, ezek közül kiemelkedik a *konvoj-modell*, amelyet Antonucci¹⁹ fogalmazott meg. A modell szerint az egyént az életútján egy sajátos társas kapcsolati háló vesz körül, amelynek fontos védő funkciója van, különösen az élet jelentős változásai idején. Az egyénnel együtt mozgó és változó kapcsolati konvojban a kapcsolatok három koncentrikus körben helyezhetők el. A legbelső körbe tartoznak az egyén életfontosságú kapcsolatai, amelyekben mély kölcsönös érzelmek kötik össze a személyeket. A középső körbe a kevésbé szoros, de fontos kapcsolatok tartoznak. A külső körben az aktuálisan jelentős, felcserélhető, ám a későbbiekben jelentőssé is válható kapcsolatok vannak. Az életciklusok változásainál a körök tartalma szükségszerűen változik, azonban a belső kör életkorokon átívelően is stabilitást mutat.

A modell különösen jól használható, ha az emberi kapcsolatokat a kötődési elmélet szempontjából szemléljük. A belső kört alkotó kötődési kapcsolatok életfontosságúak, és biztos háttérként működnek nehéz élethelyzetekben, krízis vagy trauma idején. E kapcsolatok közül egynek-egynek az elvesztése az életkrízisek leggyakoribb oka, s a többi, első körben lévő kapcsolat szorossága, illetve a másik két körben lévők első körbe kerülése adhat segítséget a megküzdéshez. A középső és a szélső kör kapcsolatai hatnak ugyan, de inkább csak a kötődési kapcsolat lehetősége van meg bennük. Az istenkapcsolat helyének tekintetében nincsenek ismertett kutatások, de az eddigi kötődéselméleti vizsgálatok arra engednek következtetni, hogy ez a kapcsolat mindhárom körben előfordulhat, an-

¹⁹ Antonucci, Toni Claudette: Attachment in Adulthood and Aging. Clinical and Developmental Perspectives. In Sperling, Michael B., Berman, William H. (eds.): *Attachment in Adults*. London, 1994, The Guilford Press, 256–272.

nak helye leghangsúlyosabban a korai kötődési kapcsolatoktól függ, de ebben a tekintetben az életút során változás történhet.

Az istenkapcsolat a vallásosság fejlődésével, az érzelmi éréssel, a hit elmélyülésével alakul. Vallásos anya biztosan kötődő gyermekében a szülőtől átvett vallásosság idején az istenkapcsolat valószínűleg még nincs az első körben, de az istenkép személyessé válása révén már a koraserdülő kor erősödő vallásossága idején bekerülhet oda. A kapcsolati hatások összegző jellegét figyelembe véve jó remény van arra, hogy az egy irányban ható szoros kötődési kapcsolatok támogató erőterében a vallásosság fontos helyet fog elfoglalni, és élethosszigan megmarad.

A kötődéelmélet alkalmazásának lehetőségei a gyakorlatban

A kötődéelmélet számos lehetőséget kínál azoknak a lelkigondozóknak, akik egy személyes Istenben hívő, vallásos egyénekkel kerülnek segítő kapcsolatba. Mindaz, ami a hívő ember Istennel való kapcsolatát jellemzi, fontos kulcsa lehet a lelkigondozói kapcsolatban megjelenő gyógyító folyamatnak. A közös munka során nagy hangsúlyt kell kapnia a kötődéssel összefüggő dinamikának, hiszen amint arról korábban szó volt, ez a működés éppen akkor elevenedik meg és válik jól érzékelhetővé, amikor az egyén megterhelő élethelyzetbe kerül, megbetegszik, vagy éppen félelmekkel küszködik. Bowlby szerint a terápiás kapcsolat lényege éppen az, hogy biztonságos kötődést nyújtson az egyén számára, és segítse őt a belső munkamodell helyreállításában, illetve egy olyan koherens és egészséges munkamodell fejlődésében, amely saját és mások hasznára válik.

A segítő kapcsolatban mind a lelkigondozó, mind a gondozott tevékenyen van jelen, így nem elég csak a gondozott fél érzéseinek, viselkedésének, gondolatainak feltérképezése, hanem rendkívül fontos a lelkigondozó saját gyermekkorára, felnőtt kapcsolataira és az Istennel való kapcsolatára vonatkozó önismerete. Az esetleges szorongó kötődési stílus (az ehhez tartozó függőségérzéssel, elismerésre való fokozott igénnyel), vagy éppen az elkerülő stílus (félelmek, bevonódásra való hajlam) tudatosítása képessé teheti a segítőt arra, hogy szétválassza a kapcsolatban megjelenő érzések eredetét, illetve célzottan használja sajátos kötődési stílusát a gondozott javára.

Harper és Gill szerint²⁰ a jó lelkigondozó felismeri a vallásosság és spiritualitás kulcsfontosságát, és a segítő kapcsolat bevezető szakaszában elég időt szen-

²⁰ Reinhert, Duane F., Edwards, Carla E., Hendrix, Rebeca R.: Attachment Theory and Religiosity: A Summary of Empirical Research with Implications for Counseling Christian Clients. *Counseling and Values*, 53. évf. (2009). 112–125.

tel ennek felmérésére. Ezeken az üléseken kitér a gondozott korai kapcsolataira csakúgy, mint a későbbi, fontos felnőttkori kapcsolatokra, beleértve az Istennel való kapcsolatot is, illetve az addigi vallási tapasztalatokat. Az így kirajzolódó kötődési stílus segít abban, hogy meg tudjuk határozni a kliens önértékelését, függőségi igényét, illetve a kulcsfontosságú kapcsolatokban megjelenő biztonságos, szorongó vagy elkerülő reakciókat. Ezek várhatóan a segítő kapcsolatban is meg fognak jelenni, támogatva, esetleg akadályozva a fejlődést, a gyógyulást.

A hitéleti és vallásos tapasztalatok feltérképezéséből származó adatok hitelesíthetők, vagy éppen megkérdőjelezhetők a legfontosabb kapcsolatokról szóló beszámolót. Például a kötődésemélet értelmében a lelkigondozó biztonságos kötődési stílusúként jellemezheti a klienst, ha az viszonylag stabil, nagy ingadozások nélküli hitfejlődésről számol be, amelyben visszaköszön a szülők vallásossága, hitgyakorlása. Bizonytalan kötődésre utalhat az, ha a személy többszörös vallásváltásról, esetleg olyan rendkívüli hitélményekről számol be, amelyek mérőben eltérnek a szülők vallásosságától.

Az Istenhez való kötődésnek, illetve a személy hitéleti alakulásának felméréséhez többféle eljárás is létezik. Az alábbiakban két olyan kvalitatív mérőeszközt mutatunk be, amelyek Dailey és munkatársai²¹ szerint jól használhatóak a lelkigondozói munka felmérése, tájékozódó szakaszában.

A hitélet idővonala. A gondozott arra kap felkérést, hogy egy általa rajzolt vonalon jelölje azokat a kiemelkedő eseményeket, amelyek szerinte befolyásolták a hitfejlődését, hitelveit és hitgyakorlatát. Ez a fajta idővonal egyrészt a lelkigondozó számára nyújt betekintést abba, hogy a személy hogyan élte meg a változásokat, kríziseket, miközben tudatosságra és önfeltárára ösztönzi a klienst a hitéletével kapcsolatos kérdések tekintetében. A feladat elvégzéséhez érdemes kreatívnak lenni, így a szimbólumok, képek, színek, szövegek, esetleg levelek használata gazdagabbá teheti a feltárást, illetve a terápia munkaszakaszában is jól használható eszközöket kínál. Az idővonalon megjelölt események és az azokhoz kapcsolódó érzések, gondolatok átbeszélése során fény derülhet az én megújulásának, túlélésének képességére, az erő, a bánat és a veszteség személyes jelentésére, lelki ajándékokra és erőforrásokra, valamint a családi hitrendszerbe ágyazott fejlődési útvonalra.

²¹ Dailey, Stephanie F., Curry, Jennifer R., Harper, Melanie C., Hartwig Moorhead, Holly J., Gill, Carman S.: *Exploring the Spiritual Domain: Tools for Integrating Spirituality and Religion in Counseling*. 2011 http://counselingoutfitters.com/vistas/vistas11/Article_99.pdf [letöltés: 2013. 06. 27.]

A család hitfája. A rendszerszemléletű lelkigondozó további fontos adatok birtokába juthat, ha a gondozottat arra kéri, hogy készítse el a család négy generációs fáját (genogramját), amelyen kifejezetten az Istennel, egyházzal kapcsolatos jellemzők lesznek feltüntetve. A megbeszélés során olyan történetek kerülhetnek elő, melyek esetleg még a kliens számára is újdonságként ható magyarázatot szolgáltathatnak az Istennel való kapcsolatra, a családban áthagyományozott istenképre, áttérésre, megtérésre, esetleg hitvesztésre. Fontos lehet, hogy a családi rendszerben Isten hol kap helyet, mit gondol az egyén arról, hogy kinek az istene Ő, hogyan lehet Őt megközelíteni, vagy honnan lehet azt tudni, hogy egyáltalán jelen van a család életében, gondot visel rájuk.

A lelkigondozás középső szakaszában, munkafázisában nagy fontossággal bír a lelkigondozó kötődési stílusa és a gondozott kötődési stílusa közötti kölcsönhatás. A jó illeszkedés ebben az esetben is fontos, akárcsak az értékrend, illetve az életszemlélet vonatkozásában. Ám míg a kezdeti fázisban jó lehet az egymást kiegészítő kötődési stílusok találkozása (pl. szorongó-elkerülő), később fontossá válik az is, hogy a lelkigondozó biztonságos kötődési stílusa megjelenjen a gyógyító kapcsolatban, hiszen a kliens maga is ezáltal lesz képes megtanulni biztonságosan kötődni. Ez ugyanakkor azt is jelenti, hogy a lelkigondozótól eltérő stratégia várható el annak függvényében, hogy a gondozott éppen milyen eredeti kötődési stílussal bír. Például egy elkerülő kötődési stílusú személyt arra biztathat a lelkigondozó, hogy kapcsolódjon be olyan gyülekezeti tevékenységekbe, ahol a másokkal való együttlét biztonságos, a légkör bensőséges, s így a kliens elegendő figyelmet és megbecsülést kap ahhoz, hogy ezek az élmények beépüljenek a működésébe, s általuk az Istenhez való kötődés is formálódjon. De ezt segítheti többek között az imaközösség, illetve olyan bibliai szövegek olvasása is – pl. zsoltárok –, amelyek Isten gondviselésének megtapasztalását írják le.

Fontos lehet az Istenhez való kötődés pontos feltárása abban az esetben is, ha a lelkigondozói kapcsolat célja egy nehéz élethelyzettel való megküzdés segítése. Ezekben az esetekben a segítőnek meg kell tudnia különböztetni, hogy a gondozott Isten iránti haragja, szomorúsága a biztonságos Istenkapcsolat jelzője, vagy esetleg a megküzdés gátja. Bizonyított, hogy a negatív érzések csak akkor vállalhatóak az Istennel való kapcsolatban, amikor azt a személy eléggé biztonságosnak érzi ahhoz, hogy őszinte lehessen. Gondoljunk arra a gyermekekre, aki elég biztosnak érzi kapcsolatát szüleivel ahhoz, hogy a negatív érzések (pl. harag, félelem, szégyen) is kifejezhetőek legyenek.

A lelkigondozói folyamat záró szakaszában segíteni kell a gondozottat abban, hogy kilépve a segítő kapcsolat nyújtotta biztonságból visszanyerje önállóságát. Ezért a lelkigondozónak arra kell őt bátorítania, hogy bekapcsolódjon a

gyülekezeti életbe, és olyan tevékenységekben vegyen részt, ahol mind az emberekkel, mind pedig Istennel való kapcsolata tovább mélyülhet.

Fontos tehát, hogyha a lelkigondozó tisztában van a segítséget kérő személy és a saját kötődési dinamikájával, nagyobb valószínűséggel lesz képes segíteni a vallásos erőforrások használatában, s ezáltal minden bizonnyal hatékony lesz a fejlődés, a megküzdés, illetve a gyógyulás segítésében.

Dr. Rezi Elek

Szent-Iványi Ilona *Az egyezkedés lehetőségei. Adalékok a keresztény–iszlám vallásközi párbeszéd legújabb történetéhez* című doktori dolgozatának ismertetése¹

A kortárs keresztény teológia egyik legidősebb, „legtöbb teremtőerőt és ötletességet”, jó szándékot és toleranciát igénylő területe a világvallások közötti párbeszéd. Ennek a területnek egyik nagyon jelentős és izgalmas „szegletébe”, a keresztény–iszlám vallásközi párbeszéd legújabb történetébe enged betekintést nyerni Szent-Iványi Ilona lelkész, unitárius rendszeres teológus doktori dolgozata, melyet 2011-ben sikeresen megvédett a Budapesti Evangélikus Hittudományi Egyetem doktori iskolájában.

A doktori értekezés ismertetése és ajánlása a Keresztény Magvető olvasóinak egyfajta „tisztség adassék” tudatában történik, mert eddig az unitárius „vallásközönség” alig vett tudomást az elismerésre méltó munkáról, és sajnos mindmáig nem jelent meg nyomtatott könyv formájában. Pedig Szent-Iványi doktori értekezése igazán megérdemelné a publikálást. Ajánlom az egyházi illetékes testületek és személyek figyelmébe.

Szent-Iványi Ilona teológiai tanulmányait a Budapesti Evangélikus Hittudományi Egyetemen végezte, ahol egyetemi teológiai diplomát (MA), ezt követően az oxfordi unitárius teológiai főiskolán (Harris Manchester College affiliated with Oxford University) unitárius lelkészi oklevelet szerzett. Teológiai ismereteit 1986-ban tovább mélyítette a chicagói unitárius teológiai főiskolán (Meadville

¹ Szent-Iványi Ilona lelkész 2011. november 7-én védte meg *Az egyezkedés lehetőségei. Adalékok a keresztény–iszlám vallásközi párbeszéd legújabb történetéhez* című doktori értekezését az Evangélikus Hittudományi Egyetemen, és nyert doktori fokozatot.

Lombard Theological School member of the University of Chicago), ahol az erkölcszociológia és a folyamat-teológia (process theology) témakörei mellett, különös érdeklődéssel fordult a világvallások közötti párbeszéd elméleti és gyakorlati tanulmányozása felé.

Lelkészi szolgálatának állomásai: a nyolcvanas években ifjúsági lelkész, hitoktató, külügyi titkár, 1992–1998 között a budapesti Nagy Ignác utcai unitárius egyházközség lelkésze volt. 1994–2001 között a Magyarországi Unitárius Egyház főjegyzőjeként tevékenykedett.

2001–2006 között a Vallásszabadság Nemzetközi Társulatának (International Association for Religious Freedom – a továbbiakban: IARF) oxfordi központjában az európai régió képviselői és irodavezetői tisztséget töltött be. Legfontosabb feladatai: a vallások közötti párbeszéd előmozdítása, nemzetközi konferenciák szervezése, a vallásszabadság helyzetének nemzetközi elemzése.

1989-től kezdve számos nemzetközi konferencián és egyetemen tartott előadást: az Amerikai Egyesült Államokban, Kanadában, Indiában, Dél-Koreában, Japánban és Európa több országában. 2006 óta rendszeres meghívott előadója, résztvevője a magyarországi egyetemeken rendezett vallásközi-párbeszéd konferenciáknak, ebben a témában több publikációja jelent meg konferencia kötetekben, folyóiratokban.

Jelenleg a budapesti Pestszentlőrinci Unitárius Egyházközség lelkésze.

Szent-Iványi Ilona doktori értekezése hét fejezetet tartalmaz.

Az első fejezetben a vallásközi párbeszéd fogalomkörével, problematikájával és irányelveivel foglalkozik, figyelembe véve a nemzetközi keresztény közösségek, egyházi és vallásközi szervezetek koncepcióit (Egyházak Világtanácsa, II. Vatikáni Zsinat, a Vallások Világkonferenciája a Békéért, az IARF).

A második fejezetben a keresztény–iszlám kontextust a múlt és jelen tükrében vizsgálja. A keresztény–iszlám kapcsolatok történeti alakulását bemutatva igen figyelemreméltó Bernard Lewis és Edward S. Said neves iszlámkutatók vitájának ismertetése a párbeszéd akadályairól és lehetőségeiről, valamint a vitával kapcsolatos értékelések számbavétele. A fejezet igen értékes része a keresztény megközelítések hármaskörének a bemutatása: exkluzív, inkluzív, pluralista irányzatok. A fejezetet az iszlám szentkönyvének, a Koránnak a tekintélyével foglalkozó újabb értelmezési elméletek zárják, kiemelve Cristoph Luxenberg álneven író német filológus, a sémi nyelvek neves tudósa és Karl-Heinz Ohlig német katolikus teológus álláspontjait, valamint az iszlámon belül jelentkező újabb értelmezési kísérleteket.

A harmadik fejezetben az iszlám helyzetét elemzi Európában. A szerző a fejezet bevezetésében a vallásszabadság európai helyzetképének történeti vetületé-

ben helyesen emeli ki az intolerancia következményeit az antitrinitárius Szervét Mihály esetére vonatkozóan, valamint az 1568. évi tordai országgyűlés vallásszabadságot biztosító határozatának történelmi jelentőségét. A nyugat-európai iszlám helyzetét részletesen elemzi Franciaországban, Németországban, Egyesült Királyságban, Hollandiában, de kitér a belgiumi és a dániai helyzetre is. A fejezet figyelemre méltó része az iszlám reformáció kérdéskörének bemutatása és következményeinek értékelése Nyugat-Európában. Az *iszlám jövője Európában vagy Európa jövője az iszlámmal* című alfejezet bővebb kifejtést is megérdemelt volna.

A negyedik fejezet kimondottan a németországi helyzetre figyelve elemzi a „jósomszédi kapcsolatokat” a keresztények és a muszlimok között. A szerző egy 2006-ban keletkezett német protestáns vitaanyagot vizsgált meg tüzetesen, amely elsősorban gyakorlati szempontok alapján elemezte a „jósomszédi kapcsolatok” lehetőségeit. Szent-Iványi gyakorlati helyzetelemzése azért is volt szerencsés, mert Németországban több mint négymillió muszlim él, elsősorban nagyvárosokban.

Az ötödik fejezetben két olyan fontos dokumentumot értékel, amelyek korunk vallásközi párbeszédének alakulását nagyban befolyásolták, és széleskörű nemzetközi visszhangra találtak. Az egyik dokumentum a keresztényeknek címzett ún. *Common Word* elnevezést viseli, amely 2007. október 13-án kelt, és amelyet 138 muszlim tudós írt alá. A másik nagyon fontos dokumentum a keresztény teológiai választ tartalmazza, az ún. *Common Word for the Common Good* című dokumentum. A szerző ebben a fejezetben nemcsak a nemzetközi vallási szervezetek, egyházak állásfoglalásait ismerteti a dokumentumokkal kapcsolatosan, hanem kitér az „egyéni keresztény válaszokra” is (John Esposito, Christian W. Troll, Karen Armstrong). Úgyszintén értékes a 300 keresztény tudós által aláírt dokumentum bemutatása is (címe: Isten és felebarát szeretete együtt, alcíme: Keresztény válasz az Egyezkedő szóra).

A hatodik fejezetet a dolgozat legértékesebb részének tartom. A fejezetben a szerző arra keresi a választ/válaszokat, hogy: Elősegítette-e a közeledést, a megbékélést a keresztény–muszlim párbeszéd? Szent-Iványi Ilona válaszait tudományos igényességgel körültekintően, megfontoltan, határozottan fogalmazta meg. Válaszait érdemes továbbgondolni.

A hetedik fejezetben a szerző a doktori dolgozatával kapcsolatos általános következtetéseit összegezte. Ennek természetesen részei az angol és a német nyelvű összefoglalók.

A szerző gazdag forrásirodalmat dolgozott fel, amelyet szakszerűen, tudományos követelményeknek megfelelően használt. A forrásirodalom jó útmutatót nyújt a keresztény–iszlám vallásközi párbeszéd iránt érdeklődők számára.

A Függelékben az arab nevek tudományos átírását, valamint a Common Word dokumentum magyar nyelvű részfordítását találjuk.

Szent-Iványi Ilona dolgozatának témavezetői: dr. Szentpétery Péter, a Budapesti Evangélikus Hittudományi Egyetem Vallás- és Társadalomtudományi Tanszékének, dr. Tüske László, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Arab Tanszékének szaktanárai. A szerzőt a téma kidolgozásában Stefan Schreiner és Johannes Lehnemann német professzoroknak a keresztény–iszlám párbeszéddel kapcsolatos felfogásai is segítették. A dolgozat letölthető a Budapesti Evangélikus Hittudományi Egyetem doktori iskolájának honlapjáról (http://teol.lutheran.hu/tanszek/driskola/szentivanyi_ilona-az_egyezkedes_lehetosegei.pdf)

Gratulálok Szent-Iványi Ilonának a doktori fokozat megszerzéséért, a dolgozatot pedig minél hamarabb könyv formában is szeretném ajánlani olvasóinknak.

SZÓSZÉK – ÍRASZTALA – SZERTARTÁSOK

Pap Mária

Pünkösöd ígérete

Amikor ezt hallották, mintha szíven találták volna őket, ezt kérdezték Pétertől és a többi apostoltól: „Mit tegyünk, atyámfiai, férfiak?” Péter így válaszolt: „Térjetekek meg, és keresztelkedjetekek meg valamennyien Jézus Krisztus nevében, bűneitekek bocsánatára, és megkapjátok a Szentlélekek ajándékát.” Mert tiétekek ez az ígéret és gyermekeitekeké, sőt mindazoké is, akik távol vannak, akiket csak elhív magának az Úr, a mi Istenünk.”

(ApCsel 2,37–39)

Ünneplő Gyülekezet, Kedves Testvéreim!

Pünkösöd ünnepének kettős jelentősége van: ekkor ünnepeljük az első keresztény közösség megalakulását, tehát az egyház születését, és a szentlélekek kitöltését. A kettő elválaszthatlan egymástól, hiszen a lélek ereje segítette az apostolokat az evangélium hirdetésében, és indította arra az őket hallgató tömeget, hogy megtérjenek és tanítványokká legyenek.

Pünkösöd tulajdonképpen egy családi ünnep. Miként a családban minden születésnap alkalmával visszaemlékezünk a kezdetekre, pünkösöd ünnepén is egy nagycsalád, a kereszténység megalakulásának körülményeit elevenítjük fel. Születésnapokkor összegyűl a család, megajándékozzuk az ünnepeltet, felelevenítünk örömteli és szomorú pillanatokat, számba vesszük az élőket, és megemlékezünk a holtakról. Pünkösödkor is ugyanezt teszi a nagy keresztény család; emlékezik a kezdetekre, hogy erőt nyerjen a jelenhez és reménységet a jövődökhöz.

Mi is történt pünkösödkor, ötven napra húsvéttól?

A jézusi tanítványok a kezdeti elkeseredés és félelem után úgy döntöttek, hogy Jeruzsálemben maradnak és megvárják Jézusnak azon ígéretét, mely sze-

rint az Atya, lelkének erejével segíteni fogja őket munkájuk folytatásában. Hogy erre miért kellett éppen ötven napot várni, annak magyarázata a zsidó ünnepkörben található. A húsvét utáni ötvenedik napon tartotta a zsidóság nagy nemzeti és vallási ünnepét, a Hetek vagy Aratás ünnepét, amikor újra nagy tömegek gyűltek össze Jeruzsálemben. Az előírások szerint minden hithű zsidó férfinak ott kellett lennie a templomban, bemutatni az áldozatot, és hálát adni Istennek.

Nem véletlen hát, hogy ezen a nagy zsidó ünnepen álltak ki először a tanítványok, hogy az összegyűlt tömegnek Jézusról és az ő tanításáról beszéljenek. A bibliai tudósítás szerint sebesen zúgó szél és tüzes nyelvek kísérték az eseményt, és az apostolok megteltek szentlélekkel. A templom előtt összegyűlt zsidó férfiaknak Péter apostol beszélt Jézusról, felszólította őket a megtérésre és megkezesztelkedésre, hogy megkapják a szentlélek ajándékát, nemcsak ők, hanem gyermekeik is. Az apostol beszéde nem maradt hatástalan, és ha kissé túlzásnak is tartjuk a háromezer ember megtérését, több mint bizonyos, hogy megalakult egy közösség, amellyel útnak indult a keresztény egyház.

Pünkösöd ünnepének igazi jelentősége azonban nem a látványos külsőségekben van, nem a zúgó szélben és tüzes lángnyelvekben, nem a megtértek sokaságában, hanem abban a csodálatos ígéletben, mely Péter apostol szájából elhangzik: *„Mert tiétek ez az ígélet és gyermekeiteké ...”*

Hogy az apostol nem felelőtlenül beszélt, annak ő maga volt a bizonyossága, akinek életében ez az ígélet már valósággá vált, aki már megtapasztalta a lélek ajándékát. Azt a lelki erőt, mely Istentől jött, és segítette őt megváltozni, felnőni feladatához, és vállalni a Mester hagyatékát. Az a Péter, aki húsvét előtt háromszor tagadta meg Jézust, aki a főpapi udvarban átkozódott és esküdözött, hogy nem ismeri a názáreti prófétát, csakhogy bőrét mentse, most bátran kiállt a tömeg elé bizonyosságot tenni. A gyávából bátor lett, az árulóból hitvalló, mert Jézus ígérete Isten ajándékáról beteljesedett. Beteljesedett és valósággá vált, mert ez az ígélet nem embertől jött, hanem Istentől.

Mennyire szükségünk van nekünk is erre az ígületre, nem az emberire, hanem az istenire. Az elmúlt több mint két évtized mind emberi ígületekről szólt. Ezek az ígületek demokráciával, egyenlő jogokkal, anyanyelvhasználat biztosításával, elkobzott ingatlanaink visszaszolgáltatásával, méltányos életkörülményekkel és viszonylagos boldogsággal és elégedettséggel kecsegtettek, de lassan kiderül, hogy mennyit is értek. Most látjuk csak igazán, most ébredünk rá, hogy mennyire hamis ígületek árnyékában élünk, most, amikor a kártyavár összeomlani látszik, és nekünk el kell hordoznunk a következményeket. A nyugodt öregkor ígérete, a biztos munkahely ígérete, gyermekeink jobb és szebb jövőjének ígérete merő ábrándnak bizonyul. Bizony, az emberi ígület legtöbbször fedezet

nélküli, pedig olyan sokszor és olyan könnyen kötelezzük el magunkat. Szülő ígér gyermekének szeretetet és gondoskodást, aztán elvárja, hogy mások tanítsák, mások neveljék, mások mutassanak példát. Házastárs ígér örök hűséget társának, aztán az első vihar után útjaik elválnak. Gyermekek ígérnek gondoskodást és szeretetet szüleiknek, aztán idegenek jótékonyaságától és gondoskodásától függenek öregeink, mert a gyermekek túl távol vannak, túl elfoglaltak, túl közömbösek. Egyháztag ígér hűséget vallásos közösségének, de évekig a templom fele sem megy, és nem vállal semmilyen felelősséget. Székely tűz kokárdát nemzeti ünnepen, és teli torokból éneklí a himnuszt, de nem őrzí nyelve tisztaságát, nem ápolja hagyományait, nem ismeri történelmét, és lelkifurdalás nélkül eladja örökségét annak, aki többet fizet.

Ígérünk egymásnak és ígérgetnek nekünk, aztán semmi sem történik, csak a nagy bizonytalanság és keserűség. Igen, mert az emberi ígéretetek mindig bizonytalanok és feltételhez kötöttek. Istennel és embertársainkkal való kapcsolatunkban, kimondva vagy kimondatlanul is, ott van az igény, hogy az ígélet csak akkor teljesedik be, ha valamit kapunk cserében: anyagiakat, lelkieket, gyógyulást, segítséget.

Péter azonban nem olyan ígéletről beszél, amelyet emberi akarat vagy várákozás korlátozhat, amely bizonytalanságból és kiszolgáltatottságból születik, amely feltételhez van kötve, és soha nem teljesedik be. Péter apostol az isteni erő kítöltéséről beszél, mely mindnyájunknak kijár feltétel nélkül, és bizonyosan. Ennek az ígéletnek semmi sem szab határt – sem tér, sem idő –, hiszen nem csak rólunk, jelenlevőkről van szó, hanem a távollevőkről, nem csak rólunk, itt és most élőkéről, hanem gyermekeinkről és utódainkról. Ez az ígélet minden kor minden gyermekéhez szól, aki Isten közelségében törekedik élni.

Ennek az ígéletnek a valóságát érzi és tapasztalja meg lelkében az a kicsiny közösség, mely pünkösöd ünnepén elkötelezi magát Jézus követésére, ennek az ígéletnek a valóságát kell megéreznünk és megtapasztalnunk nekünk is, hogy erőforrása legyen életünknek és mindennapjainknak.

Sok mindenre van szükségünk az előttünk álló megpróbáló időkben. Szükségünk lesz testi erőre a munkához, türelemre és bölcsességre a mindennapokhoz, szeretetre és egyetértésre a közösségeinkben, összefogásra a nehézségek elviselesére, de mindenekfelett a lélek erejére. Mert a test erejének korlátot szab az idő, a betegség, a nyugtalanság, de a lélek ereje korlátlan, mert istenhitünkben gyökerezik. Abban a hitben, mely meglátja a sötétségben, a megpróbáltatások között is az atyai szeretet mélységét, erejét, és reménységet nyer a holnaphoz. Abban a hitben, mely megéri és megéri, hogy Isten gyermekeként élni, lelkének töredékét hordozni áldás.

Abban a hitben, mely megláttatja velem, mennyire fontos és mennyire értékes az életem, hitem és munkám a magam, szeretteim, közösségem, és mindezen keresztül Isten számára.

Abban a hitben, mely megláttatja velem, hogy soha nem vagyok egyedül, mert egy közösséghez tartozom, egy nagycsaládhoz, melyben lehetnek ugyan elmentések és véleménykülönbségek, de mégiscsak az enyém, és helyem van az asztalánál, feladatom a megtartásánál.

Istennek ereje itt van mibennünk és közöttünk, nemcsak pünkösdkor, hanem életünk minden pillanatában, valahányszor gyermekeiként, a kis- és nagycsaládban, a lélek erejével és a szeretet megtartásával törekedünk élni. Istennek ereje itt van velünk és közöttünk, valahányszor egy akarattal együtt tudunk lenni, felvállalva emberségünket, magyarságunkat, unitárius hitünket az Ő ügyének szolgálatában.

Áldásnak adott minket az Úr szeretteinknek és egymásnak, hogy a lélek erejével élve dolgozzunk, reméljünk, higgyünk és szeressünk, beteljesítve ígérését életünkben és gyermekeink életében.

Pünkösöd ünnepén az áldásnak ez a megtapasztalása töltse be lelkünket és erősítsen hitünkben, összetartásunkban és szeretetünkben.

Ámen

Simó Sándor

Megbocsátani¹

„Akkor magához hívatta őt ura, és így szólt hozzá: Gonosz szolgál, elengedtem minden tartozásodat, mivel környörögtél nekem. Nem kellett volna-e neked is megkönyörülnöd szolgatársadon, amint én is megkönyörültem rajtad? Ekkor haragra lobbant ura, és átadta őt a hóhéroknak, amíg meg nem fizeti neki az egész tartozást. Így tesz majd az én mennyei Atyám is veletek, ha szívetekből meg nem bocsátotok, mindenki az ő atyjafiának.”

(Mt 18,32–35)

Kedves Gyülekezet! Keresztény Testvéreim!

Nem csak gazdasági válság sújtja ma az emberiséget, hanem az erkölcsi és szellemi válság is. Átalakulóban vannak az értékek is. Ami érték volt nagyszüleink, dédszüleink életében, az ma már alig bír jelentőséggel. S Isten tudja, mi lesz a mi gyermekeink vagy unokáink életében. Csak egy példát mondjak: a föld volt valamikor a legnagyobb érték, s ma sok helyen ott áll siralmasan, megdolgozatlanul, a tövis és a bozót lepi el az egykoron nagyra becsült termőföldet. De szinte ilyen a tulajdon világa is. A kommunizmus előtt senki nem vitatta el a tulajdonjogát, sem a fizikai személyeknek, sem a intézményeknek. S bár eltelt közel 23 év, az úgynevezett forradalom után, még ma sincsenek rendezve tulajdonviszonyaink. Sőt még meg is kérdőjelezik, vagy akadályozzák a visszaszolgáltatás folyamatát. A lopás, csalás, hazugság valósága szintén minden nap itt van közvetlen környezetünkben. S ezekre az egyháznak is választ kell adnia, a kérdésben állást kell foglalnia. Bár egyházunkban elindult a megtisztulás folyamata, mára mintha megtorpant volna, és veszített kezdeti lendületéből.

Az öröm forrásait ma is nagyon sokan megtalálják az alkoholban, a kábítószerekben, a különböző élvezeti szerekben. A belső öröm megszerzése, az imádkozási, istentiszteleti alkalmak sajnos nem mindenki számára jelentik az élet

¹ Elhangzott a Magyar Unitárius Egyház főtanácsi ülésének istentiszteletén, 2013. június 28-án Kolozsváron.

egyensúlyának megtartását. Az Istenhez való tartozás érzése meggyengülőben van, az istenélménnyel telített alkalmak oly kevés ember számára vonzóak. Mindezek ellenére hiszem, hogy egyházunknak igenis van hivatása, küldetése, és tudja azt teljesíteni. Ehhez azonban önmagára kell találnia. Elsősorban nem csak a külvilágnak, a környezetnek kell megfelelnie, hanem feladata egy isteni világ megteremtése. Az isteni világ megteremtéséhez pedig szükség van a keresztyén értékek megőrzéséhez és megéléséhez.

Ezért is választottam beszédem témájaként a megbocsátást. Mert megbocsátás nélkül nem lehet élni, sem családban, sem közösségben. S az egyháznak elől kell járni a megbocsátás és a bocsánatkérés útjain.

A felolvasott szentírási versek a példázat az adós szolgáról szóló jézusi tanítás befejező gondolata. Bizonyára mindenki ismeri ezt a példázatot, ám beszédem mondanivalójának még világosabbá tétele érdekében, néhány mondatban ismertetem.

A Máté szerinti evangélium szerint Péter feltette Jézusnak a kérdést: milyen gyakran kell megbocsátani egy testvérnek, aki vétkezett ellene? Még hétszer is? – kérdezi Péter. Jézus válasza az, hogy nemcsak hétszer, de hetvenhétszer is. Az új szentírási fordítások, hetvenszer hétszert fordítanak, ami 490-et jelentene. Ezzel nem azt tanítják, hogy szó szerint 490-szer kell megbocsátani, hanem képletesen azt, hogy korlátlanul. De vajon miért kell keresztyül mennie egy testvérnek a fent leírt lépéseken. Miért nem bocsát meg rögtön, és ezzel véget vet bonyodalmaknak?

Azért mert a megbocsátás folyamata több lépésből áll, a következő fázisai vannak:

1. A tévedés elismerése, önmagunk előtt való beismerése.
2. A bűnt elkövetőnek be kell bizonyítania, hogy bűnbocsánatot tart. Vagyis megbánja a bűnét, és ezt kifejezi a sértett irányában.

3. S miután bocsánatot kért, utána ki kell fejeznie irányában, hogy megbocsátottam. Az efézusi levélben mondja Pál apostol, hogy legyetek egymáshoz jóságosok, irgalmasok. Vagyis rögtön a szívemben meg kell bocsátanom az ellem vétőknek.

Jézus, a tömören megfogalmazott válaszát egy példázattal is alátámasztja. Egy király elszámol az ő szolgálóival. Az egyik szolga 10 000 talentummal tartozott, ám fizetésképtelen volt. Ezért ura elrendelte, hogy őt és családját adják el rabszolgának az adósság megfizetése érdekében. A szolga esedezik urához, hogy adjon neki időt és lehetőséget, hogy megfizethesse az ő tartozását. Az úr megszánja a szolgát, elbocsátja és elengedi az adósságát. Ennek a szolgának volt egy szolgatársa, aki 100 dénárral tartozott neki. Ahelyett, hogy elengedte volna a tar-

tozását, börtönbe vettette, mígnem a szolga megfizeti az adósságát. A boldogtalan adós szolga haladéért könyörgött, de ez sem használt. A többi szolga egyszerűen nem értette ezt az emberi magatartást, és felháborodásukban elmondták uruknak a történeteket. A történet úgy végződik, hogy a gonosz szolga, aki e kevéstartozást nem tudta elengedni, végül maga is börtönbe kerül, amíg maga is meg nem fizeti az adósságát.

Az alkalmazás világos. Isten a király, akinek többel vagy kevesebbel tartozunk. És Isten nem hagyja büntetlenül azt, aki maga sem tud megbocsátani másoknak. A bűnösnek bűnhődnie kell, mert lelkiismerete nem hagyja nyugodni.

Keresztény Testvéreim! Én tudom, hogy nehéz a megbocsátás, amikor övön aluli ütések érnek, rágalmaznak alaptalanul. De megbocsátás nélkül nincs élet. Sem egyéni, sem családi, közösségi sem.

Megbocsátani elsősorban magunkban, magunknak kell. Arany János *Ágnes asszony* című balladája is jelzi, hogy mekkora teher lehet egy-egy gond, fájdalom, nehézség egy életen keresztül való hurcolása. Vagy *Budai Ilona* balladája szintén a lélek eme fájdalomáról beszél, az élet értékeinek a fontosságáról. S a folytonos önmarcangolásban elveszíthetjük józan ítélőképességünket, megmérgezzük naponta a mellettünk élőkkel való viszonyunkat. Érezted már úgy, hogy véres kardot hurcolsz a csataterén? Hiszem itt az ideje letenni a fegyvert. Íme, a megbocsátás öt lépése:

Értsd meg, hogy a megbocsátás elsősorban számodra fontos.

Engedd el a dühöt, igyekezz hideg fejjel elemezni a történeteket.

Írd/beszéld ki magadból a problémát. Fogadd el, hogy a másik tudatlanságból bántott. Két kategóriájú ember van: aki akaratlanul bánt, vagy aki szándékosan. Az első kategóriába azok tartoznak, akik figyelmetlenek, akikben nem tudatosul, hogy viselkedésükkel valakit megbántanak. Velük nem kell foglalkozni. A szándékosan bántó emberek pedig súlyosan sérült, beteg lelkű lények, akik itt a földön hozzák létre saját poklukat. Vele együtt bocsáss meg magadnak is, mert az elengedés felszabadít.

A harc harcot szül, a szeretet felé viszont csak szeretettel tudsz közelíteni. Jézus igazi emberi nagysága abban is megnyilvánult, hogy a keresztfán is ellenségeiért imádkozott, és számukra Istentől bocsánatot kért.

A megbocsátás gyógyít is. A harag, nyílt vagy elfojtott, beteggé teszi az embert.

A megbocsátás épít. A harag kapcsolatokat rombol le. Mint egy bőrröndöt cipeli magával az ember, élethelyzetről, élethelyzetre, s gyakran kapcsolatról kapcsolatra.

Tompa László *Kalauz* című versének sorait találok idetartozónak:

De már orv-csüggedéstől
Dackovácsolta vért véd.
Tudod: hiába törnek
Arra, mi benned érték.

Pár szájas széltolótól
Mi is készthetne félned?
Nem attól dólsz, vagy állasz,
Hogy szidnak, vagy dicsérnek.

S látván hurokvetőket:
Hagyod mókázni őket.
Az puffan legnagyobbat,
Ki hurkot rád előbb vet.

Elisabeth Kübler Ross mondta: „A leggyönyörűbb emberek azok, akik ismerik a kudarcot, a szenvedést, a harcot, a veszteséget, és megtalálják a kivezető utat a mélységből. Ezekben az emberekben megvan a kellő megbecsülés, érzékenység és megértés az élet iránt, amely eltölti őket részvétellel, kedvességgel és szeretetteljes törődéssel.”

Egyszer két testvér élt egymás szomszédságában egy vidéki farmon. Egy nap jelentéktelen ügy miatt összevesztek. Hiába volt a negyvenéves szomszédság, többet nem beszélgettek, egymást nem segítették. Egy nap egy idegen kopogtatott be egy reggelen az idősebb testvérhez, aki miután megtudta, hogy ács, arra kérte, készítsen egy kerítést az ő és testvére határába. Olyat, amilyenén még átlátni sem lehet. S mikor minden eszközt odaadott a kert elkészítéséhez, elment a városba. De mikor hazaérkezett, nem kertet, hanem hidat látott. A kisebbik testvére pedig ezekkel a szavakkal fogadta. „Drága testvérem! Te képes voltál egy hidat építtetni azok után, ami köztünk történt? Azok után, amiket tettem és mondtam?”

Erre mindketten nagyon elszégyellték magukat, és a híd közepén egymásba borulva kibékültek. Ennek örömére kérték az ács mestert, hogy maradjon még pár napig, találnak még neki valami munkát. Erre az így felelt: Nagyon szívesen maradnék, de még sok olyan hely van, ahol hidat kell építenem! A két testvér egyszerre kérdezték a már távozó Mestertől: És mi legyen a híd neve? Erre a mester így felelt: Megbocsátás!

Keresztény Testvéreim! A mi egyházunkban is szükség van a hidakra, különben szétszakad az, ami egy helyre tartozik. S nemcsak jegyzőkönyvekben, ira-

tokban kell létezzen ez a híd, hanem a szívben és lélekben, az akaratban és megvalósításban.

Arra kérem minden jóakarátú unitárius testvéremet, hogy amiképpen Assisi Ferenc imájában szépen kifejezte az isteni szeretet és a béke bennünk való megszületésének és földi életünkben való megvalósulásának legbensőbb lényegét, úgy a mi számunkra is legyen egy követendő eszmény.

Uram, tégy engem békéd eszközévé!

Add, hogy ahol a gyűlölet tombol, oda a szeretetet vigyem.

Ahol a bűn uralkodik, oda a megbocsátást vigyem.

Ahol a viszály szertehúz, oda az egységet vigyem.

Ahol a kétség tétovázik, oda a hitet vigyem.

Ahol a hamisság kígyózik, oda az igazságot vigyem.

Ahol a reménytelenség csüggeszt, oda a bizalmat vigyem.

Ahol a szomorúság fojtogat, oda az örömet vigyem.

Ahol a sötétség rémít, oda a világosságot vigyem.

Uram, tégy engem békéd eszközévé!

Isten hallgassa meg imádságunkat.

Ámen.

KÖNYVSZEMLE

Rüsz-Fogarasi Enikő: *Egy elfeledett intézmény. A kolozsvári Szentlélek-ispotály kora újkori története.* L'Harmattan [Budapest], 2012. 172 p.

A kötet címe tényleg megfelel a valóságnak: tájainkon még alig kutatták az ispotályokat. Legfeljebb nevüket ismerik, de működésükről csak halvány fogalma lehet a városok történetét kutatóknak. Így Kolozsvárt is három ispotály neve bukkan fel egy-két munkában, de mostanig kétséges volt, hogy ezek külön-külön intézmények voltak-e, egyik a másik folytatásaként működött-e nevet cserélve, vagy netán egyszerre, párhuzamosan működtek. A régies hangzású „ispotály” elnevezés is megtevesztően hangzik. Hiszen ebből eredeztethető a későbbi kórház szavunknak megfelelő „(ho)spital” szó, mely napjainkban ténylegesen beteggyógyító intézményt jelöl. Rüsz-Fogarasi Enikő rátalált a kolozsvári két nagyobb ispotály tekintélyes újkori iratanyagára, s ezek feldolgozásával sikerül a várostörténet egy eddig homályba burkolózó fejezetét tisztázni. Ez ráadásul időszerű témakör: Európa számos országában fogtak hozzá az ispotályok kutatásához, már jelentősebb feldolgozások is születtek.

A középkorban az ispotályok a városi élet tartozékai voltak. Az egyház tartotta fenn őket, templom vagy kápolna is részüket képezte. Ezek viselték

gondját a város szegényeinek, elesettjeinek. Az Árpád-kor végéig tájainkon csak a nagyszebeni ispotályról van hírünk, de a középkor alkonyán Magyarország 87 településének 118, Erdély 22 helységének 32 ispotályáról maradt fenn adat. Rendszerint alig több, mint az intézmény neve, esetleg valamely javára tett adakozás.

Kolozsvár Erdély egyik legfontosabb városa volt már a középkor végén, s különösen az újkor kezdetén indult dinamikus fejlődésnek. Ez a korszak egybeesik a reformáció itteni elterjedésével is. Kolozsváron rendre a reformáció mindhárom hulláma érezte hatását, végül a lakosság az unitárius hitelvek mellé csatlakozott, akár magyarnak, akár szásznak vallotta magát. Így a városvezetés is közel száz évig az unitáriusok kezében volt.

A középkorból Kolozsvár három ispotályt örökölt: a Szent Erzsébet, Szentlélek és Szent Jób nevét viselőket. Közülük a legrégebbi és legnagyobb a Szent Erzsébet Ispotály volt, először 1366-ban említi oklevél, s a 20. századig fennmaradt, levéltárának jó része is megőrződött. A Szent Jób Ispotályra csak néhány 16. századi forrás utal, valószínűleg rövid életű volt. A középkor

végén valamely munkamegosztás is lehetett közöttük: az egyik a leprásokat, a másik a bélpoklosokat, a harmadik a francia betegségben szenvedőket ápolta. A két kisebb ispotály a város keleti felében működött. A szerző a Szent Jób Ispotály megszűnését az 1565-ös városi határozattal hozza összefüggésbe: eszerint a Szentpéteri templom melletti ispotályt rozoga állapota miatt ekkor lebontatták. A másik két ispotályról a további években is van bőven híradás.

A kolozsvári ispotályok a 16. század első felében városi kezelésbe kerültek. Ez valószínűleg a reformációval hozható összefüggésbe. A katolikus egyházi vagyon szekularizációját követően e karitatív intézmények fenntartó nélkül nem működhetek. A protestáns egyházaknak nem volt elég vagyonuk ilyen intézmény működtetésére. Különben is a város- és egyházvezetés jó ideig összefonódott. Így lettek az ispotályok a városi tanácsnak alárendelve. A szerző rámutat, hogy az európai ispotályok leggyakrabban Szent Erzsébet, Szentlélek vagy Szent Antal nevét viselték. A Szentlélek nevet viselők többsége a római székhelyű Szentlélek-rend fennhatósága alá tartozott, de ezt a kolozsvári intézmény esetében nem lehet kimutatni.

A kolozsvári Szentlélek Ispotály (mai helyesírásunk szerint nem indokolt a kötőjeles írás) első említése 1430-ból származik, amikor az itt ápolat leprások és szegények javára búcsúengedélyt kérnek a pápától. 1454-ből egy

végrendeleti hagykozás említi az intézet ápoltságait. A következő években is többször hagykoznak az ispotály részére. Megállapítható, hogy a leprásház rendre átalakult városi ispotállá. A kolozsvári ispotályokkal kapcsolatban jóformán semmilyen tárgyi emlék sem maradt fenn, történetükről csak közölt, s még inkább közöletlen levéltári források tanúskodnak. Ezek is nagyrészt az intézmény fenntartására, anyagi ügyeire vonatkoznak. Ilyenek a fejedelmi sóadományok, melyeket többször is oklevélben megerősítenek. 1557-ben, mikor a domonkosok vagyónát felosztják, Izabella királyné jóváhagyásával a Szentlélek Ispotály megkapja a szerzetesrend óvári sütőházát. Számosan végrendelkeznek az ispotály javára. 1591-től több-kevesebb kihagyással fennmaradtak az ispotályszámadások is a városi levéltárban. Ezeket az ispotálymesterek állították össze évenként. A városi tanács jegyzőkönyvei, sőt a törvénykezési jegyzőkönyvek is több adatot őriztek meg az ispotályról. Fennmaradt az intézmény 1601-es keltezésű leltára is, melyből a berendezésről, vagyoni helyzetről tájékozódhatunk.

Kötetünk első nagyobb fejezete az ispotály gazdaságával, a vagyonnal, a bevételekkel és kiadásokkal foglalkozik. Hangsúlyozza, hogy a vagyonnal az ispotálymester gazdálkodott, de a döntéseket rendszerint a városi tanács hozta. Az ispotályház helyét a szerző nem tudja pontosabban meghatározni,

de megállapítja, hogy legalább két, legfeljebb négy helyiségből állhatott, ablakain lantorna volt. Az udvaron több melléképülete lehetett. Ezek mind zsindelemmel voltak fedve. Az épületeket időről időre renováltatni kellett. A helyiségek berendezése szegényes volt. Összesen 12–16 fekhellyel, de csak 11 rend ágyneművel rendelkeztek. Konyhájuk minden szükséges eszközzel bírt. A házhoz csatlakozhatott egy csűr, egy különálló borospince, veteményeskert, valamint gyümölcsös. Egy időben emlegetik az ispotály majorját, ez távolabb állhatott, itt szarvasmarhát, kecskét, sertést, szárnyast tarthattak, sőt juhnyájról is szó esik. Értékes tulajdonnak számított a sütőház. Az egyiket a domonkosoktól örökölték, ez lehetett az óvári, a Király utcai végrendelet útján szállt az ispotályra, ezt 1631-ben elcserélték egy Közép utcai sütőházra. A két sütőház mindegyikében alkalmaztak egy sütőasszony és egy dagasztóasszonyt. A sütőházak az ispotály gondozottjait és munkatársait látták el kenyérrel, de termelésük jó részét eladták a városi polgároknak. Úgyhogy rendszerint jövedelmet hoztak. Négy szőlőt is emlegetnek: kajántóit, Szent György-hegyit, házsongárdit és az azonosíthatatlan pajsit. Ezek nem mindig jövedelmeztek, mert megművelésük sokba került, s a termés bizonytalan volt. A bor egy részét a gondozottak kapták, a felesleget áruba bocsátották. A szántóföldeket rendszerint kiadták megművelésre. Ezek mel-

lett hosszabb-rövidebb ideig halastava, erdője, malma is volt az ispotálynak.

A bevételeknek csak kis része származott a kórház vagyonából. A fenntartásról elsősorban a város, a fejedelem, s alkalmilag a polgárok gondoskodtak. A legnagyobb jövedelmet a fejedelmi sóadományok biztosították. 1596-tól esetlegesen, majd Bethlen Gábor 1613-as donációslevelének kibocsátása után szinte évente megkapták a kolozsi vagy a széki bányából az ezer kósót. Ennek egy részét tartalékolták, s amikor kimaradtak más jövedelmek, akkor bocsájtották áruba. Két másik jelentős bevételi forrásnak a várostól behajtott adó, a quarta bizonyos százaléka, valamint az egyházfik jövedelmének egy része számított. Ez utóbbit a főtéri templom körül épített boltok béréből és a harangozási, temetkezési díjakból kellett levonni. Gyakran az egyházfik elmaradtak ennek befizetésével.

A sütőházakból és a szőlőből származó jövedelem meglehetősen hullámzó volt, de legalább a gondozottak kenyérrel és borral való ellátására nem kellett költeni. Egy másik kiegészítő jövedelemforrás a – rendszerint végrendeleti – adományozás volt. Egész sor személy nevét ismerjük, akik pénzt vagy tulajdont hagytak az ispotályra. Mai szemmel nézve meglepő, hogy mennyire erkölcsi kötelességnek tekintették az akkori emberek az adakozást. A szerző megjegyzi: „hogyan készítette az adománytevőket, hogy az

ispotály, avagy a szegények javára rendelkezzenek, nem igazán tudjuk, mivel adataink nem magukból a végrendeletekből származnak.” Feltételezhetően az adakozást nem is kellett indokolni.

A gazdasági részt egy táblázatos mérleg zárja, mely kimutatja, hogy 1591–1651 között mikor volt nyereséges vagy veszteséges a gazdálkodás. Tíz évre mutatható ki forintban mérhető negatív egyenleg. Ilyenkor vagy az ispotálymester ügyetlenkedett, vagy olyan természeti, esetleg háborús viszonyok uralkodtak, melyek lehetlenné tették a kassza kiegyensúlyozását. Amikor szükséges volt, a város kipótolta a hiányzó összeget, viszont, ha többlettel zárták az évet, a város döntött a felesleg hasznosításáról.

A második nagy fejezet az ispotálymesterekkel foglalkozik. Őket mindig a várost vezető százas tanács tagjai, a centumvirek közül választották, s évente újraválaszthatók voltak. Általában tekintélyes embernek számítottak, akik maguk is jelentős vagyonnal rendelkeztek. Évente két mestert választottak: az egyiket a Szent Erzsébet, a másikat a Szentlélek ispotály vezetésére. Előfordult, hogy az egyik ispotály vezetője egy időn túl a másik élére került. Bár a városvezetésben a paritás elve uralkodott a szász és a magyar nációnak tagjai között, később az unitárius és a református felekezetek között is, az ispotálymesterek választásánál ennek szabályszerűsége nem mutatható ki. Az ispotálymestert, amíg a

tisztséget viselte, adómentesség illette, s bár saját házában lakott, ellátása az ispotály vagyonából történt. Külön fizetséget nem kapott. Az ispotálymester elsősorban a rá bízott intézet vagyonával kellett, hogy sáfárkodjék. De általában a szegények ellátása, a kedvezményezettek kiválogatása az ő hatáskörébe tartozott. Vészes időkben, mikor sok lett a koldus, a centumvirek közül egy-két segédkezőt rendeltek melléjük. Az olyan ügyekben, mikor az ispotálymester nem tudott dönteni, a városi tanácshoz fordult. Az ispotályokba rendszerint a város szegényeit, fogyatékosait, nyomorultjait, árváit fogadták be. Bizonyára magatehetetlen betegek is akadtak köztük, de „nemigen foglalkoztak a betegek gyógyításával” – állapítja meg a szerző. 1673-ig a városnak nem is volt orvosa. Az ispotály mai értelemben inkább szegényházaként működött. A továbbiakban huszonnégy 1588 és 1659 között működő ispotálymestert mutat be a kötet. Kiről csak fél oldalt, kiről oldalakat ír, s lehetőleg teljes életpályájukra is utal. Az ismeretlenség homályából kerülnek ki ezek az egykori magyar vagy szász városiak, sokan céhmesterek, akik beírták nevüket az ispotály történetébe. Voltak, akik jól gazdálkodtak, mások kevésbé bizonyultak rátermettnek. A város évente rájuk küldte a számvevőket, akik átnézték számadásaikat, s gyakran a lap szélére megjegyzéseket is írtak, majd jelentést tettek a tanácsnak. Voltak, akiket akár nyolc éven át is al-

kalmaztak, másokat leváltottak, egyesek e tisztség viselése közben elhaltak, ilyenkor a feleség vagy a nagykorú gyermek számolt el az év végén.

1660-ban a város történetének egy kritikus korszaka kezdődik: török ostrom, pestisjárvány, országos politikai bizonytalanság, végvári helyzetbe kerülés és a szabad királyi városi jog fel függesztése. Megnő a szegények száma, csökken az ispotályok jövedelme. Rövid időn belül több mester is váltja egymást. Az 1680-as években előfordul, hogy a város egyetlen ispotálymestert választ, végül 1671 táján a két ispotályt Szent Erzsébet neve alatt egyesítik. Ugyanebben az évben az ispotályt a Kőmál aljáról beköltöztetik a Nagypiac egyik épületébe, hogy védve legyen az állandó csatározásoktól. A két kórház javait még sokáig külön kezelik, emlegetik, de már csak egyetlen intézetként működnek.

A harmadik nagy fejezetben az ispotály által nyújtott ellátást vizsgálja a szerző. Elsőként az alkalmazottakat veszi számba, hisz közvetlenül rajtuk múltott az ellátás. A munkatársak megválogatása az ispotálymesteren múltott. Rendszerint két szolgát, szolgálóasszonyt emlegetnek, mellettük alkalmi szolgák is megjelennek egy-egy időszakban. Alapember lehetett még a főzőné, aki a kosztot készítette a szegények és az alkalmazottak számára is. Ezek a pénzbeli fizetés mellett ruházati cikkeket is kaptak. Amíg majorja volt az ispotálynak, annak élén a majoros-

gazda állt. A juhok mellé juhászt fogadtak fel. A szőlőket vincellér gondozta, mikor a bort árusították csaplárt is kellett alkalmazni. A sütőházakban két-két asszony dolgozott. A javítási, építkezési munkáknál mesterembereket, a szőlőművelésnél napszámósokat fizettek.

Az ispotály ellátottjai általában véve a szegények voltak. Tájainkon az ispotály azt a szerepet töltötte be, amit a nyugatibb országokban, s a 19. század végén mifelénk is az árvaház, kórház és aggmenház együttesen játszik. Tulajdonképpen minden rászoruló, szükséget szenvedőt az ispotály segített, látott el. Így a bennlakók között találunk férfit és nőt, nemes és polgárt, fogyatékos és beteget, sőt szoptató asszonyt is. Idekerültek az árva vagy elhagyott törvénytelen gyermekek. A Szentlélek Ispotályban többnyire 2–10 között mozgott a gondozottak száma. Voltak az ispotálynak olyan gondozottjai is, akik nem laktak az intézetben, de az ispotály gondoskodott ellátásukról. A szerző külön kiemeli egyik ispotálymester, Balogdi Farkas történetét, aki a város tekintélyes polgára volt, mégis élete utolsó hónapjaiban az ispotályba került. Az ispotálylakók nem bizonyultak minden esetben nincsteleneknek, néha hagyatékukból szép összeg jutott az intézet tulajdonába.

Az ispotály gondozottjainak a koszt mellett ruházatot is biztosított, illő eltemetésükről gondoskodott. Nincs nyoma annak, hogy gyógyszerre

vagy gyógyírra, orvosra illetve patikusra kellett volna költeni. Legfeljebb a magatehetetlen beteg mellé egy kisegítő asszonyt fogadtak. Az ételmezés külön alfejezetet kap, mert erről a kiadások elég sokat elárulnak. Megállapítható, hogy az alapélelmiszerek jó részét a saját major, a zöldséges, gyümölcsös biztosította. A fejenkénti heti egy kenyert a sütődék szállították. A bort is megtermelték. A többit, főleg a húst vásárolták, de néha a város nekik juttatta az elkobzott húst. Úgy tűnik, hogy csak a 17. század elejéig volt rendszeres főzés az ispotályban napi kétszeri étkezésre, utána kiosztották a gondozottnak a koszt nyersanyagát, vagy az annak megfelelő hetipénzt. Általában hetente kétszer adtak húsételt, ünnepekkor dupla húsadag járt, néha süteményt is készítettek. A mesterek jobb minőségű húsból készült ételt kaptak, mikor a számadók vagy más tisztségviselő látogatta meg az ispotályt, azokat illően megvendégelték.

A záró alfejezet az egyházak és az ispotály viszonyát próbálja kifürkészni. Miután az ispotályok a középkorban egyházi intézmények voltak, úgy tűnik, hogy a szekularizációt követően világi, városi fennhatóság alá kerültek. Az egyház legfeljebb a lelki gondozás szintjén vállalt feladatot. A 17. században, amikor a városban már két feleke-

zet is súllyal bír, megjelennek az ispotálypapok. Ezek azonban nem teljesen az intézmény alkalmazottai, de annak részéről is negyedévenkénti bért élveznek. Érdekes módon az unitárius ispotálypapot az intézmény temettette el 1691-ben.

A szerző irányításával a Szentlélek Ispotály 1601–1650 közötti számadáskönyveit Márton Tünde és Mihály Ágnes már 2006-ban közzétette. Ez a mostani tanulmány vélhetően mindent elmond erről az intézményről, amit a levéltári forrásokból ki lehet mutatni. Soron levő folyamat a sokkal nagyobb, évi 8–35 szegényt gondozó és sokkal hosszabb életű Szent Erzsébet Ispotály levéltári anyagának a feldolgozása, majd szakszerű értelmezése. A szerző reméli, hogy itt még behatóbb képet lehet nyerni az ispotálylakók életéről.

A kötetet magyar nyelvű összegezés, angol összefoglaló, levéltári forrásjegyzék, bibliográfia, névmutató és egy melléklet egészíti ki. A mellékletben az 1573–1694 közötti ispotálymesterek névsora található.

Rüsz-Fogarasi Enikő ispotálykutató iskolát teremt maga körül, s úgy tűnik, egyre jelentősebb munkákkal járul hozzá a várostörténet eddig ismeretlen fejezeteinek feltáráshoz.

Gaal György

ABSTRACTS

György Gaal: *Lajos Pákei and His Ancestors in Our Culture*

The Pákei family came from the Szeklers' Land to Kolozsvár at the beginning of the 18th century. For many generations they were Unitarian ministers and college professors. They participated in the civil government of the town, even being elected mayor. Lajos Pákei (1853–1921) did not follow the family traditions. Following studies in Munich and Vienna, he became the chief architect of Kolozsvár in 1880. In 1884 he founded the first vocational school of the town, then in 1888 the Museum for Technology. He became famous as a design engineer. The New York Hotel, the Unitarian College-building, the pedestal of King Mátyás Statue are now typical for the architecture of Kolozsvár. A number of Unitarian and Catholic churches, castles, villas, hospitals in the countryside were also designed by Pákei.

He is the first person to start who started the protection of monuments in our region. His album about the monuments of Kolozsvár was not completed.

Keywords: family history, Unitarian College, architecture, designing engineer, monument protection

Botond Koppándi: *Remarks on the Rhetorical Critical-examination of Paul's Areopagus Speech*

This study deals with the Apostle Paul's famous speech given in Athens, on the Areopagus. The main statement is that this piece from the Acts cannot be totally understood using the traditional method of historical criticism, because it leads to many unanswered questions. Rather, this sermon of Paul can best be understood if we use the modern rhetorical criticism, which allows us to be in the position of the reader who is present at the time of the action. This way, the Areopagus Speech can be read as a masterpiece of a person who demonstrated his rhetorical skills by gently proclaiming the Word in a culturally different Greek environment. The article analyses the speech from rhetorical points of

view, and concludes that Paul's rhetoric could be interpreted as a paradigm for modern missionary preaching.

Keywords: Paul's rhetoric, rhetorical criticism, missionary preaching, theological use of rhetoric

Károly Székely: *The Literary Work of Sándor Székely and the Literature of the Era*

The first part of the article focuses on Sándor Székely's biography discussing his ancestry, upbringing, education and his travels to Vienna. It also explores answers to the fascinating question of what kind of role the contemporary literary forums (i.e. Kazinczy's circle, later the Auróra circle) gave Sándor Székely, and, in accordance to this, in what respect he considered the sense of literary taste represented by his early publications (bearing the characteristics of epic poetry) to be authentic. The second part of the article deals with Székely's writings in the period after his return from his Vienna study tour, when he shared an important role in organizing the church and school life of Torda, then Kolozsvár, often cultivating community genres (treatises, sermons, and hymns). The article also discusses Székely's contributions to the reform of the Unitarian Hymnal. Based on Sándor Székely's public presence, the occasional nature and the message value of his writings, we may conclude that his activities coming under his different roles were mainly supposed to serve local cultural and community needs.

Keywords: Sándor Székely, Unitarian Hymnal, literature, epic poetry

Csilla Lakatos: *Correspondences between Attachment in Childhood and Attachment to God. Psychology of Religion and Counselor Practice*

Adult attachment researchers have made important strides during the past 25 years in testing and applying attachment theory to multiple personal and interpersonal domains. The author summarizes the growing body of empirical research literature in the area of the psychology of religion that has been guided by this theory. She concludes that attachment theory is a valuable framework in understanding why individuals who have a secure attachment system demon-

strate more adaptive functioning in interpersonal relationships, and in relationship with God than do individuals whose attachment system is insecure. Integrating previous findings it is discussed that sudden religious conversions can be associated on average with insecure, rather than secure, attachment histories. Furthermore the study offers associations between attachment and religiosity in adolescence, life period linked to attachment transitions and religious changes. Finally, it is presented, that attachment theory indicates implications for counseling, including practical suggestions for case conceptualization, possible spiritual interventions, because theory provides a fertile framework whereby counselors may conceptualize the religious experiences of Christian clients whose spirituality involves the belief and relationship with a personal God.

Keywords: psychology of religion, attachment in childhood, attachment to God, counseling Christian clients

Halottunk

Szász Dénes lelkész 2013. április 7-én, életének 95. évében visszaadta lelkét Teremtőjének. 1918. október 29-én született Medeséren. Középiskolai tanulmányait a székelykeresztúri Unitárius Főgimnáziumban végezte, ahol 1938-ban érettségi vizsgát tett. Teológiai tanulmányait a kolozsvári Unitárius Teológiai Akadémián folytatta 1938–1942 között. Ezzel egyidőben a kolozsvári egyetem Jog- és Államtudományi Karán államtudományi doktorátust szerzett. Teológiai szakvizsgát 1942-ben, lelkészképesítő vizsgát pedig 1943-ban tett. 1946-ban szentelték fel unitárius lelkésznek Székelykeresztúron.

Lelkeszi szolgálatát gyakorló segédlelkészi minőségben a Szászrégen körüli szórványokban kezdte 1942–1944 között. 1945–1946-ban Kolozsváron tevékenykedett hitoktató lelkészként. 1946–1955 között a gagyi, majd 1955–1990 között a székelyudvarhelyi egyházközség rendes lelkésze volt. 1957 és 1968 között a Székelyudvarhelyi Egyházkör, 1969 és 1973 között pedig a Székelykeresztúr–Székelyudvarhelyi Egyházkör esperese volt. 1990. március 1. óta nyugdíjasként Sepsiszentgyörgyön élt.

Temetésére 2013. április 10-én került sor a székelyudvarhelyi belvárosi unitárius templomból. A szószéki szolgálatot Kedei Mózes, a Székelyudvarhelyi 1-es számú Egyházközség lelkésze végezte. Az egyetemes egyház részéről Ft. Bálint Benczédi Ferenc püspök mondott beszédet. A temetőben Rüszt Domokos, a Székelyudvarhelyi 2-es számú Egyházközség lelkésze búcsúztatta.

Emléke legyen áldott!

STUDII

György Gaal Lajos Pákei și predecesorii lui în istoria culturii noastre	147
Botond Koppándi O examinare retorico-critică a discursului atenian al apostolului Pavel	179
Károly Székely Opera scriitoricească a lui Sándor Székely și literatura epocii – 2.	200
Csilla Lakatos Legătura precoce raportată la relația cu Dumnezeu. Psihologia religioasă și practica grijii duhovnicești	218

ATELIER

Dr. Elek Rezi Ilona Szent-Iványi: <i>Posibilități de tratative. Anexa la istoria contemporană a dialogului interconfesional creștin-musulman</i> – o prezentare a lucrării de doctorat	236
--	-----

AMVON – MASA DOMNULUI – LITURGHII

Mária Pap Promisiunea Rusaliilor	240
Sándor Simó A ierta	244

RECENZII

Enikő Rűsz-Fogarası: <i>O instituție uitată. Istoria din epoca modernă a așezământului ospitalier Sfântul Spirit din Cluj</i>	249
Rezumate	255
Anunț de deces	258

Fondat în 1861. Publicat de Biserica Unitariană din Transilvania. Apare trimestrial.

Redactor șef: **dr. Sándor Kovács**

Redactor: **Róbert Zoltán Bálint**

Îngrijirea textelor/corectură: **Miklós Kürti**

Tehnoredactor: **Péter Virág**

Colectivul de redacție: **dr. Mihály Balázs, dr. Juliane Brandt, dr. Szabolcs Czire,
Botond Koppándi, Lehel Molnár B.,
dr. Ildikó Horn, dr. Elek Rezi**

Adresa redacției: B-dul 21 Decembrie 1989, nr. 9, 400105 Cluj-Napoca, Romania
Tel: +40 264 593236, +40 364 405557; fax: +40 264 595927; e-mail: keresztenymagveto@unitarius.org
Tipărit în Tipografia GLORIA, Cluj. ISSN 1222-8370.

STUDIES

- György Gaal
Lajos Pákei and His Ancestors in Our Culture 147
- Botond Koppándi
Remarks on the Rhetorical Critical-examination of Paul's Areopagus
Speech 179
- Károly Székely
The Literary Work of Sándor Székely and the Literature of the Era – 2 200
- Csilla Lakatos
Correspondences between Attachment in Childhood and Attachment
to God. Psychology of Religion and Counselor Practice 218

WORKSHOP

- Dr. Elek Rezi
Ilona Szent-Iványi: *The Possible Methods of Negotiation. Data Considering the
Recent History of Christian – Muslim Interfaith Dialogue* – presentation of the
PhD paper 236

SERMONS

- Mária Pap
The Promise of Pentecost 240
- Sándor Simó
To Forgive 244

BOOK REVIEWS

Enikő Rűsz-Fogarasi: <i>A Forgotten Institution. The History of the Holy Spirit Hospitaller in Cluj in the Early Modern Era</i> (Gaal György)	249
Abstracts	255
Obituary.....	258

Year of Foundation: 1861. Edited by Unitarian Church. Appears quarterly.

Editor in Chief: **dr. Sándor Kovács**

Editor: **Róbert Zoltán Bálint**

Copyreader: **Miklós Kürti**

Layout: **Péter Virág**

Members of the Editorial Board: **dr. Mihály Balázs, dr. Juliane Brandt, dr. Szabolcs Czire,
Botond Koppándi, Lehel Molnár B.,
dr. Ildikó Horn, dr. Elek Rezi**

Editorial Office: B-dul 21 Decembrie 1989, nr. 9, 400105 Cluj-Napoca, Romania
Tel: +40 264 593236, +40 364 405557; fax: +40 264 595927; e-mail: keresztenymagveto@unitarius.org
Printed in the GLORIA Printing House. ISSN 1222-8370.